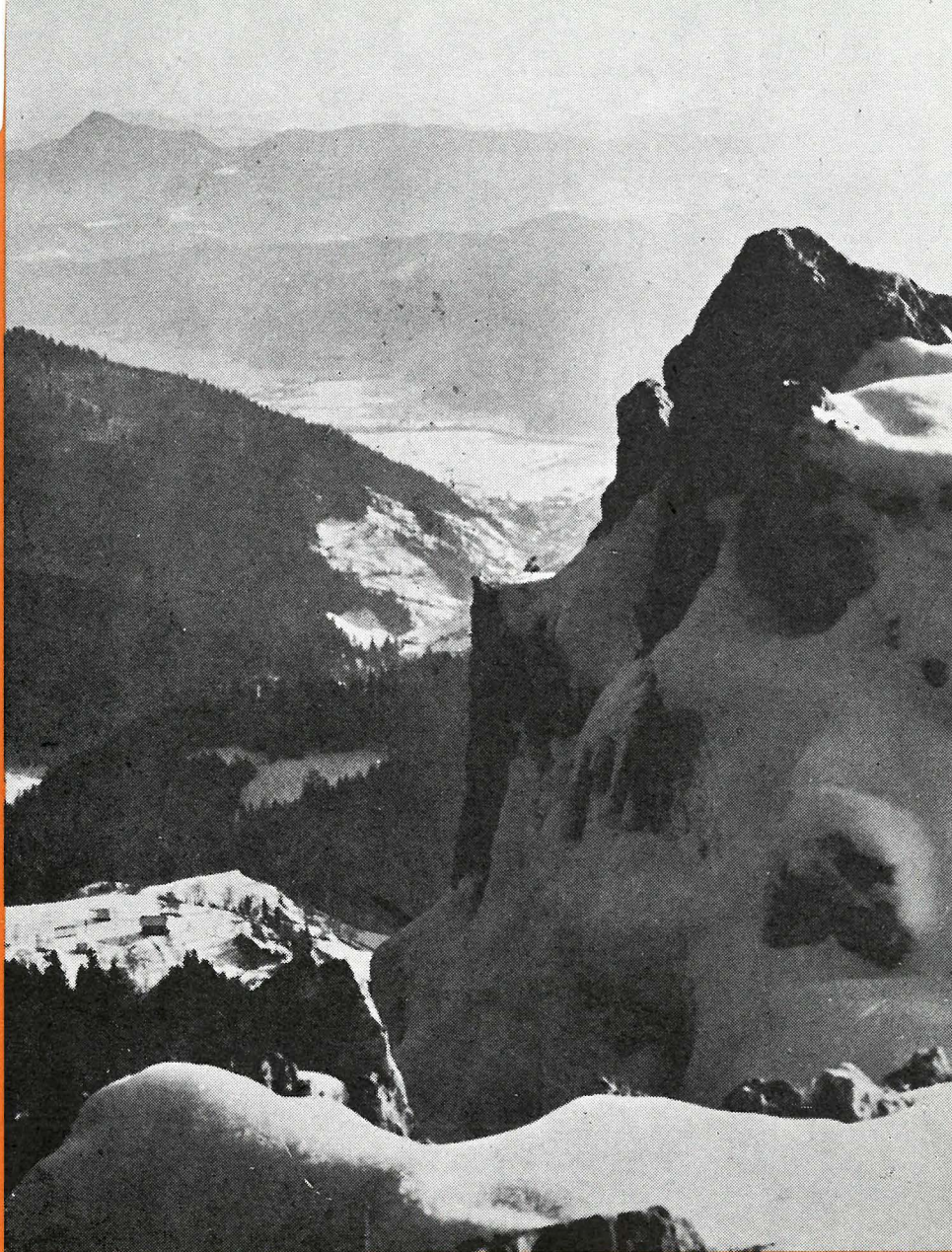

2643

B O R E C

12

Osvobodilni boj narodov Jugoslavije

Anali o mestu heroju

Delež proletarskega pisatelja Toneta Čufarja v slovenski književnosti

Osrednji slovenski partizanski tisk

Srečanje z judovsko delegacijo na našem osvobojenem ozemlju

V spomin prijatelju, padlemu v Španiji

1975

BOREC 12-75 ★ XXVII

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Crtomir Sinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 615 **Fabijan Trgo:** Osvobodilni boj narodov Jugoslavije
- 622 **Vuka Kumar-Hiti:** Oživila pesem
- 623 **Zvone Kržišnik:** Anali o mestu heroju
- 637 **Emil Cesar:** Delež proletarskega pisatelja Toneta Čufarja v slovenski književnosti
- 643 **Lado Ambrožič ml.:** Osrednji slovenski partizanski tisk
- 655 **Dr. Makso Šnuderl:** Srečanje z judovsko delegacijo na našem osvobojenem ozemlju
- 657 **Benjamin Gracer:** Velik čas, pesem
- 658 **Branko Miljković:** Skupna pesem
- 659 **Matevž Hace:** V spomin prijatelju, padlemu v Španiji
- 662 **Fran Albreht:** Neizpeta pesem
- 663 **Drago Novak:** Prvi spopad prleških skojevcev
- 664 **Andrej Kokot:** Pogreb živih, pesem

Gledališka umetnost

- 665 **Hinko Wilfan:** Partizansko lutkovno gledališče

Književnost — ocene

- 671 **Stane Terčak:** Pripombe h knjigi »Učesnici i svedoci«
- 672 **Iztok Illich:** Šest knjig zbirke »Svet v vojni«
- 674 **Janko Poljanec:** Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924
- 675 **Slavko Rupel**
Karel Grabeljšek: Izbrano delo
- 677 **Drago Novak:** Vodnik po partizanskih poteh Slovenije
- 678 **Bibliografija**
V oceno smo prejeli

Fotografija na prvi strani ovitka: Skala nad Jelenščami, po dražgoški bitki imenovana Bičkova, bo večni spomenik junakom Cankarjevega bataljona. S te skale je hrabri partizan Henrik Biček tri dni s strojnico kosil sovražnike.

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-486, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 8 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Fabijan Trgo

Osvobodilni boj narodov Jugoslavije

Pojav fašizma v Evropi in njegova napadalnost sta postavila pred vse narode, posebno pa pred majhne narode, vprašanje, kako ohraniti neodvisnost in narodni obstoj. Po zavzetju Avstrije, ko je Hitlerjeva vojska prišla na našo mejo, se je povečala neposredna nevarnost za neodvisnost Jugoslavije. Komunistična partija Jugoslavije je nadaljevala svoj dosledni boj proti fašizmu, zavzela je stališča, ki so okrepila odpor proti napadalcu.

Že pred začetkom druge svetovne vojne je KPJ realno ocenila mednarodne odnose in njihova gibanja oziroma zgodovinske pogoje, v katerih je usmerjala revolucionarno demokratično gibanje. Tako je ugotovila, da so za to obdobje bistvene naslednje značilnosti: proces poglobljanja splošne krize kapitalističnega sistema, pojav in ekspanzija fašizma kot posledica te krize ter obstoj Sovjetske zveze kot opore za revolucionarni in kasneje tudi osvobodilni boj. Ob upoštevanju teh ugotovitev se je KPJ zavedala vedno večje nevarnosti tako iz tujine kot s strani pro-fašističnih režimov v domovini. V praksi jugoslovanskega revolucionarnega gibanja se je boj proti fašistični nevarnosti vse bolj in bolj zlival z bojem proti reakcionarnim režimom, ker je bil prežet z živim stremljenjem jugoslovanskih narodov po demokratični in družbeni preureditvi države.

Oktobra leta 1940 je bila v Zagrebu 5. vsedržavna konferenca KPJ, ki je v politični zgodovini Jugoslavije eden najvažnejših dogodkov. Zaradi nevarnosti, ki se »vse bolj in bolj neposredno razgrinja nad Jugoslavijo«, se je konferenca opredelila za »resnično obrambo neodvisnosti« in poudarila voljo po ohranitvi samostojnosti narodov Jugoslavije. Obenem pa je bilo rečeno, da ne bomo dopustili silam osi, da tukaj zavzamejo odskočno desko proti Sovjetski zvezi.

V marcu in aprilu leta 1941 je KPJ odločno stopila v bitko, v kateri se je odločala usoda Jugoslavije.

Ko je vlada Cvetković — Maček 25. marca 1941 podpisala na Dunaju sporazum o pristopu kraljevine Jugoslavije k trojnemu paktu, je protifašistično in rodoljubno gibanje doseglo višek. Pri tem je KPJ odigrala odločilno vlogo. Narodi Jugoslavije so se odločno uprli temu izdajalskemu dejanju. Odločili so se za obrambo države in zahtevali so sporazum s Sovjetsko zvezo o medsebojni pomoči.

Kot je znano, je Hitler, ki je pobesnel zaradi državnega udara 27. marca, še isti dan sklenil, da bo neusmiljeno udaril po Jugoslaviji. Dne 6. aprila je nacistična Nemčija brez vojne napovedi napadla našo državo, pri čemer sta se ji pridružili fašistična Italija in Hortyjeva Madžarska. Sovražniki so za to zbrali več kot 50 divizij. Med kratkotrajno aprilsko vojno je prišlo na dan izdajalsko obnašanje političnega in vojaškega vodstva jugoslovanske kraljevine. Jugoslovanska vojska, ki sta jo naglo zapustila kralj in vlada, ni bila sposobna, da bi se upirala. V dobrih desetih dneh se je kraljevina razsula. Hitlerjeva Nemčija, fašistična Italija, Bori-sova Bolgarija in Hortyjeva Madžarska so jo zasedle in si jo nato razdelile.

Poslej je bila KPJ edina politična sila, ki je vodila boj za obrambo z vso odločnostjo, dala je smernico, da »vsi člani partije, ki so vojaški obvezniki, odidejo v vojsko in na bojišče«; med ljudstvom je zbujala razpoloženje proti okupatorjem in opozarjala na posledice, ki jih prinaša izguba narodne samostojnosti. Toda kljub njenim naporom in kljub posameznim primerom hrabrega odpora, v katerih se je simbolično kazala pripravljenost ljudstva za boj, ni bilo več moč zaustaviti razpada kraljevine. To je bila pač neizogibna posledica slabih notranjih razmer, zunanje in notranje politike. Z zlomom kraljevine pa se je za večno razgalila tudi dotedanja družbena ureditev.

Ceprav se je aprilaska vojna hitro končala s porazom napadene Jugoslavije, je imela pomembne posledice na mednarodnem območju. Zaradi vojaških sil, ki jih je imela v Jugoslaviji, je bila Nemčija prisiljena prestaviti napad na Sovjetsko zvezo od 15. maja na 22. junij, to je za 38 dni.

KPJ se je zavedala svoje zgodovinske odgovornosti. Sklenila je, organizirati boj proti okupatorjem. Samo pet dni po napadu na našo državo je CK KPJ na seji v Zagrebu 10. aprila sprejel sklep o ustanovitvi vojnega komiteja pod vodstvom Josipa Broza-Tita, v razglasu z dne 15. aprila pa je sporočil, da bo KPJ nadaljevala boj proti fašističnim zavojevalcem in da se bo iz tega boja rodil nov svet. Iz tega je jasno razvidno, v čem je bil revolucionarni smisel boja.

KPJ ni priznala niti okupacije niti razkosanja države. V začetku maja 1941 je sklicala posvet, ki je bil namenjen pripravam za oboroženi osvobodilni boj. Vodilni aktiv KPJ se je postavil na brezpogojno stališče: v deželi, ki se ni vdala, ni miru za okupatorje in kvislinge. Majski posvet KPJ je s sklepi o začetku boja, katerega cilj je bila »nacionalna in socialna osvoboditev«, izrazilo družbenopolitično vsebino osvobodilne vojne, ki naj bi se začela v najugodnejših pogojih.

Stališča, ki jih vsebujejo temeljni dokumenti iz tega obdobja, pričajo, da se je politika KPJ do aprilske vojne, izražena z jasno oznako: boj za demokratizacijo in obrambo narodne samostojnosti, razvila v boj proti okupatorjem in da je imela pred seboj osvobodilni in revolucionarni cilj. Tako je za narode in narodnosti Jugoslavije nastopilo obdobje, ki objektivno predstavlja njihovo zgodovinsko preusmeritev.

Pri utrjevanju politične osnove osvobodilne vojne se je KPJ oslanjala na dejstvo, da je »Zgodovina Jugoslavije do l. 1941 v bistvu zgodovina neke stalne nacionalne, politične in ekonomske krize«. CK KPJ je menil, da bo nakazovanje možnosti za rešitev nagrmadenih protislovij jugoslovanske družbe odločilen dejavnik mobilizacija v NOB. Zato je že v razglasu z dne 15. aprila 1941 začel odkrivati perspektivo nove jugoslovanske skupnosti, ki je lahko izvirala samo iz novih socialnih in enakopravnih nacionalnih odnosov: »Iz tega krvavega imperialističnega obračuna se bo rodil nov svet in na resnični neodvisnosti jugoslovanskih narodov bo ustvarjena svobodna, bratska skupnost.« To je pomenilo priznanje enakopravnosti in svobodnega razvoja vsakega med jugoslovanskimi narodi, v tem pa je tudi globoki pomen Titove politike bratstva in enotnosti, ki je združil skupne in posamezne interese vseh jugoslovanskih narodov takole: »Beseda narodnoosvobodilni boj bi bila samo publicita in celo prevara, če ne bi imela poleg vsejugoslovanskega pomena tudi nacionalni pomen za vsak narod posebej...«

Da bi množice sprejele narodnoosvobodilno gibanje in v njem sodelovale, je moral v svojem programu vsebovati rešitev osnovnih socialnih problemov družbe, moral je imeti značilnosti revolucionarnega boja »za boljše življenje«. To pa je bilo izraženo v dokumentih partije že v obdobju pripravljanja in začetka vstaje. Med pregledom 4. krajiške divizije v času hudih bojov 7. januarja 1943 pod Grmečem je Tito dejal: »Mi se dandanes ne bojujemo samo za uničenje fašističnega zavojevalca, temveč tudi za našo srečnejšo prihodnost.« Pri tem, ko je ocenjeval družbeno pogojenost NOB, to je njegov razredni značaj, je Tito zapisal: »Če bi pozvali ljudstvo samo v boj proti okupatorju, ne da bi mu hkrati pojasnili, da bo s tem bojem doseglo nekaj novega in mnogo boljšega, da se ne bomo vrnili k staremu, tedaj ne bi bilo mogoče dvigniti vse narode za ta boj, zainteresirati široke množice zanj in tudi ne bi mogli vzdržati do konca, do zmage.« Lahko sklepamo, da je samo tako zasnovana politična zasnova NOB mogla sprožiti osvobodilni boj vseh narodov in narodnosti Jugoslavije.

Z napadom fašistične Nemčije na SZ se je 22. junija 1941 pojavil korenit prelom v mednarodni vojaški in politični situaciji. SZ je prevzela nase glavno težo boja za uničenje fašističnih napadalcev, s čimer pa so se temeljito spremenili odnosi na mednarodnem območju: ustvarjena je bila perspektiva za zmago nad fašističnim taborom. Razmerja in družbenopolitična narava osvobodilnega boja vsakega pod-

jarmljenega naroda je bila v prvi vrsti odvisna od notranjih dejavnikov, odnosov in možnosti družbenopolitičnih sil.

Samo nekaj ur po napadu Nemčije na SZ je politbiro CK KPJ imel sejo, na kateri je ugotovil, da je nastopil pravi trenutek za začetek oboroženega boja za osvoboditev. Tistega dne je pozval jugoslovanske narode v boj proti okupatorjem in njihovem hlapcem. Ta boj naj bi hkrati pomagal tudi Sovjetski zvezi.

KPJ je bila prepričana, da z začetkom oboroženega boja proti fašističnim okupatorjem izpolni na najboljši način svojo internacionalistično dolžnost pri obrambi prve socialistične dežele.

CK KPJ je že 27. junija 1941 ustanovil glavni štab partizanskih odredov Jugoslavije z Josipom Brozom-Titom na čelu. Na seji 4. julija 1941 je politbiro CK KPJ izdal zgodovinski odlok o takojšnjem začetku oboroženega boja. Tovariš Tito je kot komandant partizanskih odredov pripravil osnovne konceptcije vstaje in vseljidske vojne; prevzel je načela partizanske taktike in organizacije. Avgusta 1941 je poudaril načelo: »Partizanski boj se mora vztrajno spreminjati v splošno ljudsko vstajo.« Originalnost Titove konceptije partizanskega bojevanja je bila v tem, da so se razvijali tisti dejavniki oboroženega boja, ki dvigajo ofenzivnega duha in vstajniško naravo tega boja na raven splošne narodnoosvobodilne vojne. Uspeh je bil odvisen od ustvarjanja osnovnega strateškega načela osvobodilne vojne, ki ga je ob začetku vstaje formuliral Tito z besedami: »Stalni poudarek na nenehnem oboroženem boju in krepitvi oborožene sile.«

V juliju in avgustu 1941 so se začele partizanske akcije prav v vseh krajih Jugoslavije. Oboroženi boj je vse hitreje dobival pomen ljudske vstaje. Po Jugoslaviji so nastajala osvobojena ozemlja. V prvem naletu na okupatorja je bilo osvobojenih 40 mest. Sedmega novembra 1941 je bila v osvobojenem Užicu, kjer je bil sedež vrhovnega štaba, prirejena partizanska parada v počastitev velike oktobrske revolucije. Istega dne je na proslavi revolucije v Kujbiševu govoril maršal Vorošilov: »Kmalu bo napočil čas, ko se bodo vsi podjarmljeni narodi dvignili pod partizansko zastavo tako, kot so storili jugoslovanski partizani.«

Na zasedenih ozemljih so partizani uničevali rudnike, tovarniške naprave, ceste in skratka vse objekte, ki bi utegnili biti koristni okupatorju. V okupiranih mestih so potekale akcije z orožjem, diverzije in sabotaže. Okupatorski vojaki in narodni izdajalci niso bili varni nikjer. »Nemir se širi po vsej deželi. Kmalu se je izkazalo, da tako na tej kot na oni strani Drine ne gre samo za lokalne razbojniške tolpe, marveč za začetek uporniškega gibanja,« je zapisal E. Wishaupt, višji vojaški svetnik v nemški vojski.

Ker se je osvobodilni boj v Jugoslaviji naglo razmahnil, sta se nacistična Nemčija in fašistična Italija ob pomoči kvislingovcev že poleti in nato v jeseni leta 1941 lotili obsežnih vojaških operacij, ki naj bi zadušile vstajo. V Jugoslaviji je tedaj bilo kakšnih 30 okupatorskih divizij; v posameznih ofenzivah jih je sodelovalo tudi po šest. Zaradi velike oddaljenosti zaveznikiški bojišč partizani niso mogli pričakovati pomoči. Težava zase je bil mednarodni položaj narodnoosvobodilnega gibanja. Zapletenost odnosov med zavezniki — vojaški zvezi držav z različno družbeno ureditvijo — katere članice so imele diplomatske zveze z jugoslovanskim begunsko vlado, ki je nasprotovala oboroženemu boju (četniško izdajstvo), je bila neugoden dejavnik v naporih za mednarodno priznanje in za pomoč narodnoosvobodilnemu gibanju; to velja še posebno za začetek.

Nadaljnega razvoja osvobodilnega boja ni bilo več moč zavreti. Titova zamisel o postopnem preraščanju boja v splošno ljudsko vojno je postajala stvarnost. Ob koncu leta 1941 so oborožene sile narodnoosvobodilnega gibanja dosegle že 80.000 borcev. V Jugoslaviji je bilo s tem odprto novo, za sile osi nepredvideno bojišče v podjarmljeni Evropi. Fašistična Nemčija in Italija sta bili prisiljeni obdržati v Jugoslaviji znatne vojaške sile, čeprav so jih potrebovali na drugih bojiščih. Partizanske enote so konec leta 1941 vezale nase 6 nemških, 16 italijanskih, 5 bolgarskih in 2 madžarski ter približno 8 kvislinških divizij, skupaj več kot pol milijona vojakov. Zaradi vstaje je italijansko vrhovno poveljstvo zaustavilo umik svojih sil iz Jugoslavije. V novo italijansko 8. armado, namenjeno za vzhodno bojišče, ni bila vključena niti ena od divizij, ki so bile v Jugoslaviji, čeprav so jih navlekli od vsepovsod. Celo ta armada je morala zaradi partizanske vojne v Jugoslaviji spremeniti svoje potovanje in je prispela na vzhodno bojišče z enoletno zamudo.

V tem času so prihajale k jugoslovanskim partizanom vesti o junaških podvigih Rdeče armade, ki je ustavila sovražnika pred vrati Moskve. V tej slavni bitki je bil razbit mit o nepremagljivosti nemškega wehrmachta. »Bliskovita vojna« je doživela

popoln polom. Strateški uspeh enot Rdeče armade je imel velikanski mednarodni pomen v vojaškopolitičnem in moralnem pogledu.

V letu 1942 so se po vsej Jugoslaviji nadaljevali boji proti dobro oboroženim in številnim okupatorskim ter kvislinškim silam. Spodbujena od uspešnega razvoja osvobodilnega boja je Kominterneta 13. februarja 1942 naslovila na CK KPJ depešo, v kateri prosi, da vrhovni štab NOV in POJ naslovi na podjarmljene evropske narode apel, v katerem naj bi jih pozval, da store isto, kot so storili jugoslovanski narodi, to je, da začnejo oboroženi boj.

Sredi leta 1942 je narodnoosvobodilni boj gotovo že zajel vsak kotiček Jugoslavije. Najpomembnejši vojni dogodek na našem bojišču je bil pohod skupine proletarskih in udarnih brigad pod osebnim vodstvom tovariša Tita s tromeje med Bosno, Hercegovino in Črno goro proti Zahodni Bosni in Hrvaški. Med pohodom, ki je trajal do konca leta 1942, so proletarske in udarne brigade skupaj z bosenskimi in hrvaškimi partizanskimi enotami uničile veliko število sovražnikovih garnizij, osvobodile pa so Konjic, Prozor, Duvno, Livno, Mrkonjić grad, Jajce, Bihać, Slunj, Veliko Kladuše, Cazin in še druge kraje. Ustvarjeno je bilo celovito osvobojeno ozemlje, ki je zajemalo skoraj 50.000 kvadratnih kilometrov. Nemci so ga imenovali »Titova država«. Te uspehe je narodnoosvobodilno gibanje doseglo v času, ko so fašistične armade na vzhodnem in afriškem bojišču (v drugi polovici leta 1942) dosegle najbolj oddaljene točke: na vzhodu so se približale Volgi in prodrle globoko na Kavkaz, v Afriki pa do El Alameina.

Zaradi ofenzive partizanske vojske, posebno v Bosni in na Hrvaškem, je ustaška »nezavisna država« zašla v skrajno nevarnost. Zaradi tega so sile osi poslale na jugoslovansko bojišče nove divizije. Nemško vrhovno poveljstvo ni moglo poslati na vzhodno bojišče treh legionarskih divizij, ki so jih izurili v Stochenauu (Avstrija), pač pa jih je na hitro poslalo na jugoslovansko bojišče. Konec leta 1942 je bilo v Jugoslaviji več italijanskih divizij, kot so jih imeli Nemci in Italijani skupaj na afriškem bojišču. Oborožene sile narodnoosvobodilnega gibanja, ki so tedaj postale že prava armada, so imele približno 150.000 borcev, razvrščenih v korpuse, divizije, brigade in partizanske odrede. Nase so vezale nad 30 sovražnikovih divizij in približno 250.000 kvislingovcev.

*

Razvoj dogodkov na bojiščih konec leta 1942 in v prvih mesecih leta 1943, posebno pa na vzhodnem bojišču, ki je bilo glavno prizorišče druge svetovne vojne, je dokazoval, da bodo fašistične sile poražene. V bitki na Volgi, ki je pomenila preobrat v drugi svetovni vojni, je Rdeča armada zadala hud udarec nacistični vojski. Strateška pobuda je prešla v roke Rdeče armade. Prav tako so bile pomembne zmage angloameriških enot v Afriki. Ugodno so vplivale na jugoslovansko bojišče, posebno potem, ko so bile operacije prenesene v Italijo.

V letu 1943 je postalo jugoslovansko bojišče še pomembnejši dejavnik, ki so ga morale upoštevati sile osi v vseh svojih načrtih, pa tudi zavezniki v tistih načrtih, ki so se tikali balkanskega prostora in Sredozemlja. Zaradi velikega razmaha osvobodilne vojne in ker so računali z možnostjo vpliva jugoslovanskega bojišča na pričakovano zavezniško invazijo v južno Evropo, so nemški in italijanski okupatorji ob sodelovanju kvislingov sprožili velike operacije. Svoj napad so usmerili najprej proti osvobojenemu ozemlju zahodne Bosne in Hrvaške, da bi uničili »Titovo državo«, zatem pa sta prišli na vrsto dve najbolj dramatični bitki jugoslovanskega osvobodilnega boja: na Neretvi in Sutjeski. V teh bitkah je narodnoosvobodilna vojska prestala najhujšo preizkušnjo ter potrdila vrednost svoje organizacije in vojaške večine, predvsem pa sta prišli do veljave njena visoka politična zavest in borbenost.

Poleti leta 1943 je narodnoosvobodilno gibanje postalo že takšen dejavnik, da je lahko v največji meri izkoristilo kapitulacijo fašistične Italije. Enote NOV so razorožile deset italijanskih divizij. Tedaj so osvobodile velik del Jugoslavije, prav gotovo pa vso jadransko obalo in otoke. Prek krepko branjenega otoka Visa sta NOVJ in mornarica »odprli vrata v svet« in vzpostavili neposredno zvezo z zavezniško vojsko v Italiji. To je bilo izredno pomembno zaradi dovažanja pomoči v orožju in drugem vojaškem materialu. Z osvoboditvijo jadranske obale je NOVJ ogrožala bok nemškega bojišča v Italiji ter zaledje nemške obrambe v Grčiji in Albaniji, z neposrednimi napadi na prometne poti pa je ovirala oskrbo vojske. Komandant zavezniških sil na Bližnjem vzhodu, britanski general Wilson, ki je bil navdušen nad temi uspehi NOVJ, je naslovil na jugoslovanske borce naslednjo poslanico: »Jugoslovansko orožje je doseglo v boju proti Nemcem številne uspehe, ki jih občuduje ves svet. Vzdlž vseh vzhodnih obal so Nemci izgubili vsa oporišča, v notranjosti

dežele pa so zašli v težak položaj.« V jeseni leta 1943 je NOVJ štela približno 300.000 borcev, ki so bili razvrščeni v 27 divizij oziroma 9 korpusov ter več brigad in partizanskih odredov. Te enote so nadzorovale že več kot polovico jugoslovanskega ozemlja.

Takšen razvoj dogodkov je prisilil nemško vrhovno poveljstvo, da je povečalo število svojih divizij od 10 na 19. Razen teh je bilo v Jugoslaviji tudi 8 bolgarskih in 2 madžarski diviziji; to pomeni 400.000 okupatorskih vojakov, h katerim pa je treba dodati še 250.000 njihovih kvislinških hlapcev. Ko je ocenjevala pomen jugoslovanskega osvobodilnega gibanja, je nemška vrhovna komanda zaključila: »Konec leta 1943 je bil za razvoj Titovega gibanja velikega pomena: vključil se je v splošno zavezniško strategijo in s tem dobil priznanje samostojne vojskujoče se sile.«

Osvobodilni boj jugoslovanskih narodov se je povezal z osvobodilnimi gibanji v Albaniji, Grčiji, Bolgariji in Italiji.

Uresničevanje politike enakopravnosti med narodnostmi Jugoslavije se je med NOB odražalo tudi v vojski. Predstavniki teh narodnosti — Albanci, Čehi, Slovaki, Poljaki, Madžari in drugi — ki so živeli v Jugoslaviji, so bili vključeni v posebne enote.

Program in smotri osvobodilnega boja jugoslovanskih narodov so bili privlačni tudi za pripadnike drugih narodov, ki jih je vrtinec vojne zanesel na tla Jugoslavije. Mnogi izmed njih, Italijani, sovjetski državljani, Poljaki, Bolgari, Avstrijci, Francozi, Belgijci in še drugi, so vstopili v vrste NOVJ in se v njej hrabro borili. Italijani, ki so se pridružili NOV, so bili vključeni v tri divizije: Garibaldi, Venezia in Garibaldi-Natisone. Iz sovjetskih borcev, ki se jim je posrečil beg iz nemškega ujetništva ali iz nemških enot, v katere so bili prisilno mobilizirani, je bilo prav tako ustanovljenih več manjših enot, ki so se hrabro borile v sestavi NOVJ.

Tudi Jugoslovani so aktivno sodelovali v prav vseh evropskih odporiških gibanjih. Pomembna je bila rodoljubna dejavnost jugoslovanskih izseljencev v prekomorskih deželah, kjer so širili resnico v našem NOB.

Leta 1943 se je bistveno spremenil tudi mednarodni položaj narodnoosvobodilnega gibanja. Britanska vlada je odkrila v našem osvobodilnem gibanju važen vojaški dejavnik. Začela je voditi bolj realistično politiko, ne oziraje se na konstanto v njenih odnosih do Jugoslavije: ohranitev monarhije. Junija 1943 je Eden pisal Churchill: »Nobenega dvoma ni glede tega, da so partizani vojaška organizacija, s katero je treba računati.« Na poti v Teheran, 24. novembra 1943 je Churchill dejal Roosevelt: »Ti hrabri Titovi privrženci zadržujejo v Jugoslaviji toliko Nemcev, kolikor jih zadržujejo kombinirane angloameriške sile južno od Rima.«

Med približevanjem sovjetskega bojišča Balkanu ter razvoja in poteka operacij v Italiji je Jugoslavija začela dobivati vse večji pomen na strani zaveznikov. To je prišlo do izraza tudi na konferenci voditeljev treh glavnih zavezniških sil v Teheranu. Ko so obravnavali vprašanja v zvezi z nadaljevanjem vojne, so soglasno priznali, da NOVJ predstavlja glavno silo v boju proti nemškemu okupatorju na Balkanu in da ji je treba gmotno pomagati, kolikor je le možno.

Kar se tiče mednarodne afirmacije narodnoosvobodilnega gibanja, je bil velikega pomena prihod vojaških misij glavnih zavezniških sil v vrhovni štab. Leta 1943 so prišle misije zahodnih zaveznikov, sovjetska, ki jo je vodil general Kornjejev (po sklepu sovjetske vlade, objavljenem 13. decembra 1943), pa je prispela 23. februarja 1944. S tem je bil vzpostavljen prvi stik z Rdečo armado. Dva meseca pozneje pa je prišla v Moskvo tudi vojaška misija NOVJ.

Prodiranju resnice v svet je zelo pomagala radijska postaja Svobodna Jugoslavija, ki je od novembra 1941 delovala na ozemlju Sovjetske zveze.

V prvi polovici leta 1944 je nemško vrhovno poveljstvo podvzelo vrsto ofenzivnih ukrepov proti NOV, da bi si pridobilo nazaj izgubljene pozicije v Jugoslaviji. Ker Nemcem to ni uspelo kljub hudim bojem, ki so trajali več mesecev (do spomladi leta 1944), so se odločili za zračni desant na Drvar in sočasni napad motoriziranih enot, da bi uničili vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, to je, vrhovni štab in centralni komite KPJ; s tem naj bi gibanje ostalo brez glave. Toda nakana se jim ni posrečila. Po neuspešnem desantu se je jugoslovansko vodstvo preselilo na otok Vis.

Sredi leta 1944 se je druga svetovna vojna približala končnemu obdobju. Za to je imela velike zasluge Rdeča armada, ki je v ofenzivnih operacijah v začetku leta prenesla bojišče v Romunijo in čez staro sovjetsko-poljsko mejo. Medtem so anglo-ameriške enote v Italiji prebile bojišče, v Normandiji pa so izvedle izkrcanje. V tej situaciji je pomen jugoslovanskega bojišča zrasel še bolj; predstavljalo je neko posebno povezavo med zavezniškimi bojišči na vzhodu, jugu in zahodu.

Potem je nastopilo obdobje zaključnih operacij za osvoboditev Jugoslavije, v katerih je NOV pokazala vso svojo vojaško sposobnost kot enako sposoben partner zavezniških armad. V poletju leta 1944 je NOV dokončno prevzela strateško iniciativa. Vrhovni štab je sklenil, da bo v okviru zaključnih operacij za osvoboditev usmeril močne sile najprej proti Srbiji, z delom razpoložljivih sil pa bo osvobodil jadransko obalo (Dalmacijo), s čimer bo okrepil svoje zveze z zahodnimi zavezniki.

V hudih bojih, ki so se začeli julija 1944, je sodelovalo deset divizij NOVJ: 1. in 12. korpus ter operativna skupina divizij NOVJ. Do septembra so te enote premagale žilav odpor Nemcev in četnikov ter začele prodirati skozi zahodno Srbijo proti Beogradu. V južni in vzhodni Srbiji so nastajale nove divizije in korpusi (13. in 14. oziroma sedem divizij), ki so se takoj vključile v boj. V teh operacijah so enote NOVJ osvobodile več kot dve tretjini Srbije ter razbile četniške in nedičevske sile. Hkrati so se iz Srbije umaknile bolgarske okupacijske sile.

Medtem je Rdeča armada nezadržno napredovala proti zahodu. Na levem krilu so njene enote — 2. in 3. ukrajinsko bojišče — v jaši-kišinjevski operaciji razbile nemško armadno skupino »Južna Ukrajina«, kar je spodbudilo k vstaji Romunijo in Bolgarijo. Enote Rdeče armade, ki so se jim pridružile oborožene sile novih vlad Romunije in Bolgarije, so osvobodile do kraja obe deželi. V septembru 1944 so enote Rdeče armade prispele na vzhodno mejo Jugoslavije.

Rdeča armada in narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije, katerih bratstvo v orožju se je kovalo od leta 1941, sta hitro vzpostavili neposreden stik. Srečali so se heroji iz legendarnega Stalingrada in legendarne Sutjeske, ki so se nato bojevali ramo ob ramo za osvoboditev severovzhodnih predelov Srbije in Beograda.

NOVJ je tedaj imela 15 korpusov oziroma 50 divizij, 2 operativni skupini, 16 samostojnih brigad, 130 partizanskih odredov, lastno vojno mornarico in prve enote letalstva; to je pomenilo nad 400.000 borcev.

Tik pred začetkom skupnih operacij je maršal Tito 21. septembra odpotoval v Moskvo. Nacionalni komite Jugoslavije in sovjetsko vrhovno poveljstvo sta se »sporazumela o prehodu enot Rdeče armade na vzhodno ozemlje Jugoslavije in o vodstvu skupnih operacij za osvoboditev tega dela države in Beograda«, je rečeno v skupnem sporočilu, ki ga je objavila agencija TASS 28. septembra 1944. Na povratku iz Moskve se je maršal Tito ustavil 5. oktobra v Crajovi, ker se je hotel pogovoriti s predstavniki Otečestvenega fronta Bolgarije. Z željo, da bi ustvarili dobre sosedske odnose in da bi pomagal olajšati mednarodni položaj Bolgarije, je pristal na prošnjo njene vlade in v imenu Nacionalnega komiteja odobril sodelovanje bolgarske armade v operacijah na jugoslovanskih tleh.

Skupne operacije Rdeče armade in NOVJ za osvoboditev dela Srbije so dosegle najpomembnejšo zmago: osvoboditev glavnega mesta Jugoslavije, Beograda. V bojih na jugoslovanskem ozemlju je padlo približno 8000 sovjetskih vojakov.

Skupne zmage so bile velikega pomena za nadaljnji boj NOVJ, saj je bilo treba osvoboditi še dele osrednjih in zahodna območja države. Dele 2. in 3. ukrajinske fronte Rdeče armade, ki so se bojevali v vzhodnih predelih Jugoslavije, so premestili na Madžarsko, razen 68. strelškega korpusa, ki je ostal v Srbiji in v Sremu do 25. decembra 1944, ko so ga premestili proti Budimpešti.

Kot vojni zaveznik je NOVJ prejela od Rdeče armade znatno pomoč v tehnični opremljenosti in orožju, ki ga je bilo za 12 pehotnih in 2 letalski diviziji ter večje število tankov. Ta pomoč je znatno okrepila enote Jugoslovanske armade, ki so operirale v glavnem severno od Save. To pa je bil odločilen dejavnik v zadnjem obdobju operacij Jugoslovanske armade za dokončno osvoboditev.

Medtem ko so enote Rdeče armade in NOVJ izvajale skupne operacije za osvoboditev severovzhodne Srbije in Beograda, je ostalih 36 divizij NOVJ osvobajalo druge kraje. Do konca leta 1944 so bile osvobojene Srbija, Makedonija, Črna gora, Dalmacija ter velik del Bosne in Hercegovine. S tem je bilo zaključeno prvo obdobje operacij za dokončno osvoboditev Jugoslavije.

Pri osvobajanju vzhodnih delov Makedonije in Kosova so sodelovale tudi enote nove bolgarske armade, na Kosovu pa še dve diviziji NOV Albanije.

Narodnoosvobodilna vojska je vzpostavila enotno bojišče od Drave čez Srem, Bosno in Liko do Jadranskega morja. Tako se je jugoslovansko bojišče zlilo v neprekinjeno zavezniško fronto, ki je obkoljevala Hitlerjevo Nemčijo.

Na začetku leta 1945 je NOVJ štela 650.000 borcev. Prvega marca je bila preimenovana v Jugoslovansko armado, ki je ob koncu vojne dosegla nad 800.000 borcev. Na ločenem bojišču se je borila s številnimi sovražnikovimi enotami, ki so spomladi 1945 šteje približno 400.000 nemških vojakov (7 armadnih zborov) in 200.000 kvasilinskih, kar je skupaj pomenilo 600.000 vojakov.

Zadnje obdobje operacij za končno osvoboditev je Jugoslovanska armada začela marca 1945. V dvomesečnih bojih so štiri armade nastopale frontalno, sedem korpusov pa je delovalo globoko v sovražnikovem zaledju. Enote naše vojske so prekorale Sočo in prodrle na Koroško ter razbile nemške in kvistlinške sile. Osvoboditev Istre in Slovenskega Primorja je bila še posebno pomembna za zedinitve teh predelov z matično domovino.

Odpor nemške vojske v Jugoslaviji se je zavlekel do 15. maja, ko je morala kapitulirati na jugoslovanskih tleh. Tega dne je komandant tretje armade poslal brzjavko vrhovnemu poveljniku maršalu Titu: »Na fronti armade je prenehal organiziran odpor.«

Uspešni nastop 2. in 3. ukrajinske fronte Rdeče armade na Madžarskem in v Avstriji je mnogo pripomogel k zaključitvi operacij Jugoslovanske armade. Prav tako pa so operacije Jugoslovanske armade pomagale varovati levi bok 3. ukrajinske fronte.

*

V drugi svetovni vojni je Jugoslavija izgubila 1.706.000 ljudi. To pomeni, da je bil ob življenje vsak deseti Jugoslovian. V NOV in partizanskih odredih je padlo 305.000 borcev in ranjenih je bilo nad 425.000. Razen tega je bila Jugoslaviji prizadejana velikanska gmotna škoda.

S svojim osvobodilnim bojem so jugoslovanski narodi prispevali pomemben delež k zlomu fašističnih držav. Zato so dobili zaslužen priznanje od vseh naprednih in svobodoljubnih ljudi pa tudi zavezniških vlad. NOVJ in partizanski odredi so od leta 1941 do 1945 vezali nase poprečno 30 do 35 okupatorskih divizij. Jugoslovanski narodi so zelo ponosni na to, da so v času najhujše preizkušnje človeštva prispevali največji možni delež v boju za zgodovinsko zmago nad fašizmom.

*

V štiriletnem boju sta se v Jugoslaviji pojavila dva bistvena dejavnika: revolucionarna vojska in revolucionarna oblast. Ta dva sta omogočila zmago narodnoosvobodilnega boja, ki je imel »izrazito razredno vsebino« (Tito). NOV oziroma Jugoslovanska armada, ki se je začela porajati v letu 1941, je zrastle v silo, ki je bila sposobna, da je v okviru sodelovanja z zavezniki osvobodila deželo in zagotovila narodnoosvobodilnemu gibanju končno zmago. Med bojem so jo zavezniki priznali kot partnerja. V zaključnem obdobju druge svetovne vojne je Jugoslovanska armada kot samostojna oborožena sila nastopala skupaj z armadami vodilnih zavezniških držav in je imela svoj del strateškega bojišča proti Hitlerjevi Nemčiji.

Drugi bistveni dejavnik, nova ljudska oblast, ki se je razvijala od prvih dni vstaje vzporedno z oboroženim bojem, je izražala revolucionarno vsebino družbenopolitičnih sprememb. Ustvaritev ljudske oblasti je pomenila jamstvo, da ni bila več možna vrnitev k staremu ustroju oblasti. S sklepi drugega zasedanja AVNOJ, 29. novembra 1943 v Jajcu je bila podana sprememba nosilca oblasti v Jugoslaviji, hkrati pa je bilo zagotovljeno konstituiranje nove, federativne skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti Jugoslavije. To je bilo v skladu s spremembami v odnosih političnih sil. Njegova osnovna značilnost je v tem, da je narodnoosvobodilno gibanje, ki je na skupščini AVNOJ 26. in 27. novembra 1942 v Bihaću poudarilo svojo družbenopolitično in splošno jugoslovansko usmerjenost, postalo dominantna sila. Stebri stare meščanske družbene ureditve so bili v procesu osvobodilne vojne izločeni kot odkriti ali pa kot prikriti okupatorjevi sodelavci. To jim je onemogočilo, da bi resneje vplivali na nadaljnji razvoj jugoslovanske družbe. KPJ je osvobodilni boj razvijala na podlagi prikazanih načel in ga privedla do zmagovitega konca. To je omogočilo uzakonitev v štiriletnem boju doseženih uspehov z razglasitvijo federativne republike Jugoslavije (29. novembra 1945) in s sprejetjem prve državne ustave (januarja 1946). S tem pa se je končalo prvo obdobje socialistične revolucije v Jugoslaviji.

Prevedel P. V.

Vuka Kumar-Hiti

Oživela pesem

(Spomin na taborišče »Banjica« v Beogradu)

*Hodim po cesti,
in pojem pesem,
ki jo je pelo dekle
pred petindvajsetimi leti.
Dekle z vprašujočimi očmi,
dekle s črnimi lasmi,
ki ji je bil pramen las
izruvan iz lastišča.*

*Ta hip me je stresla
v njenih očeh boleost
in trpek smehljač.
Čutim njeno mladost.
Med stoterimi ženami,
obkroženimi z zidovjem taborišča,
je zvenela v dušah pesem pomladi,
pesem mladosti.*

*Bila je jesen kot danes.
Odpadalo je listje.
Čujem, — kot bi v listju zvenela
tista pesem o mladem javoru,
ki je brstel.*

*»O, dekle —
Tvoji izruvani lasje trepečejo —
kot izruvano mlado drevesce
v jeseni.
Tvoje nežno telo še ihti
v zboru stoterih mladih src,
ki so nekoč v pesmi umirala.«*

*Njeno prestreljeno srce
mi danes prinaša pozdrav.*

*Hodim po cesti
in pojem pesem.*

Zvone Kržišnik

Anali o mestu heroju

IV. del

Tisti čas, ko se je že dopolnjevala usoda von Paulusovih armad v stalingrajskem žepu, ko je Rommel po El Alameinu naglo izgubljal kampanjo za Afriko, ko je že prišlo do preobrata v prid zaveznikom na Tihem oceanu in je ves svet hrepeneče čakal odprtje druge fronte — tisti čas okrog novega leta 1943 se je vse silneje razvnel tudi narodnoosvobodilni boj v Jugoslaviji. Navzlic temu, da je Titova vojska prebila že tri hude sovražne ofenzive, je štela takrat že 36 odredov in 31 brigad, organiziranih v osmih divizijah in dveh korpusih. Na osvobojenem ozemlju, ki je merilo samo v Bosni in Hercegovini blizu 50 tisoč kvadratnih kilometrov — peti del površine bivše Jugoslavije — so vladali narodnoosvobodilni odbori, temelji organizmi ljudske oblasti. Ze se je bil tudi v Bihaću sestal AVNOJ — vrhovno politično predstavniško telo nastajajoče ljudske države.

Te pomembne okolnosti, predvsem pa lastna žilavost, odpornost in trdoživost so pomagale osvobodilnemu gibanju v Sloveniji, da se je hitro opomoglo od udarcev roške ofenzive. Čeprav so bila izgubljena razsežna osvobojena ozemlja, ki so izza pomladi 1942 nastala na Dolenjskem in Notranjskem, čeprav je pogorelo na stotine vasi, ter je padlo veliko borcev in morda še več neoboroženih prebivalcev, se je sovražnik moral prav kmalu sprijazniti z resnico, da je njegov udarec usekal v prazno. Vodstvo NOV se mu je spretno izmaknilo z Roga in se preselilo v Dolomite. Partizanske enote ne samo niso razpadle, ampak so po dotoku novih ljudskih sil še bolj narasle — celo sredi same ofenzive so bile ustanovljene prve štiri slovenske udarne brigade. Njihovo trdo pest so pri priči občutile zlasti belogardistične postojanke, ki so po ofenzivi ostale razsejane po številnih vaseh: padale so druga za drugo.

Najhujšo krizo je morala v tem obdobju prebroditi boreča se ilegalna Ljubljana. Ko so se fašistične horde vračale s partizanskega terena praznih rok, so se znašale nad mestom, ki je bilo duša upora in krstna botra okupatorjevih težav. Če je bila med ofenzivo sovražnikova pozornost — naravno — obrnjena bolj iz Ljubljane navzven, se je zdaj s podvojeno ostrino obrnila navznoter. Z nezaslišanim terorjem, v katerem so prednjačili belogardisti, sta sklenila Robotti in njegov skorajšnji naslednik Gambara preobrniti razmerje sil v mestu dokončno v svojo korist. Sklenila sta naposled streti »državo v državi«, zakaj uvidela sta, da bosta šele potem lahko učinkovito obračunala s partizanstvom na deželi. Moških je bilo v vrstah osvobodilne fronte v Ljubljani takrat že zelo malo, kajti mnogi so šli v partizane, mnogi

so že padli v boju in na moriščih, vsaj deset tisoč pa jih je bilo po ječah ter v delovnih in koncentracijskih taboriščih po Italiji, na Rabu in drugod. Mnogi od tistih, kar jih je bilo še doma, so začeli omahovati in se izogibati boju, ker se jim je zadelo, da je vse tveganje in žrtvovanje brez haska. V organizme OF so pronicale panika, pasivnost, utrujenost. Začelo se je pojavljati tudi sektaštvo v krščanskem delu OF, kar je skušal sovražnik izkoristiti. Izdaja, dezerterstvo, nasilje in bela propaganda so rušili odbore OF, trgali sisteme konspiracije, hromili delo Narodne zaščite in osvobodilnega tiska, vplivali na mladino. Tudi v tem tržavnem položaju je bila Partija tista, ki je dvignila medleče srce ljudstva, razkrinkala propagandne laži, da je OF krivec za državljansko vojno, prelito kri in požgane vasi. Čeprav je sama najbolj krvavela, saj sta padli v Gramozni jami in drugod že skoraj dve tretjini njenega začetnega kadra, je Partija povezala razdrobljene sile odpora, jih znova utrdila, organizirala in povedla v boj. Ker ni bilo več dovolj moč, so komunisti v bojne enote pritegnili ženske in mladino. Tako je v času »božičnih racij«¹ tvorilo kader ilegalne Ljubljane že več kot polovico, v kasnejših obdobjih pa celo dve tretjini ali še več žensk. Tudi partijske vrste, rajonska vodstva OF in specialne sektorje so trumoma izpopolnjevale ljubljanske žene in matere.

Leto 1942 in še zlasti njegova jesen sta urezala v značaj osebnosti Ljubljane več junaških lastnosti, kakor so jih urezala stoletja poprej. Sleherni dan v tem obdobju je neizprosno terjal od vsakega meščana, od vsake žive celice v subjektu množice, da mora razrešiti pomembne alternative. Razum, čustvo, volja slehernika so prišli na natezalnico. Nihče se ni mogel skriti — vsaj ne za dalj časa. Treba se je bilo opredeliti in hkrati že tudi delovati. Fronta se ni zadovoljila s platoničnimi plebisciti, ki so udobno hipni in praviloma dajejo lažne rezultate, marveč je zahtevala ljudi z vsem njihovim telesom in duhom; zahtevala je zase popolno podrejenost, kateri so se morali umakniti vsi poprejšnji produkti nazorov, religij, političnih prepričanj v ljudeh. Od tod dalje je zahtevala Fronta enotno akcijo, vztrajnost te akcije ne glede na žrtve in ne glede na navidez brezupno razmerje borečih se sil, kljub neskončni monotoniji dni, ko ni bilo videti pred seboj žarka upanja, marveč se je zdelo mesto znotraj bodeče žice kot mrtva ladja, ki tone v polarno noč. Zares, ni bila skromna zahteva Partije in Fronte, naj vera v osvobodilni cilj prešine in prevzame množice, da bodo zrasle v prometejskega heroja — čeprav realnost tega cilja spričo razmer ni bila dosti ugledljivejša od nebes. In vendar je Ljubljana postala Prometej: žrtvovala se je, da ji je dan na dan kljuval jetra fašistični kragulj; obvladala jo je vera, da bo dosegla cilj; da bo v Osvobodilni fronti postala sam svoj Herakles.

Junaštvo ne zori in ne žari samo takrat, ko borec juriša na sovražnikov bunker; ko zadre bajonet v sovražnikove prsi; ko vrže bombo; ko vztraja v strelski črti, na postojanki, v zasedi; ko si s svojo puško in mitraljezom izsekuje pot iz obroča; ko vzdržuje ogenj sovražnih strojnic, topov minometov... Partizanski boj nam je zapustil tudi brezštevne zglede junaštva, ki so zrasli iz tovarištva in revolucionarnega altruizma, iz požrtvovalnega reševanja ranjencev, iz premagovanja telesnih stisk, ran, mraza, lakote, bolezni, naporov, smrtno utrujenosti, pa iz premagovanja duševnih groz, občutij zgubljenosti, nemoči, žalosti, obupa in bolečin nad padlimi soborci. Prav tako se ni izrazilo junaštvo ilegalne Ljubljane samo v epskih akcijah, v bojih VOS in Narodne zaščite, v krvavih spopadih iz oči v oči z okupatorji in izdajalci, v sabotajah, pirotehničnih podvigih in revolverskih obračunih... Vsak član OF je moral vzpostaviti lasten model junaštva. Pred vsakomer se je dvigala drugačna gora nasprotij, ki jo je bilo treba obvladati, in šele vsota vseh osebnostnih spopadov — med njimi niso bili najblažji tisti v moralnem svetu — daje pravo podobo o razsežjih in veličini celote. Brez števila znanih in brezimnih junakov je rodil

*Tone Tomšič, organizacijski sekretar CK
KPS*

tisti čas, pa naj so se uresničili kot akterji, kot zmagovalci v prelomnih odločitvah, ali kot trpni subjekti, ki so stisnjenih ust sprejemali nase neizbežno usodo.

Ne da bi se mogel upreti ali zbežati, je bil marsikateri ljubljanski človek prepuščen na milost in nemilost okupatorjevi soldateski, da ga je poiskala na domu, ga prijala na ulici, nemalokrat uklenila in odvedla. Nekdanje vojašnice, policijske kleti, gimnazije, šole so bile spremenjene v zapore. Za stenami ječ so povsod stali skriti ovaduhi: ti so razvrščali aretirance, kdo bo ostal v zaporu, kdo bo moral v internacijo in kdo bo izpuščen. Fašistični uničevalni aparat je potreboval vse večji manevrski prostor. Za vse tiste, ki so jih udarci puškinih kopit zdegali na kamione in v živinske vlake, so se odpirala koncentracijska taborišča po vsej Italiji, na Rabu, kasneje v Nemčiji. Gonars, Padova, Renicci, Treviso, Visco... Te in stotere druge internacije in konfinacije so goltale upornike ter z njimi ljudi, ki so šele v ječah pogosto postajali uporniki. Junaštvo internirancev je sevalo manj in bolj žarko — sorazmerno s stopnjo ponosa, dostojanstva in prezira do sovražnika. Mnogi od teh ljudi so trpeli, gladovali in v trumah umirali, ne da bi nehali do zadnjega diha nuditi okupatorju odpor v oblikah, ki so jim bile dostopne: s stoičnim, zaničljivim, nemalokrat celo humornim prenašanjem trpljenja; s tem, da so kljub lastni bedi ohranjali in povzdigovali moralno sojetnikov; z nesebičnostjo, da so si pritrgovali in delili s tovariši zadnjo mrvico hrane; tako, da so kljub terorju vzdrževali v logorju kulturo in humanistični standard ter niso dovolili, da bi s krčenjem in odmiranjem telesne konstitucije odmrli tudi duhovna konstitucija zapornikov; često z aktivnimi oblikami odpora, z gladovnimi stavkami in drugimi akcijami, z organiziranjem študija in političnega dela; z iskanjem in vzdrževanjem zvez s Partijo in Fronto na domovinskih bojiščih; z neumornim pripravljanjem pobegov in z dejan-

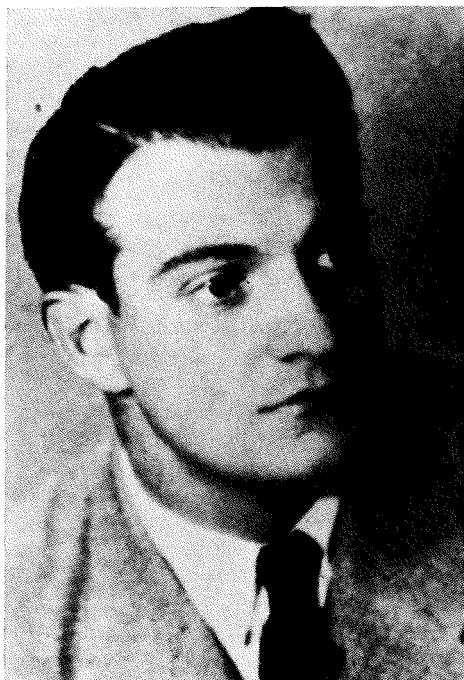
skimi pobegi, med katerimi je bil pač najslavnejši tisti, ko je skupina v Gonarsu izkopala 60 metrov dolg rov, skozi katerega je ušlo osem internirancev z Borisom Kraigherjem na čelu... Več kot trideset tisoč Slovencev, med njimi nekaj tisoč otrok, pa nekaj tisoč žensk in osemdesetletnih starcev je okusilo Mussolinijeva koncentracijska taborišča. Kakih šest tisoč internirancev se ni vrnilo — samo v uničevalnem logorju na Rabu jih je umrlo nad 4400, v Gonarsu 446... Nemogoče je ugotoviti, koliko je ta vrsta fašistične smrti pokosila Ljubljancev — vendar, število gre v tisoče.

Te smrti so bile mračne, grozljivejše od tistih na bojnem polju. Huje je umreti kot klavna živina, kakor pasti svoboden; spokojneje je ugasniti v neki kratki minuti, kakor preživljati tedne in mesece v trpljenju, popolni nemoči, varljivih upih in slutnjah, pa naposled, morda že na pragu svobode, biti umorjen od muk in izčrpanosti... Nešteto herojskih dejanj so pomenile te smrti, ki so bile oropane celo zavestnega občutja, da so bile bojevnike, ustvarjalne, koristne revoluciji.

Ko bi le katera pravična in usmiljena moč mogla obsvetiti smrtno uro teh žrtev z lučjo spoznanja, da so umrle z enako tvornim pomenom, kakor so umirali partizani na položajih, bi jim bilo nadaljevanje v snovnem niču in v neminljivem, hvaležnem spominu preživelih, verujemo, zmirljeno in dragoceno.

Ista odrešujoča želja prevzame občestvo potomcev, ko mu vzbujajo spomin talci.

Od zadnjih aprilskih dni, ko so Italijani ubili prvih šest talcev v Radohovi vasi in sta 1. maja 1942 kot prva talca v Ljubljani padla Eypper in Gašperlin, pa do 28. januarja 1943, ko so bili ustreljeni pod laško komando poslednji, je ozemlje Ljubljanske pokrajine okrvavila kri 145 talcev, med njimi 55 Ljubljancev. Še veliko več je padlo obsojencev vojaških sodišč in tistih, ki so bili ubiti brez sleherne sodbe, pod plaščem noči in jetniškega podzemlja. Strelišče na Dolenjski cesti, Gramozno jamo, prostor pred Natlačenovo vilo, Horjul, Borovnico in kdo ve še katera morišča si je izbrala rimska volkulja, da se je na njih napila slovenske krvi, ne meneč se za mednarodne konvencije in vse naravne etične norme. Sredi 20. stoletja si je ta prinašalka »2000-letne kulture« in »slavnega rimskega prava« in »krščanstva« privoščila barbarske verolomnosti, kakršne so bile komajda znane pod soncem izza starega in srednjega veka, nečastna grozodejstva, ki bi se jih sramoval najpodlejši konkvistador. Nič ni moglo zganiti občutka sramu ali pravičnosti v teh rabljih: niti začuden, nejeverno osupel, v obupu zgrožen pogled nedolžnega človeka, ki so ga postavili pred zid, niti obupni kriki talčevih mater in žena, niti vpitje njegovih otrok, ki jim je bila s takšno očetovo ali materinovo smrtjo ubita tudi vera v obči smisel življenja; fašističnih krvnikov ni ganilo niti mirno dostojanstvo žrtev, niti osveščeno junaštvo, kakršno je izprijal Eypper z besedami: »Svoboda, ki si tako draga, kar ve le oni, ki da zanjo življenje.« Samo krvoločnost, sadizem, odsotnost slehernega poštenja in brezumen strah pred človečnostjo so mogli dajati ona morilska povelja eksekucijskim vodom... Samo do kraja izkoreninjeno in zavrženo pojmovanje človečnosti je moglo povzročiti, da so nam pobili take ljudi kot so bili umetniki Avgust Žigon, Hinko Smrekar, Ivan Rob, Miran Jarc, Tone Čufar... Samo skrajni cinizem osvajalca je mogel domala brez povoda vzeti življenje meščanom kot so bili Viktor Meden, Jakob Jan, Dalibor Baloh pa številni drugi, ki so izginili brez sledu. In samo paničen strah okupatorja pred Osvobodilno fronto je storil, da so bili usmrčeni dr. Aleš Stanovnik, Fric Hribernik in njegovi sodelavci, Milan Česnik, Tone Žerjal, Tone Trtnik, Tine Rožanc, Jože Moškrič, inž. Anton Štebi, Edvard Legvart, Jože Koprivnik, Dušan Podgornik, Lojze Lubej, Ivan Porenta in nepregledna vrsta drugih, ki jim je vendar lastna trdna odločenost za boj dala odgovor, zakaj so morali umreti.

Ernest Eypper, prvi talec, ki so ga Italijani ustrelili v Ljubljani

Že kar sholastično, pa tudi krivično bi bilo premišljevanje, kdo vse med talci in drugimi zvezanimi žrtvami je bil zavesten junak in kdo je padel po tragičnem naključju. Vse te padle sta izenačila vzrok in učinek njihove žrtve. Njihov delež je bil izravnán tudi spričo tega, da so vsi dali isto, življenje, tedaj največ, kar so mogli dati.

Ko bi kakšen Alighieri 20. stoletja razvrščal kroge pekla, ki jih je izumljal fašizem, bi odločil, da je tisti krog na najglobljem dnu rezerviran za prizore mučenja v ječah in specialnih inkvizitorskih institutih. Ljudje, ki jim je bilo usojeno pasti v te mučilnice, prenesti torture, kakršnih svet kljub tisočletni »iznajdljivi« praksi dotlej še ni poznal, in naposled mučenju podleči, so na eni strani zadolžili človeštvo, da se resignirano izpraša, ali sta njegova bit in bivanje sploh še obstojna, na drugi strani pa so prav ti heroji s svojim tragičnim zmagoslavjem izpovedali in dokazali, da je humanistična vera močnejša od skrajnih sil njenega zanikanja.

Mnogi borci in borke ilegalne Ljubljane so bili na milost in nemilost izročeni fašističnim preiskovalcem. Ko bi si znal predstavljati, kaj ga čaka, bi prenekateri mučenik raje zbežal prek španskih jezdecev in skozi zasede na blokiranih ulicah, raje bi končal pod streli zasledovalcev ali pod zobmi policijskih psov, raje bi obvisel na bodeči žici v obrobju okupirane Ljubljane, kakor pa da bi se znašel v pesteh OVRE in Gestapa, ali na belogardističnem sv. Urhu, ali v poznejšem zverskem primežu »črne roke«. Marsikateri borec se je zares tudi odločil za tak konec, marsikateri se je ubil sam, da ne bi bil izpostavljen tistemu vedno enakemu, z brezdanjim sovraštvom in sadizmom zastavljenemu pozivu: »Povej, kaj veš!«

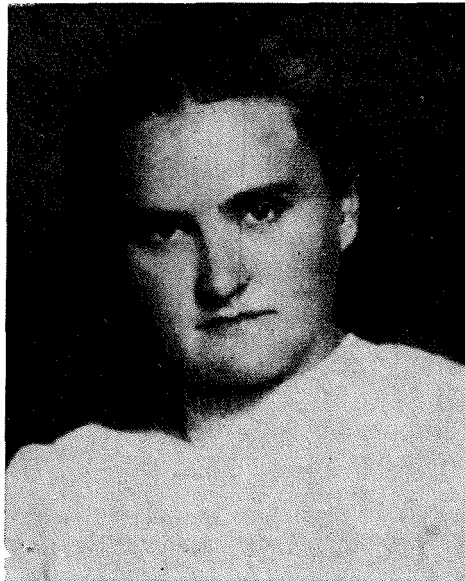
Kdor ni vedel, kdor ni hotel vedeti in povedati, kar je vedel, tisti je bil vržen v orgijo satanov. Toda skoraj vedno je bil zgubljen tudi tisti, ki se je skušal reševati s tem, da je povedal. V neštetih spominih in pričevanjih so bila od tistih dob opisana grozodejstva, do podrobnosti je bila raziskana univerzalna znanost in teh-

nika, ki so ju uporabljali fašistični zasliševalci. Znano je, da je včasih omagalo po deset, dvajset mučiteljev od napa, ko so obdelovali enega samega trpina, izmišljujoč si vse mogoče bolečine, ki so jih s skrajno perverznoztjo prizadevali njegovemu telesu in njegovi duši, mu vrtali v zavest in podzavest, ga zdaj s skrajno brutalnoztjo, zdaj z rafiniranoztjo potiskali na rob blaznosti, dan za dnem držali na milimetrski distanci od smrti, pa ga spet oživljali, da bi bil naslednji dan zmožen istih ali še domiselnejših metod trpinčenja. Znali so poiskati pri vsakomur najranljivejše točke, na tisoč načinov izkoristiti nesrečnikov samoohranitveni nagon, odkriti posebne slabosti v njegovi fiziološki ali psihološki konstituciji, v značaju, v vrsti občutljivosti. Čeprav so — naravno — najraje izkoriščali človekov strah pred telesnimi mukami in smrtjo, pa zategadelj žrtve do nezvesti pretepali, jih uničevali z žejo in lakoto, jim zabijali žeblje za nohte, jim lomili ude, uničevali notranje organe, žgali spolovila in počenjali še druga mrcvarjenja, ki se jih peresu upira navštevati, vendar niso zanemarjali tudi prijemov drugačne vrste. Izsiljevanje, da bodo mučili in pobili borčeve svoje; cinično zatiranje žrtvi, da si bo z izdajo rešila življenje; obljubljanje raznih nagrad; posiljevanje žensk ob izkoriščanju vednosti, da je prenekatera občutljivejša za gnus kot za bolečino; grožnja, da bodo žrtvi še po njeni smrti z lažjo in spletko umazali čast pred družino in starši, pred družbenim okoljem, ali celo pred Osvobodilno fronto in Partijo ... To so bile samo najobičajnejše metode. Zares, nista poznala meja fašizem in kontrarevolucija. Bila sta edinstvena v svoji demonični domiselnosti, kako ubiti vse pojme etike.

Nekateri borci Osvobodilne fronte so v mučenjih klonili. Niso prenesli preizkušnje. Čeprav so pod nečloveškimi pritiski marsikaj povedali in čeprav je zaradi takega njihovega ravnanja trpelo in umrlo veliko tovarišev, bi bilo krivično, če bi jih kar poprek imenovali izdajalce. Zlasti dandanašnji, ko je čas že pocelil rane revolucije, ko zremo na tisto dobo sicer z neugasljivim sočutjem do padlih in z občudovanjem do močnih, toda tudi z globljim vserazumjem za šibke, bi morali biti v sodbi do onih nesrečnikov prizanesljivi. Sin ali vnuk, ki je po tragični krivdi izsiljenih priznanj izgubil očeta ali deda, bi zdaj že moral v sebi premagati zadrtost in strasten spomin, kakor ju je morda nosil v sebi takrat, ko ga je pekla še sveža rana izgube. Kdor ni izkusil, naj ne sodi, kakaj niti domnevati ne more, kako bi v tolikanj grozotni preizkušnji vzdržal sam.

Seveda pa je narodnoosvobodilni boj vobče in boj ilegalne Ljubljane še posebej vseboval neprimerljivo več dejanj neuklonljivosti kakor predaje. Ko bi ne bilo tako, bi bila Osvobodilna fronta poražena — navzlic temu, da je bil sistem konspiracije zgrajen na načelu, da je toliko manj ljudi poznalo pomembne podatke, kolikor bolj so se ta znanstva tikala vodilnih sestavov Partije in Fronte. Ko bi vsak, četudi obrozen član odpora, pod mukami izpovedal, kar je vedel, bi si vendar okupator na osnovi številnih nadržbnosti lahko induktivno ustvaril jasnejšo podobo o tem, kje mu je zagrabit. Toda ljudje so molčali! Ta molk, ki ga je veliko borcev plačalo z neizrekljivim trpljenjem in dostikrat s smrtjo, ostaja vklesan v zgodovino naše revolucije kot množičen akt najvzvišenejšega heroizma.

Med primeri takega junaštva neugasljivo sije skozi desetletja — hkrati z zadržanjem nešteti drugih znanih in neznanih upornikov — dejanje organizacijskega sekretarja KPS Toneta Tomšiča. Niti tančica ni skrivala njegove identitete pred fašisti. Dobro so vedeli, koga so prijeli, kajti hkrati z ženo Vido, Miho Marinkom, Pepco Kardelj in Mico Slander je bil žrtve izdaje. Fašistom je bilo znano, da je vedel Tomšič praktično vse, kar jih je zanimalo — vsekakor dovolj, da bi lahko zadali osvobodilnemu gibanju, ko bi sekretarja pripravili do besede, domala usodne udarce. Lahko si je torej predstavljati, s kakšno strastjo so se spravili nadenj! V policijski kleti so ga bestialno mučili zapored osem noči. Najbolj izvedeni itali-

Vida Janežič, narodna junakinja

janski in nemški inkvizitorji so tekmovali, čigava metoda mu bo odprla usta. Šele ko je spričo muk vsakič omahnil v globoko nezavest, so ga odnesli in treščili na cementna tla v njegovi samici. Po osmih nočeh neprekinjenega trpinčenja, ko je bilo očitno, da bo izdihnil, če se bo masakriranje nadaljevalo, so ga puščali nekoliko bolj pri miru. Toda brž, ko si je za silo opomogel, so krvava zasliševanja nadaljevali v etapah skozi mesec dni. Ko je bilo vse brez učinka, so ga odvlekli v Begunje — v gestapovske ječe, da bi ondotni geniji zločina, ki so se radi posmehovali Ovrinim »učenčkom«, zanesljivo spravili iz Toneta Tomšiča zaželene podatke...

Ivan Pevec — takšno je bilo Tomšičevo ime v ilegalni legitimaciji — ni »pel«, kakor se radi v svojem žargonu izražajo kvestorji. Tudi Gestapo je ostal neznaten pred voljo in zavestjo velikega revolucionarja. Tone Tomšič je prestal vse muke, ne da bi privoščil krvnikom eno samo besedo. Niso mu bili kos niti s silo niti z zvižgami, niti z varljivimi obljubami in ponudbami, niti z grožnjami, da se bodo maščevali nad njegovo ženo in tovariši, ki so jih prav tako imeli v pesteh in jih tudi mučili. Njegov odgovor sta bila prezir in molk. Enako je ravnal v ljubljanski ječi, enako v Begunjah in drugih mučilnicah na Gorenjskem, enako v ljubljanskih sodnih zaporih, kamor je bil naposled prepeljan, da bi počakal na sodno obravnavo in na zadnjo postajo svojega kratkega, a pomembnega življenja — na Gramozno jamo. Do zadnjega se tudi ni brezvoljno vdal v usodo. Nekajkrat je poskusil pobegniti. VOS je napela vse sile, da bi ga rešila že iz ljubljanske policijske kleti in pozneje iz sodnije. Njegov poskus pobega iz radovljiške ječe se je končal tako, da so ga za tri tedne s prekrizanimi rokami na hrbtu vkovali v verige. Nesrečna naključja so prekrizala vse reševalne akcije, kakor bi mu zgodovina namenila brezpogojno poslanstvo, da pokaže, kaj vzdrži in kako umre neupogljiv delavski borec.

Ko mu je že bila izrečena smrtna obsodba, je ostal vzravnčan. Najbolj avteničen kronist njegovih zadnjih dni, Miha Marinko, v spominih sporoča, da je bil ob branju smrtne obsodbe od vseh v dvorani miren in spokojen samo Tone: oficirji senata so bledeli; ljubljanske žene so naglas jokale; Vida Tomšič je v zanosnem

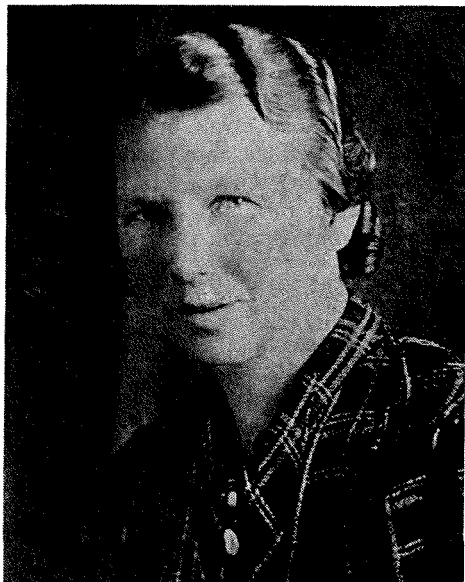
gnevu izbruhnili obtožbo zoper okupatorske oblasti, ne meneč se za karabinjerje, ki so stali okrog nje in se od presenečenja niso zganili; tožilec in predsednik senata, ki sta hladno in preračunano izrekla dotlej že nič koliko smrtnih obsodb, sta se tokrat tresla v omahovanju in nedoumju — trenutek je presegal njuno spoznavno zmožnost. V tožilčevih besedah: »Kot človek izražam svoje globoko spoštovanje pred Tonetom in Vido Tomšič, kot tožilec pa zahtevam smrtno kazen!«, so množice ilegalne Ljubljane po pravici začutile dokaz, da sta Komunistična partija in Osvobodilna fronta, utelešeni tu v obsojenem Tonetu Tomšiču, slavili orjaško moralno zmago nad sovražnikom.

Zadnje dejanje žaloigre je dopolnilo to spoznanje z dramatičnimi poudarki in s katarzo, kakršne po globini ni najti v tragiškem slovstvu vseh časov. »Ko je čakal,« piše Marica Čepe po spominih Mihe Marinka, »kdaj ga bodo odvedli na morišče, je Tone Tomšič pozdravljal iz svoje celice mimoidoče tovariše z vedrim, bodrilnim nasmehom, kot da je pred njim še dolgo, lepo življenje. Nobene sence ni bilo v njegovem pogledu... Veličina njegovega duha se je razvila po vsem sodišču. Če so tiste dni koga odvlekli na streljanje, skorajda ni bilo človeka, ki bi se bal stopiti pred puške. Jetnice, ki so imele celico nad njegovo samico, so mu kljub grožnjam in kaznim sleherni večer pele borbene pesmi. O Tonetu je govorila vsa borbena Ljubljana. Tisto jutro, ko so peljali Toneta na morišče, so se jetniki na sodišču poslovili od njega s pesmimi... Z dvignjeno glavo in s popolnim preudarkom je Tone s srčno krvjo potrdil svojo vero v zmago pravice... Že v večernih urah je bila ob njegovem grobu prva komemoracija, čeprav so fašisti skrivali njegov grob, ker so se bali še mrtvega. Njegov grob je bil vedno zasut s svežim cvetjem, saj so prihajali Ljubljancani ob težkih urah k njegovi gomili, kot da prihajajo po nove moči...«

Onkraj ognjemeta akcij, podvigov in zmag, ki bodo v pozne rodove navduševali slovensko ljudstvo in še zlasti mladino, je uporna Ljubljana doživljala tudi strašne udarce, izgube, žrtve, poraze. To drugo podobo ilegalnega boja mora spomin ohraniti in posredovati prihodnjim generacijam z enako zavzetostjo kakor podobo njegove zmagovite tvornosti. Sleherni prikaz, ki bi zmanjševal ali celo izpuščal odstavke o žrtveni strani junaštva, bi bil malo vreden torzo. Ko bi takisto potvarjal resnico, bi se spustil na plehko raven kavbojskih štorij: skušal bi odvzeti dejstvom — dasi bi se lotil nemogočega — prav najpomembnejšo dimenzijo; tisto razsežnost, ki je položila dejanski temelj zmagi, pomenila bistveno novo črto v preoblikovalnem procesu slovenskega narodnega značaja in se zarisala v izročilo kot najdragocenejše med vsemi vzorništvii NOB.

Po hudih udarcih in porazih — fašistom in beli gardi je uspelo začasno likvidirati cele kvartne organizacije OF, zaradi izdajstev zdesetkati terene in razpoloviti rajone, uničiti večino ilegalnih tiskarn, razkriti cele sisteme ilegalnih stanovanj, bunkerjev in javk, ohromiti v veliki meri zbiranje sredstev za OF — se je začelo leto 1943 v znamenju celjenja ran, akcijske obnove in pobude. Partija in Fronta v ilegalni Ljubljani sta mukoma, vendar zanesljivo začeli izpopolnjevati vrzeli v sestavi in jedrih, hkrati pa uvajati nove organizacijske oblike odpora. Tiskati se je začelo kar v legalnih »okupatorjevih« tiskarnah, v katerih je bilo zaposlenih veliko zvestih aktivistov OF. Najbolj kritične tedne so tiskali v legalnih tiskarnah, prezirajoče smrtno nevarnost in ob neverjetni iznajdljivosti, celo ilegalne dokumente, živilske karte in denarne bone ter izdelovali klišeje. Oživila je aktivnost »Delavske enotnosti, slovenske narodne pomoči, Protifašistične ženske zveze, Zveze slovenske mladine, tedaj organizacij, ki so v takratnih razmerah mogle in morale prevzeti težo odpora.

Mobilizirati čimveč delavcev za partizane, izvajati več in več sabotaž v proizvodnji, sodelovati v skupinah Narodne zaščite, ki se je že zlivala z VOS — te naloge

Malči Belič, narodna junakinja

je voditeljica Partija zdaj v prvi vrsti poverila Delavski enotnosti. Ko je sovražnik mislil, da je bil že odsekal oboroženo pest uporni Ljubljani, je VOS spet začela hišne preiskave v belih in plavih vohunskih centrih, spet je plenila sovražni obveščevalni in propagandni material ter se po starih šegah oskrbovala z orožjem, spet so bile v teku tudi ostrejšje bojne akcije zaščitnikov in varnostnikov.

Slovenska narodna pomoč — poprejšnja Ljudska pomoč — je prevzela poglavitno breme in intendantne službe za pomoč ilegalcem, zapornikom, internirancem, otrokom ilegalcev, partizanov in padlih talcev ter drugim žrtvam fašističnega nasilja. Zbiralcev in darovalcev je bilo spet vse več. Povečale so se nabave in spet so šle celo vagonске pošiljke iz Ljubljane v partizane. Toda ni bila dragocena samo materialna vrednost zbranega blaga in denarja — še dragocenejši je bil moralni pomen Slovenske narodne pomoči: Odpor je tako spet tudi navzven dobival podobo množičnosti in okrepljene enotnosti.

V prvih mesecih leta 1943 so se pripravljali moški kadri v Ljubljani — kar jih je še bilo na prostosti — za odhod v partizane, kajti vsi znaki so kazali, da se bo laški konec osi kmalu odlomil. Zato so ženske v velikih množicah začele nadomeščati prazna bojna mesta na vseh področjih — celo v bataljoni Narodne zaščite. Podobno tudi mladina. Neverjetno naglo je potekel vzgojni proces, v katerem je ženski in mladi kader prevzel vse niti upora, se naučil organiziranja akcij, pridobivanja novih članov OF in drugih nalog. Razen tega pa so se ženske lotile čisto nove oblike odpora: komemoracij in demonstracij. Na čelu ženskih množic so se takrat in v drugih obdobjih NOB borile komunistke Lidija Šentjurs-Joža, Zdenka Kidrič-Marjeta, Mira Svetina-Vlasta, Ada Krivic-Hana, Zima Vrščaj-Nataša, Zorka Regancin-Marija, Majda Peruzzi-Urška, Marjana Draksler, Angela Ocepek, Marica Čepe, Vida Janežič... Imenik teh neustrašnih bork, ki je na njihovih ramenih dolgo časa počivala poglavitna teža ljubljanske ilegale, bi v kroniki upora napolnil strani in strani.

Dostojanstva, mirne odločnosti in množičnosti, ki so jih izražale demonstracije, se okupator in bela garda nista bala nič manj kakor sabotаж, oboroženih akcij OF

ter spopadov z VOS in Narodno zaščito, ali drugih manifestov Države v državi. Demonstracije so delovale na fašiste poražujoče, zakaj pričale so, da ves dotedanji teror ne samo ni zlomil odpora, ampak ga je še bolj raznetil v vseh ljudskih plasteh. Porazi na svetovnih bojiščih so poganjali Mussolinijevim soldatom v kosti slabost, neodločnost, strah pred sodbo in kaznijo za zločine. Zato so januarja 1943 nehali streljati talce, zato so začeli omejevati divjanje zavezniške bele garde, zato si niso upali storiti tistega, kar bi še pred nekaj meseci zanesljivo storili: niso sprožili strojniških rafalov v demonstrante. To njihovo oslabeledost, križano z osuplostjo nad množičnim drznim tveganjem, sta Partija in Fronta pravilno predvideli.

Javni protesti se začno kmalu po novem letu. Veljajo odredbi, da ljudem, ki jih je bela garda prišla v božičnih racijah in jih strpala v belgijsko kasarno, ni dovoljeno prinašati paketov, perila, obleke, hrane in sploh niti najmanjše stvari. Ženske se zberejo, gredo nad Graziolija in pred Kasino ter zahtevajo, da se jim dovoli pošiljati pakete. Visoki komisar se ukloni in začne počasi, vendar vse pogosteje izdajati dovoljenja.

Več kot tisoč Ljubljancanov se zbere dne 2. februarja 1943 na viškem pokopališču ob pokopu Malči Beličeve, herojske aktivistke, ki so jo fašisti do smrti mučili. Čez nekaj dni odnesejo Gambari protestno spomenico proti nasilju v zaporih — podpisalo jo je nekaj sto žensk. Ker ni odgovora, se zberejo prej ko v dveh tednih pred poslopjem XI. armadnega zbora, terjajo odgovor in še odločneje obsojajo divjanje v ječah. Ženski praznik 8. marec proslave Ljubljancanke z izredno nabiralno akcijo za partizansko vojsko, na številnih konferencah sprejmejo sklepe za še večjo učinkovitost pri zbiranju teh potrebščin, matere in žene borcev pa obdarujejo s cvetjem. Čeprav so te akcije izvedene še z vso konspiracijo, jih vendar okupator čuti, nimalokrat zve zanje in jih vidi — toda v naraščajoči apatiji ne ukrepa. Nemočen ostaja tudi pred demonstracijami, ki spremljajo odhode vlakov z interniranci. Te zelo množične deportacije na Rab in v italijanska taborišča se vrstijo ves marec po sili vztrajnosti, v veliki meri pa tudi zaradi besnenja belih in plavih izdajalcev, ki čutijo, da se po razpadu afriške fronte bliža invazija na Italijo, z njo pa časi, ko jih bo laški fašizem pustil na cedilu in bodo morali polagati obračun Osvobodilni fronti.

Kontrarevoluciji in njenemu ljubljanskemu vodstvu je namreč često dostopen redno izhajajoči Slovenski poročevalec in drug osvobodilni tisk. Če ne drugod, dobivata tu avtentična poročila o položaju doma in na svetovnih bojiščih. Tu piše vse: kako propadajo vaške straže, kako se rušijo postojanke Legije smrti in plave garde, kako širom po Ljubljanski pokrajini spet nastaja partizansko osvobojeno ozemlje; gibanje narašča tudi na Primorskem, Gorenjskem, Štajerskem in celo na Koroškem; kakor da niso čisto nič zalegli udarci, ki so bili zadani »rdeči« Ljubljani in njenemu »komunističnemu zaledju«; ujeli so Prežihovega Voranca, starega boljševika in vodjo kulturnikov OF, pa se ni nehal kulturni molk; odkrita je bila tiskarna Toneta Tomšiča — kakšna sramota, komunisti so tiskali tik ob italijanski policiji — uničena cinkografija na Kodeljevem, toda še zmerom prihajajo med ljudi partizanski časopisi, brošure in knjige, še zmerom so v prometu ponarejene živilske karte in legitimacije; zaprli, odvlekli in izmučili so na tisoče Ljubljancanov; veliko so jih pobili; v dolomitski ofenzivi so vendar zmagovali; med padlimi partizani so obležali tam celo taki vodilni komunisti kot sta bila Vladimir Dolničar in Lizika Jančar; v Gaberjih so likvidirali slovito tiskarno Podmornico, pod Osredkom partizansko bolnišnico, na Vrhovcih center z radijsko oddajno postajo, bombami in municijo — vendar upor ni ugasnil, marveč postaja vse srditejši. Osvobodilna fronta izdaja odloke, organizacijske ukaze in okrožnice, ustanavlja nove in nove odbore, tiska proglase, direktive... Vse krepkejša je njena povezanost s Titom in njegovimi divizijami v Bosni in Hercegovini, Črni gori, Dalmaciji... Še dalje ohranja in razširja

Ob drugi obletnici zasedbe Ljubljane 11. aprila 1943 je skojevec Veljko Kopec-ky izobesil na zvoniku frančiškanske cerkve v Ljubljani slovensko zastavo (Stane Kumar, olje, 1954)

Osvobodilna fronta svojo državo, imenuje predstavnike v Titovo komunistično oblast in državo, ki ji vsa nemška in italijanska in ustaška in četniška in belogardistična sila ni kos kljub neprestanim ofenzivam. In kar najbolj peče: znotraj slovenske Osvobodilne fronte nastaja vse globlja enotnost. Sokoli in kristjani so se v Dolomitski izjavi odrekli lastnemu strankarskemu aktivizmu in se podredili vodstvu KP; neodločneži in sredinci v mestu se trumoma odločajo za Fronto; celo zvesta emigracija v Londonu stiska rep med noge; izseljenci v Chicagu in Vancouvru na svojih kongresih že obsojajo Dražo Mihailovića, priznavajo Tita, zahtevajo od zavezniških vlad orožje, misije in drugo pomoč za partizane. Ob vsem tem ni čudno, da komunisti v Ljubljani in na deželi mobilizirajo vojsko kot kakšna normalna vlada; ni čudno, da ti mobilizacijski pozivi dosegajo čisto drugačen odziv kot njihovi, beli, saj so partizanski pozivi v bistvu samo zbiranje prostovoljcev. Kdo bi vedel, koliko jih je že, teh partizanskih brigad! Malo jih ni, naj bela garda še tako skuša slepiti ljudi in samo sebe. Kaj zmorejo te brigade, je bilo navsezadnje videti v Jelenovem žlebu, ko je divizija »Macerata« dobila od njih krvavo lekcijo po vseh vojaških pravilih...

Spomladi 1943 ilegalna Ljubljana nadaljuje ofenzivo. Kot vesel simbol te ofenzive zaplapolala slovenska zastava na zvoniku frančiškanske cerkve prav dne 11. aprila, ko poteka okupatorjeva »slavnostna« parada v opombo druge obletnice zasedbe. Toda žal, parada stopa po ulicah, ki so nastlane s slovenskimi zastavicami, klopota mimo hišnih zidov in pločnikov, ki so popisani z borbenimi gesli. Neprepričljivo, utrujeno udarja korak sardinskih grenadirjev, ko se njihov pogled srečuje z napisi, izpleskanimi v velikih masivnih črkah povprek čez ceste. Po dveh letih soldatje že znajo toliko slovenski, da razumejo, kaj jim sporočajo ti napisi: kmalu bo vrag vzel fašizem, vrnite se, od koder ste prišli.

Nadaljujejo se demonstracije: udeležuje se jih več in več ljudi. Geslo in dosledno izpolnjevanje tega gesla: »Na svidenje prihodnjo sredo!« izsili merjascu Gambari

obljubo, da bo izpustil 2000 jetnikov in internirancev. Ko obljube predolgo ne izpolni, se usipljejo nanj protesti v tedenskih presledkih kot toča. Za tiste jetnike, ki jih ne mislite izpustiti — zahtevajo ženske — morate dovoliti, da jim tedensko pošiljamo pakete, da jim dajemo denar neposredno v roke! Onim, ki nimajo sorodnikov, bodo poslali pakete prijatelji in znanci! Pošiljke naj se izročajo brez posebnih dovoljenj! V zaporih je pri priči treba izboljšati higienske razmere! Dovoliti morajo tudi obiske brez posebnih procedur!

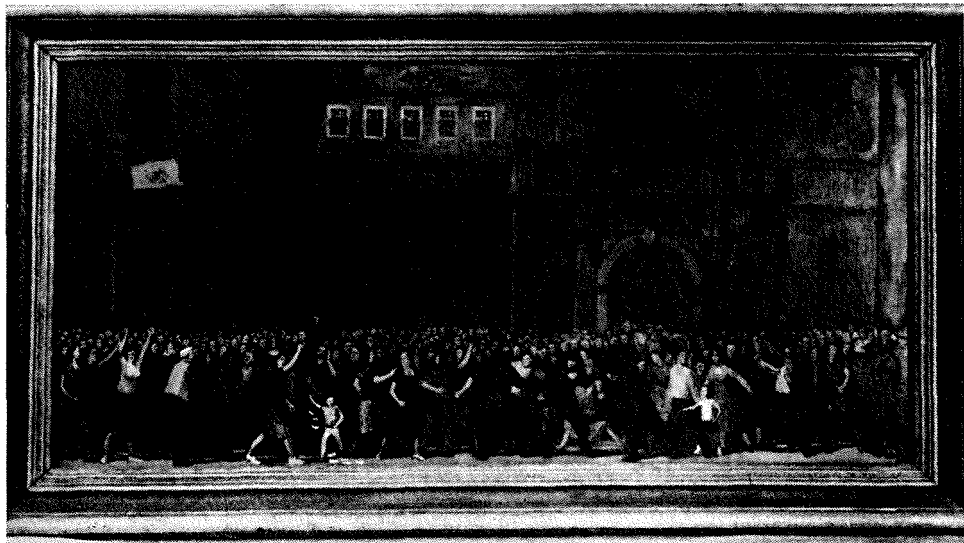
Ko se fašisti iz tedna v teden izmikajo in obotavljajo, se valovje demonstracij bobneče pretaka od ene do druge okupatorske ekspozitive, od vojaških do civilnih oblastev. Dne 21. junija se razlije 2500-glava množica tudi pred škofijo. Kaj jo je zagnalo tja? Morda naivno upanje, da jo bo v zahtevi po izpustu internirancev podprli tisti, ki so vsaj množice krščansko-pobožne Ljubljane poklanjale vero njegovi vplivnosti, pa tudi še vero njegovi odkritosrčni pripravljenosti pomagati: škof dr. Gregorij Rožman. Toda visoki dostojanstvenik ravna celo brezobzirneje kot poveljnik vojske in visoki komisar. Pokliče namreč k »zaščiti reda« italijanske vojake. In ko ti pokažejo premalo odločnosti, ko si ne predrznejo uporabiti puškinih kopit, morajo nastopiti gasilci. Pridejo z brizgalnami in uperijo močne curke vode na demonstrante.

Gotovo je škofov zanimiv izum navdal okupatorja z občutkom sramu, da sam že poprej ni prišel na tolikanj učinkovito idejo.

To se je dogodilo že v času, ko je postajalo očitno, da okupator zapada v resignacijo. Že je bil Grazioli kot podgana s posebno občutljivim nagonom zapustil potapljaljočo se ladjo — komaj nekaj tednov po tistem, kar je gostolel, da je ustanovitev Ljubljanske pokrajine »prinesla slovenskemu prebivalstvu možnost širokega življenjskega razmaha ter plodonosno bodočnost, spoštujoč pri tem njegovo kulturo, jezik, navade in običaje«. Že se je razvedenil Gambarin načrt o posebnih bataljonih »nacionalnih partizanov«, ki naj bi v zadnjem trenutku nastopili zoper »komunistične formacije v Sloveniji« ter z izključno taktiko ubijanja (ne pa zasedanje ozemlja) uničili osvobodilne sile. Že je zavladal preplah med ljubljanskimi vojskovodji bele in plave garde, že so totalna zmeda, skrivaštvo in brezup razkrajali tiste protirevolucionarne podeželske oddelke, kar jih še niso zdrobile partizanske brigade. Že je bilo tudi v Ljubljani znano, da sta velikopotezni Četrta in Peta okupatorska ofenziva proti glavnini narodnoosvobodilne vojske doživeli poraz na Neretvi in Sutjeski in da ni več vprašanja, kdo bo razorožil italijansko vojsko. Navzlic vsemu temu in kljub položaju na svetovnih bojiščih ter kljub prizadevnemu vabljenju Osvobodilne fronte, naj škof vsaj ostane nevtralen, če že ne vé, v katerih vrstah je njegovo mesto, je dr. Rožman trmasto vztrajal v izdaji ter se s kretnjami, kakršno je storil 21. junija, zapisal med posebno korajžne okupatorjeve sodelavce.

Dogodki seveda ta čas gredo svojo pot. Politično vodstvo in Glavno poveljstvo upora sta ta čas že spet na Kočevskem Rogu. Ljubljana sicer ni več središče boja, iz nje so odšli v hribe celo organizacijski voditelji sektorjev Boris Ziherl-Gorazd, dr. Vito Kraigher, Milan Škerlavaj-Petrač, Zdenka Kidrič-Marjeta, Edo Brajnik-Štefan, Franc Stadler-Pepe, Zoran Polič — vendar je bil boj v mestu še vedno velikanškega prestižnega, pa seveda tudi materialnega pomena. Znotraj žice so zato še ostali Vladimir Krivic, Franc Kimovec-Žiga, Leopold Krese-Još, Tone Černivec-Tomič, Ivo Levstik-Gojč, Tihomil Žigon-Lovrek, Stane Glavač-Slavko, Fedor Košir, Zoran Diehl in organizatorke ženskih množic.

Na osvobodjena ozemlja odhajajo iz navidez neizčrpnega rezervoarja — Ljubljane vsi razpoložljivi kadri, kajti vojaške in politične potrebe revolucije naraščajo. Vrste se važna srečanja: sestanek mladinskih aktivistov pod vodstvom Franja Lubeja na Rogu, znameniti zbor aktivistov na Pugledu, seje izvršnega odbora OF, partijska

Kljub prepovedi je pred ljubljansko sodno palačo 1. avgusta 1943 demonstriralo nekaj tisoč članov OF, predvsem žensk (Ive Šubic, olje, 1953)

posvetovanja... Treba je pripraviti nešteto navodil spričo bližnje italijanske kapitulacije, pospešiti mobilizacijsko in intendantno ukrepanje, povečati splošno ekspeditivnost vseh sektorjev, razviti odločitveno zavest ljudskih odborov, storiti vse, da bosta XIV. in XV. slovenska divizija — ustanovljeni 13. julija — lahko sprožili pričakovano udarnost.

Dolgo vroče poletje 1943 — dolgo zaradi neučakanosti, nastali po Mussolinijevem padcu — preživlja ilegalna Ljubljana v znamenju naraščajoče neukrotljive pobude. V bojih utrjeno mesto viharno oživlja, ko ga dosegajo novice o naglem ruskem prodiranju v Ukrajini, o skorajšnjem zavzetju Sicilije, o napadu obeh slovenskih divizij na Žužemberk... Italijansko vojaško sodišče sicer še zaseda, toda že izreka samo zaporne kazni. Dve smrtni obsodbi sta po padcu fašizma takoj spremenjeni v »dosmrtno ječo«. General Gambara izdaja samo še skromne odredbe zoper »zbiranje več kot treh oseb« in zapovedi, naj bodo »hišna vrata čez noč odprta«. Kako ničeve so te odredbe, pokaže 1. avgust, ko se zbere namesto treh kar deset tisoč Ljubljančanov v protest proti Badoglioevemu odloku, da ne bodo izpustili jetnikov in internirancev, ki so doma v Ljubljanski pokrajini. Zaradi »prestiža italijanske vojske in oblasti« sicer aretirajo nekaj desetih demonstrantov in jih brž obsodijo na zaporne kazni — vendar, kaj je to proti moralnemu zmagoslavju ljubljanskega ljudstva!

Ilegalne tiskarne tiskajo, tiskajo. Mesto je posejano z letaki. Na njih piše: »Živela svobodna Slovenija v svobodni Jugoslaviji!«, »Ven z okupatorji!«, »Vse za narodno oblast!«. Stotine ljudi prihajajo h komemoracijam na grobove talcev. Kjersibodi vznikajo slovenske zastave s peterokrakimi zvezdami. Snuje se skorajšnji množičen odhod Ljubljančanov v partizane. Manifestacije oznanjajo: »Padel je Orel, padel je Harkov!«, oglašča se himna jutrišnjega dne: Hej Slovani! Gambara vnovič in vnovič mrzlično išče stik z vodstvom osvobodilnega gibanja, kajti čuti, da mu grozi nevarnost že tudi od Nemcev — ti namreč konec avgusta že pošiljajo svoje enote skozi Ljubljano, ne meneč se za formalno državno mejo.

Naposled je 8. septembra razglašena brezpogojna kapitulacija Italije. Narodno-osvobodilna vojska Slovenije razoroži divizijo »Isonzo« ter velik del divizij »Cacciatori delle Alpi«, »Lombardia«, »Macerata«, »Torino«, »Julia« in »Sforzesca« in mnogo manjših enot. Čeprav v Ljubljano takoj vkorakajo Nemci, to ne more preprečiti, da se ne bi za nekaj dni odprli prehodi v žični ograji in da ne bi več kot pet tisoč Ljubljancanov odšlo v partizane. Na Golem se formira Ljubljanska brigada s komandantom Jako Rojškom in komisarjem Jankom Rudolfom. Izvršni odbor OF izda razglas o prevzemu oblasti na slovenskem osvobojenem ozemlju, razpisano je narodno posojilo v znesku 100 milijonov lir... Šercerjeva brigada po treh dneh obleganja uniči osrednji četniški odred, ki se je zatekel v Grčarice, deset dni pozneje pa Prešernovci osvoje slovenski Alcazar — Turjak in zajamejo 600 belogardistov, nagnetenih v to fevdalno trdnjavo.

Vendar — Ljubljana se ne utegne dolgo predajati osvobodilnemu zmagoslavju. Že jo je zasedel nov, še krutejši okupator. Nemci pri priči poiščejo kvislinga Rupnika in 24. septembra je ustanovljena iz belih in plavih tolp, kar jih je panično pribežalo v Ljubljano, »Slovenska domobranska legija«. V začetku šteje samo 312 zdemoraliziranih vojakov in 66 prav takšnih oficirjev — toda dovolj, da se bo iz nje v prihodnjih mesecih razvila znatna formacija.

Kalvarija ilegalne Ljubljane ne samo ni končana, marveč se nadaljuje v svoje najmračnejše obdobje. Sestradano, obubožano, zmrcvarjeno mesto, čigar prebivalstvo tvorijo v glavnem samo še ženske, mladina in upokojenci, mesto, ki so iz njega odšli domala vsi prekaljeni partijski in frontni kadri, to mesto bo vendarle vzdržalo boj in ne bo padlo pod križem.

Emil Cesar

Delež proletarskega pisatelja Toneta Čufarja v slovenski književnosti

14. novembra smo se spominjali 70. obletnice rojstva pesnika, pisatelja, dramatika in revolucionarja Toneta Čufarja. Kljub vsemu, kar smo doslej že storili zanj, pa je še vedno odprto vprašanje o njegovi vlogi v predvojnem delavskem gibanju, kajti prav tu, mu, po vsem znanem, pripada vidno mesto.

Čufarjeva življenjska pot je bila tudi v njegovem času dokaj nenavadna in zaradi tega bila deležna že za življenja občudovanja: vojna je prekinila tisto možnost, ki bi mu omogočila pridobiti si toliko znanja, kolikor mu ga je mogla tedanja osnovna šola dati. Ker je bila zvesta spremljevalka družine tuberkuloza, tudi Čufarju je grozila, da ga ugonobi že v detinstvu, sta starša sklenila, da ga pošljeta za pastirja k sorodnikom v Slamnike nad Bohinjsko Belo. Da so bila ta doživetja zanj pomembna in da so se mu vtisnila globoko v spomin, moremo sklepati tudi po tem, da jih je pozneje celo literarno obdelal (»Za pastirja me je vzel«, »Na straži«, »Napad pri Zupanovih«). Pa tudi drugače je bil to čas njegovih literarnih začetkov. Domnevali bi, da je v Ratečah, kjer se je pozneje zaposlil in dočakal konec vojne, že povsem zavestno posegal po literarni izpovedi in literarno oblikoval svoje misli in spoznanja.

1919. leta je dobil odpustnico o uspešno dokončani šestrazredni osnovni šoli in kljub temu, da je znal prijeti za delo, — bil je že zidarski in tesarski pomočnik, voznik in hlapec, — sta starša, vzlic pomanjkanju želela poskrbeti za zahtevnejšo strokovno usposobitev. Tako je stopil Čufar 16. novembra 1920 v uk pri mizarskem mojstru Andreju Čufarju na Savi št. 8. Pogoji uka so bili za družino trdi, saj so med drugim zavezovali Čufarjevega očeta, da plačuje med drugim prispevke za bolniško blagajno in stroške obrtno-nadaljevalne šole, skrbeti je moral za stanovanje, obleko, obutev in pranje perila. Če pa bi naredil novi vajenec kaj nepoštenega, zaradi česar bi ga moral mojster odpustiti pred potekom učne dobe, pa bi moral plačati mojstru odškodnino v višini 500 kron. — Čufar se obrti ni rad učil, kar je razumljivo, saj vemo, kam je bila uprta njegova pozornost.

Kot vajenec je obiskoval Obrtno nadaljevalno šolo KID na Jesenicah v času od 1920 do 1923. To obdobje je bilo po pričevanju sodobnikov zanj izredno važno. Ker se je učil pri privatniku, je prišel v šoli v stik s tovarniškimi delavci. Ta stik pa je bil zaradi podobnih delovnih pogojev pristnejši in globlji in to kljub temu, da je živel

in izhajal iz izrazito delavske sredine, kjer je mogel od blizu spremljati vso problematiko jeseniškega delavstva. Tako mu je zdaj kot vajencu, ki je že na sebi okušal prizadejane krivice in spoznaval slabosti stanu, postajalo prav gotovo to vse bližje in dobivalo tudi svoj poseben pomen, zaradi česar je vse bolj občutil pomembnost in upravičenost razrednega boja in odpora. Ob njihovi strani je spoznaval vso upravičenost takratnih delavskih bojov. Zato se je tudi sam že v tem času vključil v društveno življenje, močno razvito v delavskih revirjih. Za Čufarja in njegove ožje prijatelje se je začelo pravo delo v po vojni ustanovljenem izobraževalnem društvu narodne socialistične mladine Bratstvo. Naslednja prelomnica v Čufarjevem razvoju nastopi ob spoznanju, ki ga je morda vzpodbudila revolucionarna delavska sredina, katera ga je obdajala v tovarni, da mu v društvu Bratstvo že zmanjkuje akcijskega poleta. Ta domneva je toliko bolj upravičena, ker se je zaradi njene življenjske sugestivnosti iznevil celo tako močnemu političnemu vplivu kot je bil nacionalistični očetov vpliv. Zaradi njegovih revolucionarnih pogledov na svet, do katerega se je medtem dokopal, je bil prestop povsem določno na delavsko levico, samo še vprašanje časa. Ta prelom v idejnem procesu nakazuje izstop iz Sokola. Povod za to mu je nudila razglasitev šestojanuarske diktature, ki je zahtevala vključitev v novi sistem tudi sokolske organizacije. Ker je bil Čufar formalno še vedno član te organizacije, je pismo objavil, da v znak protesta nad tako odločitvijo izstopa iz njene članstva. Ker pa je v svoji izstopni izjavi napisal, da se hkrati zahvaljuje za vse dobre vzgojne vplive te organizacije nanj, so to mesto v izstopni izjavi ocenili celo kot značajno dejanje, kar je izjava v resnici tudi bila, in kaže, da se je pri tem zgledoval po karakternem zadržanju starejših prekaljenih komunistov pri soočanju s policijo. To zorenje pa je bilo bolj naglo kot bi pričakovali, saj je iz Sokola prešel takoj k Svobodi in še istega leta objavil v »Svobodi« pesem »V januarju zaprtim sodrugom«, katere tretja kitica se glasi:

V hrupni norosti rádostno vriska
premnogi v teh dneh karnevala,
bedne brezdomce mraz hudo stiska,
vas je pa četa žandarjev odgnala.

Kdaj je začel Čufar pisati sicer ne vemo. Domnevati pa moremo, da sodijo začetki pisanja že v zadnja leta njegovega pastirovanja v Ratečah. Po ohranjenih primerih — pesmi in črtice — bi domnevali, da je Čufar posegal v svojih literarnih prvcnih v problemov polno lastno življenje, predvsem v prve lastne pretrese kot so ponižanja, ki so prizadejala njegov ponos, in krivice, ki jih je prejemal ali samo občutil. 1926. je objavil svoj prvi tekst in to prispevek, posvečen petdeseti obletnici Cankarjeve smrti v mesečniku narodno socialistične mladine »Kladivarju«. Prispevek je sicer oprt na priročne literarnozgodovinske prikaze, vendar se je od podobnih življenjepisnih prispevkov razlikoval. Iz njega izzveneva, da je kot delavec globoko doumel družbeni pomen Cankarjevega literarnega dela. Pripoved je dokaj sugestivna, taka, da bi vzbudila zanimanje in spoštovanje tudi pri delavstvu, ki Cankarjevega dela ni poznalo. Prispevek razkriva dobro poznavanje življenja, pa tudi dela, hkrati pa nam razkriva Čufarja kot osveščenega mladega socialista, ki se po načelih, v katere ga sili prepričanje, tudi ravna.

Njegova zgodnja literarna dela so dokaj deklarativna. Snov njegovih zgodb ni niti izvirna niti ne moremo govoriti o resničnosti doživetja. O njih bi sodili predvsem tako, da so nastajali v želji po moralnem očiščenju tiste sile, ki samo etično zdrava predstavlja edini družbeni faktor bližnje prihodnosti (črtici »V objemu«, »Francetovo spoznanje«). V črtici »V objemu«, ki sodi med prva objavljena dela,

Proletarski pisatelj Tone Čufar

postaja prvič zanimivejši prav s poseganjem v življenje v železarni, katerega je brez dvoma dobro poznal. Trditi moremo, da sodi črtica »V kačjem carstvu« med najtehtnejše in najprepričljivejše opise trpljenja železarskega delavca in to, kljub vsem začetniškim pisateljskim hibam. Morda je prav ta dramatična neizčrpnost bila tudi vzrok, da se je pozneje k njej še vračal z večjim ali manjšim uspehom. Čeprav razkriva njegovo delo že razredno zavest, pa ostaja zaradi nezadostnega poznavanja življenja brez psihološke utemeljitve. Najbolj konkreten je tam, kjer se spoprijema z resnično dramatičnimi trenutki iz življenja jeseniškega delavca. V vseh teh delih zajema iz najtrših groženj, ki so pestile delavca v tem času. Pravi pomen teh besed, ki so kot Damoklejev meč visele nad njim, je mogel v celoti dojeti le on. Brezposelnost, odpuščanje delavstva, ustavitev posameznih obratov, zmanjševanje obsega dela in smrtna nesreče pri delu, ter obrnjena stran tega življenja doma v podstrešnih stanovanjih ali barakah, kjer sta kraljevala lakota in v želji po pozabi težav alkohol, vdrta lica in zgovorno lačne oči, lačne vsega, ne le hrane, ter drugi neurejeni socialni problemi, so najbolj žgoča obtožba obstoječega družbenega sistema. Na tej stopnji njegove literarne in življenjske zrelosti prihaja do dokaj nenavadnih in radikalnih zaključkov, ki bi sicer mogli edini privedi do korenitih sprememb v medsebojnih družbenih odnosih. To zamisel nakaže v črtici »Osvetnik«, kjer se bivši vojak, sedaj brezposelni bolnik, zateče k rigoroznemu obračunu s simboličnim pomenom — za obračun nad uzakonjeno krivičnostjo, mu je v tedanjem stanju potrebna sila. Bolehni neznanec obračuna v svojem imenu in v imenu pozabljenih nemočnih žrtev, s povzročiteljem za prizadejane krivice. Zato se že v eni izmed naslednjih črtic posveti predstavitvi težkega življenja v železarni, ki mu ne pomeni samo težaškega dela, temveč razkriva in opozarja tudi pozneje kot na vir nenehne življenjske nevarnosti.

Čufar je začel zahajati v Svobodo 1927. leta. Ti stiki so postajali še pristnejši, ko je ponudil dramskemu odseku za uprizoritve svojo prvo igro »Jutranjo molitev«. Z delom, ki so ga sprejeli delavci z navdušenjem, so začeli gledališko sezono v 1927. letu, z njim pa so pozneje gostovali še v zasavskih revirjih. Uspeh, ki ga je dosegel, je vplival na odločitve, da so za deseto obletnico jeseniške Svobode uprizorili drugo Čufarjevo delo, dramsko sliko »Svit«, pa tudi pozneje so uprizorili na Jesenicah domala vsa njegova dela.

Domnevamo, da je 1932. leta postal član Komunistične partije Jugoslavije.

Nekako v tem času se je odločil, da zapusti tovarno in se posveti samo pisateljevanju. Vzrokov, ki so vodili Čufarja pri odločitvi za pisateljski poklic je bilo prav gotovo več, vendar je bil že sam začetek poklicnega pisateljevanja boleč. Iza Bernotova se spominja, da so ga pri odločitvi za pisateljski poklic podpirali njegovi politični prijatelji socialdemokrati, vendar ga je našel njen moč v Ljubljani v kaj nezavidljivem položaju: pred oglasno desko je prebiral časopis, ne da bi imel zagotovljene najosnovnejše pogoje za življenje. Zato ga je povabil k sebi in Čufar je bil član njihove družine vse do odhoda v Maribor.

Medtem je prišlo do spora med jeseniško podružnico Svobode in njeno centralo Svobod v Ljubljani, ki se je postopoma tako zaostрил, da je centrala jeseniško podružnico razpustila. S tem pa dela jeseniškega delavstva, čeprav so to želeli, niso mogli zlomiti. Čufar, ki je medtem napisal »Februarsko noč«, jo ponudil »Cankarjevi založbi«, je doživel z njo prvi hujši udarec. Delo je založba odklonila, na njegovo pismo zahtevo, da obrazloži zavrnitev njegovega dela pa niso odgovorili. Pač pa so s posebno okrožnico, poslano podružnicam Svobod po Sloveniji, delo obsodili in ga s tem delavcem odsvetovali. Zato so ga vzeli v zaščito jeseniški člani Svobode, zaradi česar se je spor med Jesenicami in Ljubljano še poglobil. Kakšno je bilo torej to stanje, razbiramo iz Čufarjevega pisma, ki kljub načelni redkobelednosti le razkriva, kako globoko se je spustilo v zvezi z njim tedanje socialno-demokratsko vodstvo: »... Takratni karambol je bil res hudičev, ker se je v nekaj tednih nabralo toliko reči, da sem samo še zijal. Dobil sem službo in jo takoj spet zgubil, naša ljuba soc. desnica me je hotela na vsak način, z vsemi sredstvi streti, moja najlepša pričakovanja so se spremenila v popolno razočaranje, najbolj vzvišena čustva so mi opljuvali in za žrtvovanje sem žel posmeh.«

Čeprav je kritika omalovažujoče ocenjevala »Februarsko noč« kot reportažo, pa se je ob tem literarnem začetku proti pričakovanju močno razpisala. Vanj je posegla tudi marksistična kritika in trditi moremo, da je bila ocena Edvarda Kardelja najbolj konstruktivna. Trditi pa moremo, da ni nastala samo zaradi nadaljnje Čufarjeve literarne rasti, temveč zaradi rasti mlade slovenske socialne književnosti, ki je prav zaradi njenih oblikovalcev in Čufarjeve aktivnosti zaslužila oznako, da »se razvija iz otroških plenici«. Kritika je strogo marksistična in je praktičen primer, kako mora pisati marksistično usmerjen pisatelj, kajti literarni primer je najbolj primeren, da ob njem pokažesh, kakšna je zgrešena idejna podoba in kakšen bi moral biti lik, ki bi predstavljal resničnega, vsestransko aktivnega in živega literarnega junaka, in mogel tako vplivati na idejno rast novega človeka. — Trditi moremo, da predstavlja delo pomembno prelomnico v njegovem pisanju. Ne zadovoljuje se več z enostranskim obtoževanjem, temveč gleda na problem širše, to pa iz spoznanja, da mora ohraniti delavstvo, kot čim bolj monolitno zlito silo, z revolucionarno zavestjo, ako hoče poseči v družbeno dogajanje in potem zavestno uživati in braniti sadove svojega revolucionarnega dela.

Kako resno se je Čufar zavedal svojega poslanstva, dokazuje tudi ta izjava: »V soc. literaturi sem prišel silno v ospredje, morda celo preveč. Nosim mnogo odgovornosti...« Poslej se je Čufar po večletnih, bolj ali manj uspeh, pesniških posku-

sih začel vse bolj intenzivno posvečati prozi, čeprav se pesmim tudi poslej ni povsem izneveril. S svojimi prispevki je sodeloval pri »Književnosti«, ameriški »Prosveti«, »Preporodu«, »Žiki«, »Življenju in svetu«, »Zvončku« in drugod.

Med najpomembnejše Čufarjeve predvojne literarne stvaritve sodi tudi drama iz delavskega življenja »Polom«, katero so najprej uprizorili na Jesenicah, pozneje pa je izšla še v Leposlovnji biblioteki Ekonomske enote. Delo je imelo silen vpliv na gledalce, ki so v drami odkrivali lastne razmere in lastni boj, katerega je mogel od blizu spremljati ves čas tudi Čufar. Pomen tega dela je bil večstranski: z njim je razkril bistvo spora med socialdemokrati in komunisti, ki se je pa zaradi vpliva slednjih na delavstvo in zrelosti le-tega, odločno nagibalo na njihovo stran. Delo je bilo prav zaradi tega v socialdemokratskem tisku deležno tako zagrizenih in strupenih napadov. Hkrati pa je želel narediti red tudi v lastnih vrstah in priklicati v življenje tako borbenost, ki je edina zmožna pripeljati do pravične razrešitve perečih socialnih problemov.

Vendar pa se v tem času ni zadovoljil samo z delom na literarnem področju. Kot prekaljen komunist, z bogatimi življenjskimi izkustvi in smislom za pisanje, je imel v tem obdobju pomembno vlogo pri legalnem tisku, katerega je pobudila v tem času Komunistična partija Slovenije. Zanimivo je, da je bil tudi eden izmed kandidatov za urednika »Ljudske pravice«, resen zlasti tedaj, ko so razmišljali o tem, da bi bil sedež novega glasila čim bližje Ljubljani. Kratek čas izhajanja je bil z Marijo Vilfanovo član konzorcija »Ženskega lista«, ki je izhajal od 1. julija do 1. novembra 1935, urejala pa ga je Eda Komavlijeva v Celju. Kot urednik pa se je prvič poskusil pri štirinajstdnevniku »Delavski obzornik«, ki je izhajal od 8. oktobra 1935 do 10. junija 1936. Skupaj z Mihom Marinkom in Francem Šalamonom iz Trbovelj pa je 19. septembra 1936 podpisal, v imenu Slovencev, poziv za ustanovitev Enotne delavske stranke.

Sledil je zapor in sodba na sodišču za zaščito države v Beogradu. Ko se je po enem letu vrnil v Ljubljano, se je spoznal s študentko Silviro Tomasinijevo in se z njo odselil v Maribor. V tem času je pripravil izdajo svojega poslednjega natisnjene delo »Mali Babilon«, ki je nastal po daljšem miselnem zorenju v ljubljanskih sodnih zaporih. Domnevali bi, da se je zaradi težav, ki jih je imel s tiskom »Februarske noči« in drame »Polom«, to pot odločil, da ponudi delo v natis redakciji jeseniškega časopisa »Naš kovinar«. Glavni vir njegovih skromnih dohodkov pa je pomenilo sodelovanje pri humorističnem »Totem listu« in nadalje še sodelovanje pri nekaterih literarnih revijah, zlasti s krajšimi avtobiografskimi deli. V tem času pa je nastajal tudi roman »Ljubezen v kleti«, ki nam razkriva Čufarja kot res obetavno pisateljsko osebnost. Obžalovati moramo le, da je delo ostalo nedokončano. Zato moremo domnevati, da je nastalo za romanom »Pod kladivom«, ki je tudi stilno soroden s »Februarsko nočjo«.

Oktobra 1940 je naposled uspelo Silviri Tomasinijevi dobiti dekret o namestitvi kot profesor na gimnaziji v Kosovski Mitrovici. Čeprav je pred razpadom Jugoslavije prišla še nekajkrat v Maribor pa sta se ob njunem zadnjem srečanju dogovorila, da bosta težave vojne, ki je z vso neizprosnostjo razkrivala svoje grozote tudi jugoslovanskim narodom, preživela skupaj. Vendar je Čufar dočakal prihod Nemcev v Mariboru. Nekaj časa se jim je spretno izmikal in skrival, nato pa se je umaknil v Ljubljano in se takoj zatekel k Vovkovim na Mestni trg št. 18.

V Ljubljani se je Čufar hitro znašel. Nemogoče pa bi bilo ugotoviti, kje vse se je zadrževal. Različna pričevanja kulturnih delavcev, ki se pogosto spominjajo tudi Čufarja, dokazujejo, da je bil zelo aktiven v odporniški organizaciji. Sodili pa bi, da je takoj, kakor hitro se je kolikor toliko uteklo vojno življenje, skušal ponovno

navezati stike s Silviro Tomasinijevo in je bil pobudnik zamisli o njenem povratku v Slovenijo.

Kljub angažiranosti v narodnoosvobodilnem gibanju pa je še vedno našel čas za literarno delo. Tako je nastajalo v tem času, pod vplivom preživelega državnega kraha, dramsko delo neznanega naslova. V njem je upravičeno iskal globljih vzrokov za zlom, brez slepomišljenja, tudi v slovenski družbeni sredini: v propadanju tiste družbene plasti, ki je bila sicer v primeri s celoto naroda neznatna, vendar z odločujočim vplivom na javno življenje — v malomeščanstvu.

29. junija 1942. leta so ga v znanih racijah v Ljubljani Italijani zajeli in potem odgnali v taborišče Gonars. Tudi tu se je takoj povezal z vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja v taborišču. Tudi pisati je spet začel, kar kaže na njegovo popolno duševno pomirjenost. Mir in brezskrbnost pa sta bila varljiva. Budne oči nemških ovaduhov so iskale zadostnih dokazov za njegovo pravo identiteto. Vendar se po vsej verjetnosti ne bomo nikoli dokopali do resnice. 11. avgusta so ga s skupino internirancev gorenjskih rojakov odgnali v Ljubljano, naslednjega dne pa so jih odpeljali proti Sentvidu, kjer so jih nameravali izročiti Nemcem. Čufar je izkoristil priložnost, ko so izstopali iz italijanskih kamionov in stekel proti gozdu. Že po nekaj korakih pa se je njegov beg končal s smrtjo.

Ne bo odveč, da se ob Čufarju in njegovem delu, kot ob enem izmed najvidnejših slovenskih socialnih pisateljev, ustavimo tudi ob delu in pomenu slovenske proletarske kulture, kar le-ta nedvomno zasluži. Zasluži že zaradi tega, ker mora njeno poslanstvo zanimati današnjega človeka, uživalca dobrin, za katere se je boril tudi proletarski književnik, ki je — kot dokazuje Čufarjev primer — v svoji idejni premočrtnosti, za socialno preobrazbo družbe pozneje daroval v narodnoosvobodilnem boju svoje življenje. Zavedati pa se tudi moramo, da je slovenska socialna književnost prispevala v predvojnem obdobju svoj delež v napredno družbeno gibanje. In ker je táko delovanje tedanja jugoslovanska kraljevska oblast zatirala z vsemi sredstvi, je bil prav književnik proletarec tisti, ki je kot razredno osveščen med drugim budil napredno družbeno zavest, jo ohranjal, jo organiziral v udarno silo in bil mnogokrat povezoval in nadaljevalec naprednega družbenega procesa, kar je bilo zlasti dragoceno in očitno ob udarcih režima, ko so padale zaradi izdaje vrste naprednih političnih delavcev. V tem smislu pa pripada Tonetu Čufarju zaradi njegove izredne družbene angažiranosti med njimi prav posebno mesto.

Lado Ambrožič ml.

Osrednji slovenski partizanski tisk

Velik poudarek v Slovenskem partizanu in Naši vojski so dajali uredniki prispevkom političnih in vojaških strokovnjakov, ki so dali listu pravzaprav glavno obeležje s svojimi osrednjimi članki, komentarji in seveda uvodniki. Za vzgojnoorganizacijske in idejne prispevke urednikom ni bilo treba preveč skrbeti, saj je večina uvodnikov prišla iz politkomisariata glavnega štaba. Občutno pa je bilo pomanjkanje vojaških prispevkov, ki so jih pošiljali v glavnem naši vodilni komandanti. Slovenski partizan je težil ves čas za tem, da postane resnično centralni vojaško in politično strokovni list, v katerem naj bi borci dobivali najboljše izkušnje naših vodilnih komandantov in političnih komisarjev. Zaradi tega so bili k sodelovanju povabljeni številni komandanti in politkomisarji, ki pa se niso dovolj odzivali.¹⁰⁵ Tako je propagandni oddelek glavnega štaba poslal nekaterim višjim častnikom NOV in POS (Soroviću, Brileju, Tanaskoviću, Kilibardi, Brkinu, Pehačku idr.) dopise, v katerih je bilo rečeno, da bo Slovenski partizan poleg pregledov akcij naše vojske objavljal tudi strokovne analize teh akcij in vojaškega položaja na posameznih sektorjih. V dopisih je bilo nadalje še rečeno, da bo Slovenski partizan podajal napake in dobre strani naših operacij, napake in dobre strani partizanskega življenja po posameznih enotah, disciplino in udarnost, posredoval pa bo tudi napotke za odstranjevanje vsega slabega v naši vojski. Ker vsega tega vojne reportaže ne morejo vsebovati, je pisalo v dopisu, naj bi v prihodnje v listu redno sodelovali tudi naši komandanti in politkomisarji.¹⁰⁶

Med prvimi je začel v glasilo NOV in POS pošiljati prispevke Rajko Tanasković, ki je pisal o izkušnjah partizanskih akcij v začetku 1944, o naših bojih za komunikacije ter o značilnostih nemške taktike v pozni pomladi 1944. Pero Popivoda je v listu komentiral boje in uspehe naših enot v pozni pomladi 1944, pisal je o domobranski taktiki itd. O junaškem pohodu 14. divizije na Štajersko ter o boju štajerskega ljudstva je pisal Dušan Majcen-Nedeljko.

Eden najplodnejših sodelavcev iz vrst vojaških strokovnjakov je bil Ivan Lokovšek-Jan, ki se je v listu začel oglašati šele jeseni 1944. Njegovi prispevki obravnavajo pomen komunikacij v uspešnem bojevanju, strateško važnost slovenskega ozemlja itd. Pomemben je tudi delež Mihe Avšiča, ki je v Našo vojsko prispeval nekaj zanimivih prispevkov — tako o značilnosti boja v planinah, o ukrepih pri prehodu čez reko, odgovornostih pri zavarovanju itd.

Ce so omenjeni vojaško-strokovni sodelavci lista v svojih sestavkih zajemali predvsem konkretne dogodke in posredovali svoje izkušnje in napotke, pa tega ne moremo reči za pisanje enega najboljših avtorjev iz publicističnega kroga osrednjega vojaškega glasila NOV in POS Dušana Kvedra-Tomaža, komandanta NOV in PO Slovenije. Kveder je objavil v Naši vojski vrsto načelnih prispevkov — večinoma uvodnikov, ki jih je namenil v glavnem našem poveljniškemu kadru. Kveder je v svojih uvodnikih opozarjal na razne nepravilnosti v naših štabih, pisal je o poveljevanju, o skrbi za našega borca itd.

Omeniti moramo še imena nekaterih občasnih sodelavcev lista, ki so prav tako prispevali lep delež k vojaški in politični vzgoji našega borca. To so: Arso Jovanović, Jaka Avšič, Jože Brilej, Slavko Vrhovec, Albert Jakopič, Zoran Polič, Danilo Šorović, Mile Kilibarda, Viktor Avbelj, Lado Ambrožič-Novljan, Franc Tavčar-Rok, Janez Hribar, Miloš Brelih in drugi. Med političnimi publicisti pa zavzema vidnejše mesto Marija Vilfan, ki je v Našo vojsko prispevala serijo zapisov o novi oblasti.

Dopisniki

Dopisniki predstavljajo posebno poglavje glasila glavnega štaba NOV in POS, čeprav opazimo prvi dopis Slovenskemu partizanu šele v začetku 1944. Poslal ga je Dušan Biber, in sicer v obliki reportaže — »S patrolo ob meji« (1944/2). Dopisi so se nato pojavljali tudi v naslednjih številkah lista, običajno na zadnji ali predzadnji strani, v uredništvo pa so prispeli z vseh koncev Slovenije. Avtorji, med katerimi zasledimo tudi nekatere, ki so kasneje postali redni vojni dopisniki Naše vojske, so pisali na različne tematike — od reportažnih prispevkov, zapisov o svojih soborcih, opisov akcij tja do bojnih poročil, vesti itd. Pri tem je treba poudariti, da ti dopisi niso bili napisani nalašč za glasilo glavnega štaba, ampak so bili namenjeni vsem osrednjim glasilom in so tja do jeseni 1944 prihajali v poročevalsko sekcijo glavnega štaba, ki jih je uredila in določila, katerim listom bo kakšen dopis s terena poslala.¹⁰⁷

Ceprav zasledimo prve dopise v listu šele v začetku 1944, pa je treba poudariti, da je na dopisovanje v Slovenskega partizana mislilo že glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sredi junija 1942, ki je v eni izmed svojih odredb določilo, da morajo grupni, odredni in bataljonski komisarji organizirati dopisovanje v glasilo glavnega poveljstva, pri čemer naj po možnosti v svojih enotah določijo stalnega dopisnika Slovenskega partizana, vendar pa da dopisov komisarji, oziroma štabi ne smejo popravljati. Dopisi naj bi opisovali boje in junaška dejanja posameznikov — tako partizanov kot komandirjev, nadalje prizore iz življenja civilnega prebivalstva no osvobojenem ozemlju ali na področju bojev.¹⁰⁸ Žal so dogodki na slovenskih bojiščih to željo preprečili, vendar so že takoj po italijanski kapitulaciji po naših enotah zagnano pričeli z organiziranjem dopisništva. Tako so na primer jeseni 1943 sprožili v enotah Gubčeve brigade intenzivno akcijo, da bi razvili poročevalsko službo. Naleteli pa so na težave, ker v brigadi ni bilo primernih borcev, ki bi bili sposobni opravljati to delo in pisati hkrati še reportaže, ki jih je propagandni odsek glavnega štaba potreboval čedalje več. Ščasoma so v enotah Gubčeve brigade le postavili dokaj gosto mrežo vojnih dopisnikov. Tako so v tretjem bataljonu brigade za to delo uporabili kar četne obveščevalce. Sprva je glavni štab zahteval od vojnih dopisnikov v glavnem reportaže, kasneje pa se je omejil na to, da so dopisniki pošiljali dnevna informativna poročila o dejanskih dogodkih. Dopisnike so začeli učiti, naj pri opisih bojev in razmer v enotah pišejo na podlagi dejstev. Ko je reportersko delo steklo, so iz Gubčeve brigade romali na višje štabe dragoceni in vse kakovostnejši opisi bojev.¹⁰⁹

Od 9. septembra 1944 so po nalogu propagandnega oddelka glavnega štaba morali vojni dopisniki pošiljati originalne izvode svojih dopisov nadrejenim enotam, kopije pa neposredno propagandnemu oddelku glavnega štaba, kjer so bila ta poročila in reportaže na voljo razen Slovenskemu partizanu še drugim centralnim listom. Dotedanja praksa (direktno pošiljanje sestavkov centralnim glasilom) je bila namreč iz vojaških razlogov nedopustna, razen tega pa so bile na ta način objavljene stvari, ki so potisnile v ozadje mnoge važnejše vojaške dogodke in popularizacijo nekaterih pomembnih vojaških dejstev.¹¹⁰

S prihodom Leva Modica za urednika Naše vojske se je polagoma začela razvijati močna dopisniška mreža glasila glavnega štaba, dopisom je bilo namenjeno v listu čedalje več prostora (na zadnji in predzadnji strani), dopisnikom pa je uredništvo posvetilo vso skrb za izobraževanje in razvoj. Seveda vsi dopisi niso ustrezali bodisi zaradi premajhne aktualnosti, zanimivosti ali vsebine, toda če se je le dalo, so neobjavljene dopise uporabili na primer v rubriki Naši junaki.¹¹¹

Novembra 1944 je uredništvo Naše vojske prejelo dopise spet neposredno, ne več prek poročevalske sekcije, ki je bila takrat ukinjena. Na ta način se je dopisniški kader tesneje vezal na list. Redaktor dopisov pa je bil odslej z dopisniki v neprestanem pismenem stiku.¹¹²

Vodstvo propagandnega oddelka glavnega štaba je bilo precej časa mnenja, da reportaže, ki so jih pošiljali dopisniki, niso dovolj kakovostne. Zato je uredništvo dopisnikom nenehno posredovalo napotke in pripombe, kjer jih je opozarjalo na napake, zaradi katerih številni dopisi niso bili objavljeni. Z vojnimi dopisniki 7. korpusa pa je imelo uredništvo tudi konferenco, kjer so med drugim obsodili pojav legaliziranega skrivaštva v dopisniških vrstah (izmikanje bojem — zato ker »morajo pošiljati dopise«).¹¹³ Pozimi 1944—45 pa so imeli dopisniki 7. korpusa tudi štiri najstodnevni tečaj, kar se je pokazalo kot izvrstna poteza, saj so poslej iz 7. korpusa prihajali veliko boljši prispevki. Konec januarja 1945 so prišli na tečaj v uredništvo tudi nekateri dopisniki 9. korpusa, s čimer se je raven dopisniških sestavkov dvignila še v tem korpusu.¹¹⁴ Žal je v uredništvo prispel le kakšen redek dopis s Štajerskega — iz 4. operativne cone, povedati pa je treba, da so iz 9. korpusa zaradi raznih težav prihajali dopisi s precejšnjo zamudo.¹¹⁵

Poglejmo še, kakšna navodila je dopisnikom posredovalo uredništvo Naše vojske. V enem izmed dopisov je med drugim rečeno: »Vaša dolžnost je v dopisih prikazati odmev, gledanja in razpoloženja borcev in civilnega prebivalstva do vseh pomembnejših vprašanj in dejstev. V vaših dopisih se morajo razen tega v večji meri zrcaliti vprašanja povezanosti civilnega prebivalstva z vojsko itd. Poskrbeti morate, da nam ne bo primanjkovalo gradiva za rubriko Naši junaki — da nobeno junaštvo naših borcev ne bo ostalo neznano. Ne pozabite na borke, vse premalo pišete o njihovih hrabrih dejanjih, o ugledu in priznanju, ki jim gresta. Pošiljajte nam podatke za našo kulturno rubriko — poročajte izčrpno o delu, zanimivostih in tudi težavah kulturnoprosvetnih krožkov. Sicer pa kot rečeno: v uvodnikih, direktivnih in strokovnovojaških člankih v Naši vojski in drugih centralnih listih črpajte smernice za izbiro snovi vaših prispevkov. V njih boste spoznali, kje je težišče zunanjih in notranjih političnih dogodkov in kateri so najaktualnejši in pereči problemi naše vojske. Glavna načela pa naj vam bodo vselej — načrtnost, smiselnost, konkretnost, zanimivost, originalnost, kakovost.«¹¹⁶ In še del vsebine dopisa uredništva dopisnikom 7. korpusa, konec januarja 1945: »Pišite o borcih, delavcih, kmetih. Glede oblike vaših prispevkov: pišite brez fraz, pretiravanj, superlativov in konvencionalnih opisov. V ta namen preštudirajte Kalininovo brošuro »O mladini«, poglavje — O nekaterih vprašanjih agitacije in propagande.«¹¹⁷

Ker so tja do konca leta 1944 dopisniki pošiljali v Našo vojsko skoraj vse prispevke brez navedbe kraja dogodka in drugih okoliščin (še vedno nekakšna konspiracija), je uredništvo zahtevalo, naj dopisniki odtlej zmeraj navajajo v svojih prispevkih tudi kraje in datume ter podatke, v sklopu katere večje operacije je bila opisana akcija izvedena.¹¹⁸

Kakšni pa so dopisi v Naši vojski sploh bili in kdo vse jih je pošiljal? Če prelistamo posamezne številke glasila, opazimo, da se je v 17. številki 1944 Džuro Šmicberger kot prvi pod svojim sestavkom že podpisal: Džuro, dopisnik 7. korpusa. Za njim pa so se ustrezno začeli podpisovati tudi drugi dopisniki, ki pa so prav tako ob svojem imenu največkrat navedli le pripadnost korpusu ali operativni coni, le redko pa opazimo, da je kakšen dopisnik pod svojim prispevkom navedel tudi ime manjše enote, iz katere se oglašja. Vsebina dopisov je bila kaj vsestranska, prispevki so govorili o junaških in drznih akcijah naših borcev, mladincev in pionirjev, o šaljivih dogodivščinah v partizanih, o izumih borcev, o kadrih, kurirjih, o zadnjem jurišu soborca, o vsebini stenčasa v dopisnikovi enoti, o mitingu, o demoralizaciji sovražnika, o pogumnih komandantih, prijateljstvu in slogi med našimi borci, kako so partizani ukanili sovražnika, o minerih, mornarjih, podoficirjih itd. itd.

Število dopisnikov, še bolj pa dopisov, je dosti preveliko, da bi lahko pisali o vsakem posebej. Omenimo naj le nekatere izmed njih, tiste, ki so pisali največ. Po tem kriteriju moramo na prvem mestu omeniti predvsem dva dopisnika. To sta **B o g o T o m š e** in **I v a n T a v č a r**, ki sta se v Našo vojsko oglašala iz 7. korpusa oziroma 18. divizije. Glasilo je vsakemu izmed njiju objavilo okrog petnajst (podpisanih) prispevkov, v katerih sta na reportažen način ali pa v obliki vesti in poročil opisovala dejavnost enot 7. korpusa, v zadnjih številkah lista pa sta se oglašala kot neposredna opazovalca zaključnih operacij naših enot v sklopu 4. jugoslovanske armade. Med vidnejšimi dopisniki 7. korpusa sta bila tudi **D ž u r o Š m i c b e r g e r** ter **B o r i s G r a b n a r**. Poglejmo, kateri dopisniki so se iz 7. korpusa še oglašali: **Miloš Zorzut**, **Ivan Mihelič-Janko**, **Srečko Arko**, **Rudi Deršek-Juš**, **Franc Goličnik**, **Milan Brezovar**, **Mile Pavlin**, **Jože Moravec-Makar**, **Ivan Oka**, **Štefan Lasnik**, **Nina Vidervol**, **Franc Mihelič**, **Tone Mihelič**, **Boris Butina**, **Lojze Miholc**, **Franc Kostnik**, **Franc Korošec**, **Ivan Krampšek**, **Boris Mužič**, **Milko Knez**, **Matevž Kolar**, **Lojze Nečimer**, **Mirko Lukman**, **Janez Vipotnik**, **Matija Knap**, **Drago Fabjan**, **Frenk Semča**, **Milan Čopič**, **Tone Kozinc**, **Peter Šmon** idr.¹¹⁹

Izmed dopisnikov 9. korpusa bi težko izdvojili koga, ki bi bil v primerjavi z drugimi bistveno aktivnejši. Zato bo najbolje, da jih samo naštejemo, čeprav bi jih (kot tudi vse druge dopisnike iz 7. korpusa in 4. operativne cone) skorajda morali posamično okarakterizirati. Tole so: **Lado Kuster**, **Stane Drmota-Ljubo**, **Tone Poglačnik-Marij**, **Viljem Gruber-Drago**, **Tone Tratnik**, **Lojze Batič**, **Franci Preis**, **Milan Medvešček**, **Vili Trčič-Gorazd**, **Marko Mrak**, **Franc Forznarič**, **Saša Štempihar**, **M. J.-Makar**, **Mirko Bizjak**, **dr. Peter Zupančič**, **Josip Blažević**, **Serdžan Kacafura** idr.¹²⁰

Tudi dopisnike iz 4. operativne cone bomo samo našteli: **Oskar Štajnbah**, **Tone Magdič**, **Janez Stanovnik-Maks**, **Stane Lavrič**, **Janez Fašalek-Izidor**, **Janko Kanižar**, **Janez Collauti**, **Bojeslav Lešnik**, **Ivan Kosec**, **Demeter Valenčič-Sonc**, **Franc Bučar**, **Stane Lenardič-Jan**, **Karl Zrnec**, **Franc Praprotnik** idr.¹²¹

Iz podoficirske šole glavnega štaba so se oglašali: **Franc Kotar**, **Danilo Rozin**, **Ivan Mandelz** in **Franček Bohanec**, ki je znan po dobrih reportažah.¹²²

RAZŠIRJENOST IN ODMEVNOST GLASILA

Če pogledamo naklado prve številke Slovenskega partizana, ki je znašala 2000 izvodov (oktobra 1941), nehote pomislimo, zakaj vendar tako visoko število izvodov,

Del uredništva Naše vojske pri urejevanju nove številke (z leve na desno): Majla Golob, Jože Koren, Dušan Fortič in Ivo Pelicon (pri oknu)

ko pa je bilo v tistem času v vsej Ljubljanski pokrajini le kakih 240 partizanov. Toda odgovor je dokaj preprost: list tedaj (in tudi pozneje) ni bil namenjen samo borcem, ampak so ga kurirji razdelili tudi med aktiviste in prebivalstvo, katerega je bilo treba mobilizirati; Slovenski partizan — 1941, št. 1 — pa je s svojim znamenitim uvodnikom prav gotovo marsikoga vzpodbudil, da se je priključil narodnoosvobodilnemu gibanju.

Če naklado glasila in število slovenske partizanske vojske primerjamo v naslednjih mescih in letih, ugotovimo, da nobena naklada ni več dosegla ali preseгла števila borcev. Poleti 1942 na primer, ko so se naklade gibale okrog 1500 do 2000 izvodov, je štela slovenska partizanska vojska že tri tisoč mož. Še večja postane razlika po italijanski kapitulaciji, na primer aprila 1944, ko je Slovenski partizan izšel v 4200 primerkih, partizanov pa je bilo tedaj na Slovenskem že 18.504 (podatek velja za datum 14. april). Mesec dni kasneje, ko je prav tako izšlo 4200 izvodov glasila glavnega štaba, se je število vojske povzpelo že na 20.092 borcev (26. maja 1944). 3. septembra 1944 je štela naša vojska že 25.507 članov, deseta številka Slovenskega partizana, ki je izšla dan kasneje, pa je imela naklado komaj 3280 primerkov, kar pomeni, da bi v primeru, če bi vse izvode prejela vojska, prišel na približno osem borcev le en izvod. Prvega decembra 1944 je število borcev naše vojske poskočilo že na 34.627, glasilo glavnega štaba pa je tedaj izšlo v 8000 izvodih. Prav tako naklado je imela Naša vojska tudi 11. februarja 1945, ko je slovenska narodnoosvobodilna vojska štela že 37.617 borcev (7. februarja 1945),¹²³ kar pomeni, da bi si vsak izvod glasila moralo razdeliti po pet borcev — seveda, če bi iz tiskarne odposlali v enote celotno naklado lista, kar pa se ni nikoli primerilo.

Poglejmo si zdaj, kako in kam so bili razdeljeni izvodi nekaterih številk lista. Januarsko številko Slovenskega partizana 1944 so kurirske postaje razposlale v 3000 izvodih, kolikor jih je tiskarna natisnila, takole:

Pokrajinski komite KPS Primorska	450 izvodov
Pokrajinski komite KPS Gorenjska	350 izvodov
Pokrajinski komite KPS Štajerska	450 izvodov
Pokrajinski komite KPS Koroška	100 izvodov
Okrožni komite KPS Notranjska	100 izvodov
Okrožni komite KPS Grosuplje	100 izvodov
Okrožni komite KPS Ribnica	100 izvodov
Okrožni komite KPS Novo mesto	100 izvodov
Okrožni komite KPS Bela krajina	100 izvodov
Glavni štab NOV in POS	1000 izvodov
Partijska šola	10 izvodov
Postaje	30 izvodov
Posamezni naslovi	80 izvodov

To znaša skupno 2970 izvodov, 30 primerkov pa je ostalo v rezervi.¹²⁴ Očitno je torej, da so partizanske enote, katerim je bil list prvenstveno namenjen, dobile v tem primeru komaj dobro tretjino vseh izvodov, drugo pa je šlo raznim civilnim ustanovam in organizacijam.

Zaradi velikega števila novincev v slovenski narodnoosvobodilni vojski, jeseni 1944, je propagandni oddelek glavnega štaba zahteval od kolportажnega odseka centralne tehnike KPS, naj vojski povečajo naklado na 2680 izvodov,¹²⁵ hkrati pa je določil ključ za razpečevanje povečane naklade Naše vojske, ki je bil takle:

Štab 7. korpusa	30 izvodov
18. divizija	150 izvodov
Notranjski odred	50 izvodov
Notranjsko vojno področje	50 izvodov

skupaj 280 izvodov
(pošiljali so vse prek štaba 7. korpusa)

I. SAB	30 izvodov
8. SNOB	50 izvodov
15. divizija	150 izvodov
Dolenjski odred	50 izvodov
Dolenjsko vojno področje	50 izvodov
Belokranjski odred	20 izvodov
Belokranjsko vojno področje	30 izvodov
Istrsko vojno področje	50 izvodov

skupaj 430 izvodov
(pošiljali so vse na posamezne naslove)

Štab 9. korpusa	600 izvodov

(vse neposredno na korpus)

4. operativna cona	500 izvodov

(vse na cono)

Baza NOV in POJ, Bari	600 izvodov
Glavni štab NOV in POS (prop. o.)	150 izvodov
Vrhovni štab NOV in POJ	100 izvodov
Glavni štab NOV in PO Hrvaške	20 izvodov

Vojska je v tem primeru dobila 2680 izvodov Naše vojske¹²⁶, glasilo pa je tedaj dvakrat izšlo v nakladi 3770 izvodov.

Ko je novembra 1944 Naša vojska trikrat izšla v 10.000 izvodih, je centralni oddelek za kolportažo razposlal enotam kar po 8000 primerkov — po temle ključu:

Štab 7. korpusa	1320 izvodov
Štab 18. divizije	620 izvodov
Štab Notranjskega odreda	180 izvodov
Štab Belokranjskega odreda	120 izvodov
Poveljstvo Dolenjskega vojnega področja	180 izvodov
Poveljstvo Belokranjskega vojnega področja	120 izvodov
Poveljstvo Notranjskega vojnega področja	180 izvodov
Štab 4. bataljona 9. SNOB	60 izvodov
Propagandni oddelek glavnega štaba	250 izvodov
Štab 9. korpusa	1831 izvodov
Propagandni oddelek 4. operativne cone	1889 izvodov
Glavni štab NOV in PO Hrvaške	25 izvodov
Vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije	100 izvodov
Štab baze NOV in POJ Bari	600 izvodov

To skupno znaša 7655 izvodov Naše vojske, 345 primerkov, kolikor jih manjka do 8000, pa je kolportажni oddelek poslal enotam VDV in relejnim postajam Slovenije.¹²⁷

Poglejmo še, kam je bila poslana tretjina naklade zadnje številke Naše vojske, maja, 1945, iz Zadra (dve tretjini so odpeljali v Slovenijo):

Štab baze GSS Dalmacija	300 izvodov
Štab baze Jugoslovanske armade Bari	300 izvodov
Generalštab Beograd	20 izvodov
Vojna akademija Beograd	20 izvodov
Brigada »Franc Rozman«, prek Beograda	50 izvodov
Glavni štab Hrvaške	10 izvodov
Prekmurje, prek Beograda	300 izvodov
Propagandni oddelek 4. armade	400 izvodov
Štab 4. operativne cone, prek Barija	100 izvodov
Klub Slovencev v Splitu	10 izvodov
Slovenski zbeg na Braču, prek Splita	20 izvodov
Civilna baza SNOS Kaštel Štafilić	150 izvodov
Predsedstvo ZAVNOH	5 izvodov
Uredništva: Slobodna Dalmacija, Vijesnik, Borba, Politika,	
Srbska riječ, Slobodni dom — po	2 izvoda
Dolenc, Split	2 izvoda
Delegacija SNOS, Split	10 izvodov
Bolnišnica Zadar	40 izvodov
Bolnišnica Novi Grad	30 izvodov
Slovensko narodno gledališče	5 izvodov
1. in 2. lovska eskadrilja Škabrnje	40 izvodov
Aerobaza Zemunik	30 izvodov
Aerobaza Zemun	30 izvodov

To so naslovi, kamor je tiskarna Toneta Tomšiča iz Zadra dostavila tretjino izvodov — 1882 od celotne naklade zadnje številke Naše vojske (6000), 4000 primerkov pa, kot rečeno, je tiskarna odposlala v Slovenijo, kjer jih je propagandni oddelek glavnega štaba razdelil po ustreznem ključu.¹²⁸

*

Glasilo glavnega štaba je bilo med borci ves čas izredno priljubljeno. V prvem obdobju so ga v marsikateri enoti brali pred celotnim zborom. Tako zasledimo v

poročilu ene izmed čet Dolomitskega odreda, poleti 1942, tudi tole: »Med branjem Slovenskega partizana pred celo četo se je med borci razvila živahna diskusija o vsebini, zlasti še o protitankovskem boju, ki je opisan v listu.«¹²⁹ Ko se je v Slovenskem partizanu pojavila reportaža in ko se je v listu razvilo še dopisništvo, so borci po svojem osrednjem glasilu posegli še raje, saj so v njem našli tudi kakšen zapis o sebi, o svoji enoti.

Zanimivo bi si bilo ogledati, kakšno mnenje so si o listu ustvarili borci. Iz takratnih anket lahko zvemo, da so borci iz 7. korpusa spomladi 1945 izmed vseh listov najraje prebirali prav Našo vojsko, radi pa so segli tudi po Novicah (glasilo OF za Dolenjsko in Notranjsko), ki so bile po njihovem mnenju zelo praktične, ljudske in po svojih kratkih vesteh in raznovrstnosti prispevkov borcem najdostopnejše. O 5. številki Naše vojske 1945 so povedali, da je uvodnik »Današnje naloge političnih delavcev v vojski« s svojim naslovom sicer vlekel, vendar pa da ga nihče ni prebral do konca, ker sestavek ni bil konkreten, ker je bil predolg in ker ga je napisal »neki Štefan Mitrovič«. Pri uvodnikih, so povedali borci 7. korpusa, vsakdo najprej pogleda, kdo je avtor: če je Kidrič ali Kveder, potem še berejo, vendar večinoma le funkcionarji. Poličeva »Brandenburška vrata« so bila vseh prav vsem, ker je bil prispevek kratek in jedrnat. O rušenju komunikacij, o pismu herojev Sovjetske zveze — so bralci le preleteli, brali pa niso. Borce sicer zanima, je ugotovila anketa, kako je na Poljskem, napisanega je bilo že veliko, nihče pa o tej državi ne more v listu dobiti prave podobe. Kakšno je bilo življenje na Poljskem prej, kakšno je zdaj, kakšni kraji so in ljudje — borce da zanima to, ne pa politiziranje. O Orlandu (»še eden: general Orlando«, op. L. A.) so brali, vendar šele nazadnje, ker se jim je sestavek zdel predolg. Z zanimanjem so prebrali tudi članek Leva Modica z vzhodne fronte (»Odmev moskovskih topov«), vendar so menili, da bi bil avtor nekatera ponavljanja političnih dejstev vendarle lahko izpustil ter prispevek skrajšal. Borcem je bil vseh sestavek o naših zvezah (»Zveze — naše orožje«), niso pa brali članka »Priateljstvo med Jugoslavijo in Bolgarijo se krepi«, ker da so o tem že veliko slišali. »Ob obletnici umora Pina Tomažiča« jih je zanimalo, vendar Tomažiča večina anketirancev ni poznala. »Naše junake« radi bero vsi in tudi način podajanja jim je vseh, je nadalje dognala anketa dopisnika Ivana Tavčarja, medtem ko bi si »Iz svobodnega Beograda« želeli bolj slikovitih prikazov, ne pa dokumentarnih razprav. »Nočne akcije« so skušali borci brati, pa jim pisanje ni bilo docela jasno, medtem ko je funkcionarje članek zanimal. »Dirigent Pahor se poslavlja od svojega zbora« v glavnem niso brali, saj Pahorja le malokdo izmed anketirancev pozna. »Preko Savinje« je vsem ugajalo, posebno Štajerci so prispevek s smehom prebrali. »Devetnajsta si je priborila prvo mesto« jih je prav tako zanimalo, vseh pa jim je bila tudi reportaža »V Velikem Lipju« Posebno pa so bili navdušeni nad kapetanom Okrogarjem (»Zgodbe kapetana Okrogarja«), saj v tej reportaži ni bilo nobenega politiziranja. Vprašanja in odgovori (»Naša vojska« odgovarja...) so po mnenju večine povsem na mestu, »Tujke v našem jeziku« pa so že izgubile svojo privlačnost. Anketa je pokazala, da si borci žele več o njih samih (zadnja stran — dopisi), to je o življenju in uspehih naše vojske, prebrali pa bi kaj tudi iz drugih jugoslovanskih pokrajin, pa o Rusiji, rdeči armadi, njeni oborožitvi itd. Tudi o švabobrancih bi radi brali, pa kakšne partizanske vice, kaj šaljivega. Ne zanimajo pa borcev članki, je zapisal anketar, ki vise v zraku, prav tako tudi ne razne statistike in podobno, ker borci od tega nimajo ničesar.¹³⁰

Zanimiv je tudi izid ankete, ki sta jo izvedla dopisnika Bogo Tomše in Ivan Tavčar po nekaterih enotah 7. korpusa. Ugotovila sta, da je med borci največ zanimanja za radijske vesti, med glasili pa za Novice in Našo vojsko. Funkcionarji pa najbolj cenijo Ljudsko pravico. Posebnega zanimanja za Slovenskega poročevalca,

Uredništvo Naše vojske v jeseni 1944 pred barako, v kateri je uredništvo delovalo. Na sliki (od leve na desno): Radko Polič, Lev Modic (spredaj), dr. Mirko Koršič, Jože Koren, Milan Merčun, Cenka Pečirer-Tavčar (administratorica), Franček Drenovec, Majla Golob, Ivo Pelicon in Dušan Fortič

sta ugotovila dopisnika, ni bilo opaziti nikjer. V podrobnem je anketa pokazala, da je večina borcev iz inženirsko-tehničnega bataljona 18. divizije najraje brala Našo vojsko in Ljudsko pravico. V peti številki Naše vojske 1945 so v enoti najbolj brali reportažo »V Velikem Lipju«, zatem pa članka »Odmev moskovskih topov« in »Iz svobodnega Beograda«. Politkomisar 12. brigade je za anketo povedal, da so borci najbolj navdušeni prav nad Našo vojsko, ker najdejo v njej bojna poročila, najdejo pa včasih tudi kakšen prispevek o sebi. Načelnik štaba 8. brigade je izjavil, da v njegovi enoti najraje bero Našo vojsko, njemu osebno pa da so v listu najbolj všeč uvodniki Dušana Kvedra. Tudi v prvi četi drugega bataljona 15. brigade, sta ugotovila anketarja, je Naša vojska zelo priljubljena. Borce najbolj zanima politična ureditev nove Jugoslavije, radi pa bero tudi pregleda dogodkov s posameznih bojišč, v četi vsi radi berejo zadnjo stran (dopisi in reportaže), zanimajo pa jih tudi vprašanja in odgovori.¹³¹

Očitno je torej, da so borci v Naši vojski najraje brali dopise iz enot ter reportaže in feljtone. Veliko zanimanje je vladalo za razmere v Beogradu, za gospodarstvo v osvobojenih krajih ter za delo obnove domovine. Zanimanje so vzbujali tudi prispevki, ki so govorili o tistih vojaških veščinah, ki so bile potrebne vsem borcem. Druge sestavke so brali, toda manj, brali pa so jih predvsem politično zrelejši borci. Uvodnikov posamično skorajda niso brali, študirali pa so jih na političnih urah.¹³²

SKLEPNA MISEL

Zahtevna in velika je bila vloga, ki jo je odigralo osrednje glasilo slovenske partizanske vojske v letih najtežje preizkušnje našega ljudstva. Slovenski partizan

je mobiliziral, vzpodbujal, vzgajal in krepil zavest našega borca, in ko je jeseni 1944 njegovo delo nadaljevala Naša vojska, je ohranila vrsto tradicij svojega predhodnika. Čeprav se je v tistem času vojna sreča že občutno nagibala na stran protihitlerjevskega bloka, Naša vojska s tem ni bila nič manj pomembna. Nasprotno, njen pomen se je celo zvečal, saj je morala borcem in starešinam odganjati vsakršno misel, češ da je vprašanje vojne že odločeno (spomnimo se samo, da je bil oktobra 1944 osvobojen Beograd, razen njega pa še vrsta drugih naših krajev; rdeča armada je nezaustavljivo prodirala proti Berlinu, tako, da je o Hitlerjevem porazu dvomil le še malokdo). Naša vojska je morala vzpodbujati borce k vztrajnosti, borbenosti in zagnanosti. V njenih prispevkih je bilo ves čas čutiti, da je vztrajanje v boju potrebno tudi za obrambo pridobitev naše revolucije, ljudske oblasti, pri čemer je list venomer poudarjal tudi zasluge sovjetske armade, ki naj bi borcem pomenila jamstvo, da pri nas ne bo prišlo do restavracije — kot so si obetali razni kvislingi, ki so se nadejali, da jim bodo zahodni zavezniki vrnili oblast.

Glede zunanjega videza — tehnične podobe — si glasilo glavnega štaba nedvomno zasluži vse priznanje. Veselje je vzeti v roke prve, ciklostirane številke Slovenskega partizana, saj celo dandanes težko najdemo tako lično izdelan ciklostil. Zlasti privlačne so naslovne strani, ki zgovorno pričajo, s kakšno vnemo in natančnostjo so jih partizanski risarji ilustrirali. Tudi tiskane številke lahko občudujemo in se pri tem zamislimo, česa vsega naši ljudje v težkih pogojih okupacije niso bili sposobni napraviti. Posebej lepe in dovršene so številke Naše vojske; natančen opazovalec bo hitro ugotovil, da so tiskarji spretno uporabljali različne tipe črk, tako da je bila vsaka številka kar najbolj pregledna. In ko vzamemo v roke zadnje tri številke Naše vojske, imamo vtis, da je list popoln, saj prinaša na svojih straneh tudi fotografije.

Preseneča nas veliko število sodelavcev lista, zlasti v Naši vojski. Velika večina nosilcev oblikovanja vsebinske podobe lista se je med NOB v časnikarstvo šele uvajala, veliko od teh se jih je razvilo v spretne informatorje in časnikarje. Po osvoboditvi je večina članov uredništva Naše vojske nadaljevala z delom v različnih uredništvih — tako jih je nekaj odšlo na radio, drugi v Ljudsko pravico, pa v Primorski dnevnik, kjer so dosegli vidnejše uspehe. Drugi spet so se uveljavili na političnem odru, v diplomaciji itd. Ko že govorimo o uredništvu Naše vojske, moramo še povedati, da so ga sestavljali v glavnem fakultetno izobraženi ljudje, kar je bržkone izjemen primer, predstavljal bi redkost celo dandanes — po skoraj tridesetih letih...

Preseneča nas tudi, da si je Naša vojska sredi nemških ofenziv organizirala svojo lastno mrežo frontnih dopisnikov, ki so kot »reporterji« lahko varno poročali o vseh dogajanjih na naših bojiščih. Razen tega je na ta način uredništvo imelo neprimerno več uporabnega gradiva, ki ga je potrebovalo za tedensko izhajanje. Še ena zanimivost je, ki jo je treba poudariti: konference uredništva z dopisniki ter izobraževalni tečaji za dopisnike v uredništvu Naše vojske. Na teh šolanjih so dopisniki dobili bogate časnikarske in organizacijske izkušnje, ki so jim pri poročanju in pisanju reportaž nedvomno veliko koristile.

Prezreti ne gre tudi rubrik, ki jih je glasilo uvedlo jeseni 1944 — »Naša vojska odgovarja«, kjer opazimo primer sodobnega stika z bralci, in »Tujke v našem jeziku«; pri obeh rubrikah je šlo za posrečen način izobraževanja bralcev. Glasilo glavnega štaba je s tem doseglo že precejšnjo vsebinsko popolnost, saj je bralca vzgajalo, organiziralo, vzpodbujalo, informiralo, politično in kulturno osveščalo, izobraževalo itd. Pomanjkljivost je bila morda v tem — kot razberemo iz ankete, ki jo je Naša vojska izvedla med bralci — da glasilo na svojih straneh ni prinašalo humorja, ki so si ga bralci nedvomno zelo želeli.

Naj na koncu zapišemo samo še to, da Slovenski partizan in Naša vojska nista bila izrazito vojaški list, kot bi marsikdo sklepal. Bila sta vojaško-političen in vojni list, bolj organ politkomisariata kot pa operativnega štaba NOV in POS. Ni šlo za vojaško strokovno glasilo, ampak za politično in vojaško, o čemer govori tudi podatek, da je za list skrbel politkomisariat glavnega štaba, pa tudi v uredništvu ni bilo vojaških strokovnjakov. Vse to pa govori le v prid dejstvu, da slovenska narodno-osvobodilna vojska ni bila sestavljena po vzoru drugih armad, ampak je bila to politična vojska, ki je temeljila na ljudskosti.

Opombe

¹⁰⁵ »Novinarji zborujejo« — poročilo o prvi slovenski časnikarski konferenci na osvobojenem ozemlju 5. do 6. maja 1944 — Cene Logar: *Casopis v naši vojski*, stran 18–19.

¹⁰⁶ Dopisi propagandnega oddelka glavnega štaba NOV in POS nekaterim višjim oficirjem z dne 29. marca 1944; AIZDG, F 93/I — 1.

¹⁰⁷ AIZDG, F 87/III — 1.

¹⁰⁸ Naredba operacijskega štaba glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet o ukrepih za rešitev vprašanja oborožitve in o načinu borbe proti okupatorju, izdana okrog 18. junija 1942, točka 9. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju Slovencev, Ljubljana 1956, VI. del, 3. knjiga, dok. 26, str. 68–69.

¹⁰⁹ Lado Ambrožič-Novljan: Gubčeva brigada, Ljubljana 1972 — Knjižnica NOV in POS 8, stran 521.

¹¹⁰ AIZDG, F 93/I — 1.

¹¹¹ Lev Modic, Milan Merčun, ustno.

¹¹² Poročilo propagandnega oddelka glavnega štaba NOV in POS propagandnemu oddelku vrhovnega štaba za delo od 1. oktobra do 1. novembra 1944, z dne 4. novembra 1944; AIZDG, F 88/I — 2.

¹¹³ Poročilo propagandnega oddelka glavnega štaba NOV in POS propagandnemu oddelku vrhovnega štaba, z dne 5. decembra 1944 o delu od 1. novembra do 1. decembra 1944; AIZDG, F 88/I — 2.

¹¹⁴ Poročilo propagandnega oddelka glavnega štaba NOV in POS propagandnemu oddelku vrhovnega štaba z dne 1. II. 1945 o delu v januarju 1945; AIZDG, F 88/I — 2.

¹¹⁵ Mesečno poročilo propagandnemu oddelku generalštaba jugoslovanske armade z dne 1. III. 1945; AIZDG, F 88/I — 2.

¹¹⁶ Dopis uredništva Naše vojske vsem vojnim dopisnikom NOV in POS z dne 3. decembra 1944; AIZDG, F 93/I — 7.

¹¹⁷ Dopis uredništva Naše vojske vojnim dopisnikom 7. korpusa z dne 31. januarja 1945; AIZDG, F 93/I — 2.

¹¹⁸ Naročilo uredništva Naše vojske propagandnemu oddelku glavnega štaba za vse vojne dopisnike, 15. decembra 1944; AIZDG, F 93/I — 7.

¹¹⁹ Podatki temelje na raznih spisih propagandnega oddelka glavnega štaba NOV in POS; kolportaža dopisnikom — AIZDG, F 93/II — 1, nadalje: kopije dopisnikov 7. korpusa uredništvu Naše vojske — AIZDG, F 90/I — 2–19; ter kopije dopisov uredništva posameznim dopisnikom — AIZDG, F 93/I — 8. Spisek dopisnikov Naše vojske bi bil namreč na podlagi podpisanih prispevkov v listu precej okrnjen in tudi netočen.

¹²⁰ Kolportaža dopisnikom Naše vojske — AIZDG, F 93/II — 1, kopije dopisov uredništvu Naše vojske — AIZDG, F 91/I, dopisi uredništva Naše vojske dopisnikom — AIZDG, F 93/I — 8.

¹²¹ Glej prejšnjo opombo.

¹²² Kopije dopisov v Našo vojsko — AIZDG, F 90/I — 1.

¹²³ Vse navedene podatke o številčnem stanju vojske je dal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. V omenjenih številih pa niso vštete enotne narodne obrambe, VDV, kurirji in še nekateri.

¹²⁴ Ključ za razdelitev Slovenskega partizana, ki ga je določil CK KPS 21. decembra 1943; AIZDG, F 87/IV — 3.

¹²⁵ Dopis propagandnega oddelka glavnega štaba centralnemu oddelku za kolportažo 9. oktobra 1944; AIZDG, F 87/III — 5.

¹²⁶ Ključ za vojaški tednik Naša vojska, 12. oktobra 1944; AIZDG, F 87/III — 5.

¹²⁷ Dopis centralnega oddelka za kolportažo propagandnemu oddelku GS Slovenije o novem ključu za razdelitev Naše vojske, 7. novembra 1944; AIZDG, F 93/II — 1.

¹²⁸ Dopis vodje tehnike v štabu baze glavnega štaba Slovenije Ivana Streklja iz Zadra uredništvu Naše vojske (uredništva tedaj že ni bilo več, op. L. A.) z dne 7. V. 1945; AIZDG, F 93/II — 1.

¹²⁹ Poročilo 2. čete 1. bataljona Dolomitskega odreda z dne 19. julija 1942 o kulturnopolitičnem delu v četi. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju Slovencev, Ljubljana 1956, VI. del, 3. knjiga, dok. 75, stran 190.

¹³⁰ Poročilo propagandnega odseka 7. korpusa uredništvu Naše vojske 22. februarja 1945; AIZDG, F 93/I — 7.

¹³¹ Prav tam.

¹³² Mesečno poročilo propagandnega oddelka glavnega štaba Slovenije propagandnemu oddelku generalštaba jugoslovanske armade 1. marca 1945; AIZDG, F 88/I — 2.

VIRI, LITERATURA

Viri:

1. Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.
2. Arhiv v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani.
3. Arhiv CK ZKS v Ljubljani.
4. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.
5. Bibliografija izdanja u NOR, 1941—1945, Beograd 1964.
6. Franc Skerl: Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1959, Ljubljana, IZDG 1962; ter bibliografije istega avtorja za leta 1960—1965 v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, ter bibliografija Stefke Zadnikove za leto 1966 prav tako v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, ki jih izdaja IZDG v Ljubljani.
7. Vsi izvodi Slovenskega partizana in Naše vojske, skupno 47.
8. **Ustni viri:** Milan Škerlavaj-Petrač, Danica Marinček-Urška, Tone Marinček-Bregar, Pavle Zibelnik-Pajo, Albert Zornada, Tone Fajfar, inž. Miloš Brelih, Cene Kranjc, prof. Boris Ziherl, dr. Jože Brilej, Lado Ambrožič-Novljan, Vasja Kogej, Lojze Kersnič, Ignac Koprivec, dr. Cene Logar, inž. Marjan Tepina, Lev Modic, Ante Novak, Majla Golob, Milan Mercun, Censka Tavčar, Ladislav Kiauta, Ivan Skreblin.
9. **Pismeni vir:** Jože Koren.

Literatura: Knjige, zborniki, brošure

- Jože Krall: Partizanske tiskarne na Slovenskem. Osrednje tiskarne, Ljubljana 1972, knjižnica NOV in POS 40/1.
- Dr. Fran Vatovec: Slovenska in jugoslovanska časniška beseda, Založništvo tržaškega tiska 1969.
- Viktor Smolej: Zgodovina slovenskega slovstva. Slovstvo v letih vojne 1941—1945, Ljubljana 1971, Slovenska matica.
- Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju Slovencev, del VI., knjige 1 do 5; Ljubljana 1965.
- Klič glavni štab. CQ DGA, Ljubljana 1972, Zbornik prispevkov o slovenskih partizanskih zvezah.
- Radko Polič: Čudežna pomlad, Založba Borec.
- Lado Ambrožič-Novljan: Gubčeva brigada, Ljubljana 1972 — Knjižnica NOV in POS 8.
- Jesen 1942 — Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, IZDG v Ljubljani 1963.
- »Novinarji zborujejo« — poročilo o prvi slovenski novinarski konferenci na osvobojenem ozemlju 5. do 6. maja 1944.
- Ljubljana v ilegali I. Ljubljana 1959.
- Stoletnica grafične organizacije na Slovenskem, Ljubljana 1968.
- Dedijer, Vladimir: Partizanske štamparije, Beograd, Kultura 1945.
- Cene Kranjc: Slovenske partizanske tiskarne v borbi za svobodo. Ljubljana, Propagandni oddelek pri IOOF 1945.

Razprave in članki:

- Ludvik Čarni: Ilegalne grafične tehnike centralne tehnike KPS v Ljubljani. — Kronika 1960, str. 1—8.
- Jože Krall: Rast slovenskega narodnoosvobodilnega tiska v letih 1941—1945. — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, št. 1-2, str. 337—352.
- Jože Krall: Delež grafičnih delavcev pri razvoju slovenskih ilegalnih in partizanskih tiskarn. — Stoletnica grafične organizacije na Slovenskem, Ljubljana, 1968, str. 47—87.
- Jože Krall: Prvi vojaški listi partizanskih enot. LdP 13. IX. 1952, št. 37.
- Tone Marinček-Bregar: Urška, Slovenski poročevalec 1955, št. 62—81.
- Ivan Štrekelj-Florijan: Partizanski tiskarni v osvobojenem Zadru. — Ljudska pravica 21. VII. 1956, spominska izdaja ob otvoritvi rekonstrukcij partizanskih tiskarn pri Muzeju NO LRS.
- Jože Udovič: Pregled slovenskega narodnoosvobodilnega tiska in tehnik ter tiskarn v dobi NOB; rokopis v Arhivu CK ZKS v Ljubljani, fascikl 20.
- Adolf Arigler: Prve ciklostilne tehnike. Ljubljana v ilegali, stran 268, DZS, Ljubljana 1959.
- Zdravko Klanjšček: O strategiji in taktiki NOV in POS, Separat iz prispevkov za zgodovino delavskega gibanja, letnik XI—XII — 1971-72.
- Lado Ambrožič-Novljan: Obletnica ustanovitve slovenske partizanske vojske, Naša obramba 1972, št. 6-7, str. 18—19.
- Boris Kidrič: Jugoslovanska armada, Naša vojska 1945, št. 11, str. 1.

Dr. Makso Šnuderl

Srečanje z judovsko delegacijo na našem osvobojenem ozemlju

Ce objavljam iz svojega dnevnika zapis o bivanju judovske skupine na našem osvobojenem ozemlju marca 1944, storim to v zavesti našega nasprotovanja Izraelu zaradi njegovega odnosa do arabskih narodov. Ko danes politika Izraela tepta človekove pravice zlasti do Palestincev, pozablja, da se je nekoč tudi judovsko ljudstvo bojevalo za svojo politično svobodo. V tej dobi marca 1944 je bila pri nas na osvobojenem ozemlju mimogrede delegacija Judov, ki so tedaj krvaveli pod nacističnim nasiljem. Mi v Jugoslaviji nikoli nismo bili antisemiti in so danes naši državljani judovskega rodu popolnoma enakopravni. Sledeči zapisek naj potrjuje naš odnos do naroda, ki se je tedaj tudi bojeval za svojo svobodo. —

Po črnomeljskem zasedanju SNOS se je v Semiču nabralo več ustanov. Tu je bil ekonomat Glavnega štaba, Višje vojaško sodišče, skupina z radijskim sprejemnikom, ki je objavljala poročila, moja Komisija pri predsedstvu SNOS za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, ki je bila ustanovljena na tem zasedanju, in še druge. Komisija se je takrat začela zbirati, imenovali so jo zlobno »zločinska komisija«. S tovariši vseh teh ustanov smo se srečavali v menzi, ki je bila v neki gostilni. To ni trajalo dolgo, ker smo kmalu dobili ukaz, da moramo vsi proč, ker je Semič preveč izpostavljen napadom Nemcev in domobrancev. Tako smo tudi z našo komisijo spočetka vandrali iz kraja v kraj.

Marca 1944, ko smo bivali še v Semiču, smo doživeli zanimiv dogodek, ki ga bom skušal obnoviti po svojih zapiskih. 14. marca 1944 se je pojavilo v naši menzi pet moških v angleških uniformah in med njimi tudi ženska. Povedali so nam, da so judovska skupina, da so bili pred dvema dnevoma še v Kairu, včeraj so prišli v Bari in od tam odleteli k nam. Odskočili so s padali z višine 300 m in padli na sneg, ki ga že dolgo niso videli. Vodil jih je mlad kapetan britanske vojske, ki se nam je predstavil kot Robert Eden in povedal, da je nečak angleškega zunanjega ministra Anthonyja Edena, njegov oče pa je brigadir na fronti proti Nemcem. Ženska se je imenovala Hanah iz nekega kibuca v Palestini; njenega priimka si tedaj nisem zapomnil. Ker ne oni ne mi nismo hoteli govoriti nemški, smo govorili francoski. Hanah je govorila ta jezik prefektno, česar o nas ne bi mogel trditi. Pa smo se le sporazumeli. Pravili so nam, da so že mnogo slišali o nas, da so že sedaj mnogo

novega videli in da se zunaj v svetu premalo govori o nas. Hanah je bila kakih 28 let stara, zelo lepa in inteligentna ženska, resna in nekam zadržana. Povedali so nam, da so odskočili pri nas zato, ker potujejo v neki zaupni misiji nekam drugam, niso pa povedali kam in po kakem opraviilu. Mi jih seveda nismo vpraševali. Hanah je dejala, da se posebno zanima za partizanke, ki jih občuduje, ker jih je videla s puškami na ramah. Tudi bi rada slišala partizanske pesmi. Kmalu se je pojavil predstavnik britanske armade pri našem Glavnem štabu, major William Jones, ki je bil gotovo obveščen o njihovem prihodu. Ker v Semiču ni bilo takrat nobenega višjega vojaškega ali političnega funkcionarja, je mene predstavil kot člana Vrhovnega plenuma OF. Tako sem postal zanje nehoti nekaka pomembna osebnost, kakor se je poznalo iz razgovora.

15. marca zvečer sem mnogo govoril s Hanah. »Pripovedovala mi je o judovskih kolektivih v Palestini, kjer se židovski narod obrača v kolektivno delo; to je mogoče samo v lastni domovini, drugod je povsod le trgovina. Zelo rada bi slišala partizanske pesmi. Razen kapetana so vsi govorili med seboj hebrejski«. (Moj zapis v dnevniku.) Drugi dan smo priredili skupno večerjo s člani delegacije in partizani, ki smo se hranili v omenjeni menzi. »Vida nam je ponudila cigarete, in to je za nas bilo veliko veselje, ker za kaditi nismo imeli nič več.« (Moj zapisek.) Dne 19. marca sem zapisal: »Sinoči pa je le bilo nekaj po našem okusu. Angleži (Judi) so nas povabili in nam bogovsko postregli. Odprli so bogate zaloge konzerv in naložili na mizo sira, dolge ozke rezine slanine, pa kakšne! Izvrsten bel prepečenec, breskov kompot, čaj z mlekom v konzervi, cigarete in tobak za pipo! Kupili so vina, naš ekonomski odsek pa jih je presenetil s tem, da je dal speči nekaj hlebov belega kruha. Mene so šteli za nekako krajevno avtoriteto, sedel sem na častnem mestu med Hanah in kapetanom. Pozdravil sem jih v francoščini, kapetan pa je dejal, da potujejo v posebni misiji samo skozi. Hanah je mnogo pripovedovala o razmerah v Palestini, o razmerju Judov do Britancev in do Arabcev, o delu v kolektivih, o hebrejskem jeziku, sploh o življenju. Dekle je izredno inteligentno.«

Drugi dan sem spremil judovsko skupino v Črnomelj. Med potjo se mi je pridružil hrvaški član te komisije, ki je povedal, da je po rodu iz Zagreba, in res je govoril gladko hrvaščino. »Mnogo mi je pripovedoval o naši vladi v Kairu. Imajo svoje hiše, avtomobile, živijo kakor grofi in vedo, da nikoli ne bodo smeli več domov. Uganjajo politiko za svoje interese, izdajajo bilten, kjer se lažejo, uspehe Tita pripisujejo Mihailoviću, naše neuspehe pa z velikim zadovoljstvom na široko objavljajo. Tudi so po sklepih AVNOJ razširili vest, da je na Ravni gori Mihailović priredil kongres Srbov, Hrvatov in Slovencev, nad 400 delegatov, kjer so sklenili federativno ureditev Jugoslavije pod kraljem Petrom. Ta proglas je podpisal Živko Topalović in se je izkazalo, da je popolnoma zlagan. Jezil se je, da Angleži to vedo in trpijo, da se tako dela.« (Moj zapis z dne 20. marca.)

Na tej poti so slišali tudi partizanske pesmi in Hanah je bila vsa vzneta. Povedali so, da bodo sprejeti pri našem vodstvu zaradi pomoči za njihovo nadaljnjo pot. Drugi dan so bili res nekje sprejeti, menda na štabu, in pripovedovali, da jih bo naša patrola spremljala do avstrijske meje. Naslednji dan so odšli.

Bili so simpatični ljudje in se navduševali nad našo osvobodilno borbo in jo primerjali z boji Judov v Palestini. Razmišljal sem o našem odnosu do njih in mislil, da nismo proti njihovi samostojnosti kot naroda. Zato smo jim tudi pomagali, ko so potovali skozi naše osvobojeno ozemlje. Naša patrola jih je res spremljala na poti naprej. —

Ko je bila leta 1956 parlamentarna skupina Kneseta iz Tel Aviva na obisku pri naši Narodni skupščini FLRJ v Beogradu in na Brionih sprejeta tudi pri Titu, sem imel nalogo, pridružiti se jim v Ljubljani in jih spremljati skupaj z Josipom

Rusom do Beograda. Ob tej priliki sem jim pripovedoval o bivanju judovske skupine na njihovi poti skozi osvobojeno ozemlje marca 1944. Povedali so mi, da vedo za to skupino in tudi za tistega Zagrebčana, kje dela. Povedali so tudi, da so Hanah Senesh v Budimpešti gestapovci ujeli in ubili. Pokopana je v Izraelu, kjer ima gomilo s spomenikom. —

Še dodatek: Nedavno sem bral knjigo »Exodus« ameriškega pisatelja Leona Urisa. Tam opisuje boj Izraelcev za svojo državo (davno pred spopadom z Egiptom). Na strani 427. nemške izdaje piše: »Neko dekle, Hanah Senesh iz kibuca Joab Jankonis se je spustila s padalom nad Madžarsko in bila ujeta. Postala je mučenica, ker je kljub strašnemu mučenju po nacistih kljubovala do svoje smrti in ni hotela ničesar izdati.« To je bila naša Hanah, ki se pa ni spustila na Madžarsko, temveč k nam.

Benjamin Gracer

Velik čas

(Prost spis)

Velik čas ...

VELIK ČAS
je nekaj velikega
VELIK ČAS
lahko tisočkrat
pogreješ
prekuhaš
premesiš
in lepo prodaš ...
lahko ga spečeš
in prežvečiš
pa je še zmeraj
VELIK ČAS

kaj potem
če otrokom
otežiš želodčke
da pobruhajo
sedanjost ...
ko iščejo
VELIK ČAS
v majhni literaturi

VELIK ČAS
ostane
VELIK —
za VELIKE ...

Branko Miljković

Skupna pesem

*Preveč smo mladi pa nam poje znanje
Preveč zaljubljeni da bi živeti znali
Preveč fantastični za svetlosti dnevne
Uživamo vse kar v letu nismo ujeli
Vse bogatejši smo kolikor manj imamo*

*Krivica ima pesniški dar
Resnica je lepa dokler ne ostari
Naše pesmi nimajo pameti a imajo ognja
Ptica kot domislek nad njimi križari
Zmotno vzeta beseda ena čuda ustvarja
Nečiten svet*

*Pojemo ne da bi skrbeli za smisel in red
Našo bolezen zdravijo drzne prispodobe
In tako premagujemo grenkobo in jad
Medtem ko smešen cvet in neoprezna čebela
Spreminjata čas v trpek med*

*Ne potrebujemo misli da življenje ublažijo
Kot plavalec strahu verni smo nevernosti
Od prave poti nam je tavanje mikavnejše
Ne tehtamo ker noč utrjuje od teže
In jasnost nima več kaj povedati
Nečiten je svet*

*Mi pojemo da se sramujejo roboti
Topoglavci dovršeni za zavestno namero
Proti vsemu smo kar hoče krotiti
In čeprav bolj ljubi boj kakor pesem
Nas naše srce še ne osramoti*

Prevedel: Benjamin Gracer

Matevž Hace

V spomin prijatelju, padlemu v Španiji

Koroščevega Ivana sem spoznal v avgustu leta 1926 ko sem začel delati na žagi Marof v Loški dolini. Bil je visok, raven kot sveča. Na žagi Marof je delal kot žagar. Bil je sin edinec. Kakor je bil Ivan velik, vitek in suh, je bila po rasti njegova mati sinovo nasprotje. Bila je majhna ženica, obenem pa delavna. Rada je imela svojega sina. Konec vasi Kozarišče v Loški dolini sta imela malo hišico, skoraj blizu graščinskega drevoreda. Dokler Ivan ni začel delati na graščinski žagi, je še kot mlad deček delal pri čiščenju graščinskih gozdov in na graščinskih cestah kakor večina njegovih vrstnikov iz skoraj delavskih vasi Kozarišče, Šmarata, Igavas in Podgora.

Ko je leta 1922 začel delati na žagi Marof, se je takoj vključil v strokovno organizacijo zveze gozdnih delavcev za Slovenijo. Obenem se je organiziral tudi v delavsko kulturno društvo Svoboda, ki je bilo tisto leto edino na Notranjskem in ga je od njegove ustanovitve 1919. leta vodil Jernej Dimec, obratovodja žage Marof. Tista leta je bila Svoboda zelo aktivna v Loški dolini. Imela je dramski odsek, pevski zbor, telovadno društvo in svojo delavsko knjižnico. Ivan je bil do vstopa na žago Marof po zaslugi in želji svoje verne matere pevec v cerkvenem pevskem zboru. Kakor hitro je začel delati na žagi Marof, je Jernej Dimec videl mladega nadarjenega in razgibanega fanta in ga pritegnil k aktivnemu delu delavskega kulturnega društva Svoboda. Kmalu je Ivan postal njegov najaktivnejši član, hkrati je igral glavne vloge v dramskem odseku. Redno je

obiskoval delavsko knjižnico. Bil je navdušen tamburaš, obenem pa tudi telovadec. Tiste čase je imela Svoboda v sezoni oktober—maj po šest do osem dramskih prireditev. Obisk je bil vedno zelo velik.

Tiste čase je tvorilo delavstvo žage Marof jedro kulturnega društva Svobode. Iz Marofa je tudi prišla pobuda za postavitve delavskega doma ali, kakor so mu rekli, barake, ker je bil narejen iz lesa.

Kakor v Svobodi, tako je bil Ivan tudi v strokovni organizaciji zveze lesnih delavcev zelo aktiven. Redno je prebiral in širil delavski tisk med delavci in kmeti.

Na žagi Marof so delali delavci iz teh vasi: Stari trg, Lož, Markovec, Vrhnika, Viševak, Pudob, Igavas, Kozarišče, Šmarata, Nadlesk, Podcerkev, se pravi, iz večine zelo pomembnih vasi v Loški dolini. Tudi vez med delavci in vozniki, ki so vozili hlode iz graščinskih gozdov, je bila vedno tesnejša. Ker so se cene življenjskim potrebščinam dvigale, so tudi delavci na žagi Marof zahtevali večje plače.

Med vodilnimi delavci, ki so bili leta 1926 za stavko, je bil tudi Ivan Korošec. Nekateri starejši delavci, mirnejši in kompromisarski, sedaj že pokojni, niso bili za stavko. Čemu dražiti visoko gospodo veleposestva, graščine Snežnik, so govorili. Vi mladi ne veste dosti o svetu. Gospoda ima močno in dolgo roko. Zagarskih obratov menda ne bodo povečevali. Saj vidite, da vedno več in več delavcev odhaja v Francijo, Argentino in v druge države. Da, pametni bodimo. Ona

prinčevska gospoda nam lahko ustavi delo na žagi, pa bomo imeli hudiča. To so govorili nekateri stari delavci, ki so delali na žagi Marof od prvega dne po vojni. Mislili so si, da imajo vso modrost v zakupu samo oni, ki so bili najstarejši. Imeli so se za steber te žage ob potoku Obrhu!

Ivan in vsi mlajši pa niso bili teh misli. Stavkali so. Nagovarjali so, naj bi v znak solidarnosti stavkali še delavci drugih žag. Ni šlo. Žaga Kovač je bila mlada. Zidana je bila šele leta 1924 in tovarnar Kovač je imel večino delavcev iz Starega trga. Vse je osebno poznal. Žagi v Markovcu in Podcerkvi, last firme Žagar, sta imeli že takrat še nekako urejene odnose z delavci.

Tiste čase je delala žaga Marof v dve izmeni. Dnevna izmena je bila od 8. do 17. ure, nočna pa od 23. do 7. ure zjutraj. Tako smo delali tisti, ki smo delali pri polnojarmentih, cirkularjih, krožnih žagah, kurjač, strojnik in drugi, delali en teden v nočni izmeni, naslednji teden pa v dnevni izmeni.

Redek je bil delavec na žagi Marof, ki tista leta ne bi bral delavskih časopisov. Skoraj vsi so se zanimali za delavska vprašanja, ne samo na žagi Marof, temveč tudi za delavsko vprašanje delavcev v Sloveniji in v Evropi. Seveda so bili med nami tudi delavci, ki so bili zelo verni in ki so bili vedno pod vplivom nedeljskih cerkvenih pridig. Upirali se, je greh. Če stavkaš, si izpostavljen, da boš ob prvi priliki letel na cesto. Res je, na vsaki notranjski žagi so bili taki. Malo jih je bilo, a bili so!

Ivan Korošec je dan za dnem prepričeval ne samo mlajše, ampak tudi starejše, naj že nehajo govoriti o krščanski ponižnosti, ker je ta doba mimo, ko se je reklo, da nastavi še desno lice, če te nekdo udari po levem.

Stavka na žagi Marof leta 1926 je le delno uspela. Le delno je uprava oziroma lastnik graščine ugodil delavskim zahtevam, čeprav je bil Jernej Dimec, vodja žage, za to, da se zvišajo plače. Sam ne morem nič. Šli ste k oskrbniku graščine Snežnik, ki je dejal, da ima takoj na voljo nove delavce.

Res pa je tudi, da so bila leta, ko ni bilo potrebnega sodelovanja med delavstvom vseh štirih žag v dolini. Večkrat se je bolj čutil vpliv delavskega kulturnega društva Svoboda med delavci, posebno med mlajšimi, kakor pa vpliv strokovne organizacije.

Ivan Korošec je vse to videl, čutil in občutil. Živel je v vasi, ki je slovela po klerikalnosti. Zaradi naprednega marksističnega nazora so vaščani napadali Ivanovo mater in njega ob vsaki priložnosti.

To ga je bolelo, a obenem utrjevalo. Z veseljem je prebiral vse, kar je bilo delavskega. Leta 1928, ko so me imenovali za knjižničarja pri delavskem kulturnem društvu Svoboda, smo se v knjižnici pogovarjali prenekatero uro. Vse pogovore je vodil Ivan Korošec. Bil je večkrat nestrpen. Mnenja je bil, da je vse premalo ognja in žive aktivnosti v strokovni organizaciji.

Seveda tista leta je bila najmočnejša sila v Loški dolini klerikalna stranka, ki je imela za seboj 60 odstotkov volivcev. Imeli so konzum, posojilnico, vodno zadružno, močan tisk. Drugi so bili liberalci in šele na tretjem mestu mi delavci.

Govorim še o letu 1928, pred nastopom svetovne gospodarske krize. Streli v beograjski skupščini, ko je črnogorski nacionalist Puniša Račić ubil Stjepana Radića, voditelja hrvaške kmečke stranke, je tudi v našem kraju razburil duhove. Vse je bilo pokonci. Delavstvo je bilo zelo razgibano. Vojska bo in to državljanska, so govorili lokalni politiki. Samo kralju Aleksandru zaupamo. Samo on bi napravil red v državi, so govorili vneti zagovorniki trde roke, liberalci.

Klerikalci pa so govorili: »Naš, da, naš dr. Anton Korošec bi naredil red in mir v državi, nihče drug.« Na žagah so pa delavci tista leta govorili: »Samo delavci s pomočjo ruskih boljševikov bi naredili red in nihče drug.« Streli v skupščini. Radićeva smrt in imenovanje dr. Antona Korošca za ministrskega predsednika v Beogradu. Obenem je bil tudi notranji minister. Splošen vihar je vladal v državi. Klerikalci so bili pijani svoje zmage. Naprednjaki, kmetje in delavstvo, je vpilo, da nam far že ne bo vladal. Toliko razprav na žagi Marof in tudi na drugih žagah že dolgo ni bilo kakor leta 1928.

Ivan je bil med najbolj vnetimi in burnimi diskutanti.

V delavskem domu na Marofu smo v decembru leta 1928 zadnjič svobodno igrali Skapinove zvijače. Ivan je kot po navadi igral glavno vlogo. Dvorana je bila nabito polna. Ker ni bilo mraza, je bil še posebno velik obisk.

Prišel je ta znani in tisočkrat prekleti 6. januar 1929. »Premodri« Aleksander je razpustil vse stranke in postavil polpismenega generala Živkovića za predsednika vlade. Nastopila je mračna doba tudi za delavce.

Domnevam, da je bilo okrog 10. ali 12. januarja 1929, ko smo se v delavski knjižnici zbrali Ivan Korošec, Jernej Dimić, Feliks Razdrih in jaz. Prišla sta dva žan-

darja iz Loža in zahtevala spisek knjig, ki smo jih imeli v delavski knjižnici. Ivan Korošec in Jernej Dimic sta tolmačila, da osebno zagotavljata, da so v knjižnici knjige, to je povesti in romani, katere so napisali že mrtvi ali živeči slovenski pisatelji. Jernej Dimic je dodal, da so ruske knjige tistih ruskih pisateljev, ki so živeli v 19. stoletju in so že pred prvo svetovno vojno umrli ali pa še v 19. stoletju kot npr. Dostojevski, Turgenjev, Gogolj, Puškin, Lermontov, Leskov. Žandarjem smo obljubili, da bodo dobili seznam vseh knjig v dveh dneh. To jih je zadovoljilo, da so lepo odšli.

»Začeli so,« sta dejala Ivan in Dimic. V knjižnici smo imeli samo Backardovo izdajo Kapitala in še ta je bil izposojen.

Vsa poznejša leta je našim vajam v delavskem domu ali dramskim prireditvam prisostvoval žandar iz Loža. Kadar je bil v knjižnici večji obisk delavcev, se je vedno nenadoma prikazal žandar, brez puške ali z običajno službeno pištolo. Seveda smo s tem precej izgubili na obisku. Nekateri bolj bojazljivi so sploh opustili obisk delavske knjižnice.

Ivan Korošec je bil na žagi Marof eden izmed najbolj agilnih delavskih aktivistov. Še bolj in s še večjo vnemo je delal na tem, da smo imeli čimveč dramskih prireditev. Seveda smo uvrstili v dramski spored le tista dela, ki so jih igrali tudi po drugih delavskih odrih.

Leta 1933 so bile volitve. Ivan je nagovoril večino delavcev, da so šli voliti listo Stritofovega Stanka. Tako so bile tiste jesenske dni leta 1933 tri liste: klerikalna, liberalna in kmečko-delavska. Ker niso bili delavci vseh štirih žag in gozdni delavci dovolj povezani in ker so se tudi vozniki cepili med liberalce in klerikalce, so seveda zmagali klerikalci in to zadnjič pred vojno. V letih 1933 do 1936 žaga Marof ni redno obratovala. Vsako leto je za nekaj mesecev ustavila obratovanje. Delavstvo je iskalo zaslužka po gozdovih ali pri kakšnih javnih delih.

Pri javnih delih, npr. pri melioraciji potoka Obrha, so takole plačevali delavce: za štiri ure dela so plačali po 3 din na uro, za druge 4 ure so namesto denarja plačali v blagu, za štiri ure dela so dali delavcu 6 kg koruze.

Pred državnoborsкими petomajskimi volitvami je 4. maja, ko se je izplačevalo delavce, prišel na žago Marof visok uradnik snežniške graščine in dejal, da je v interesu delavcev, da naslednjega dne, to je 5. maja volijo Draga Marušiča kot poslanca za logaški okraj. Delavci so molčali. Ivan Korošec in še nekaj nas je pa sklenilo, da ne bomo šli na volišče. Tako se je tudi zgodilo.

Samo štirideset dni je bil Jeftić na vladi. Delavstvo si je mislilo, da se bo pričelo. Toda ni se zgodilo pričakovano. Slovenski klerikalci (dr. Korošec), ki so prišli v vladu, so z velesrbsko buržoazijo (Stojadinović) ustanavljali vsedrjavno stranko, imenovano Jugoslovanska radikalna zajednica.

Prišlo je znamenito leto 1936, leto velikih dogodkov in pretresov v Jugoslaviji in po svetu. Španska državljanska vojna je razburila tudi duhove. Po vsej Evropi so se opredelili. Napredni svet je vneto zagovarjal boj naprednih demokratičnih sil v Španiji. Nazadnjaški del je zagovarjal falangista Franca in njegove generale, s katerimi so bili povezani bankirji, industrialci, veleposestniki in cerkvena gosposka. Tudi med slovensko delavstvo se je prenesel ta boj. Delavstvo ni samo s simpatijami spremljalo ta boj naprednega španskega ljudstva, temveč je stopilo tudi takoj dejansko v akcijo. Začele so se denarne zbiralne akcije. Tudi v Loški dolini so začeli zbirati denar za španske borce. Na žagi Marof je organiziral akcijo Ivan Korošec, ki je dobro uspela. Nato smo skupno z Ivanom in Francem Korenom iz Nadleska, tudi naprednim delavcem, obiskali določene trgovce v vasi. V Ljubu je pomoč za Špance vodil Janez Hribar. Po drugih žagah pa Plos, Levec, Zigmund in drugi.

V letu 1936 je bila pred občinskimi volitvami organizirana vozniška organizacija. Glavni pobudnik zanjo je bil Janez Zigmud, mali posestnik iz Vrhniške. Delavstvo se je dobro pripravilo. Med delavci je bil najboljši agitator Ivan Korošec. Bil je neutrudno na delu. Ko smo sestavljali kmečko delavsko listo, je nekaj starejših delavcev izrazilo dvom, če bomo sploh uspeli. Ivan Korošec je odgovoril: »Kdor bo omahoval, naj kar omahuje. Nastopili bomo pa čeprav bomo dobili samo enega odbornika.« Tako se je tudi zgodilo. Zmaga pri občinskih volitvah leta 1936 je bila predvsem zato, ker je bilo delavstvo od leta 1919 enotno, tako žagarsko kot gozdno. Bila je uspešna tudi zato, ker je uspelo naprednim silam organizirati vozniško organizacijo. Na vse je vplivalo splošno razpoloženje kmetov v kraju. Da so le-ti postali bolj delavni, je sledilo iz tega, da so si ljudje želeli več in več demokratičnih svobod. Tista leta so začeli izhajati nekateri napredni časopisi, katere pa so po nekaj številkah oblastniki zaplenili in ukinili. Tedaj se je v kraju pospešeno organizirala rdeča pomoč. Denarna in materialna pomoč zaprtim komunistom. Zanimivo je, da so čebelarji darovali namesto denarja med!

Med najboljše organizatorje rdeče pomoči v Loški dolini bi po pravici lahko šteli Ivana Korošca, Janeza Hribarja in Franceta Korena. Precej sredstev se je tisto leto nabralo in poslalo za rdečo pomoč.

Ker je žaga Marof obratovala samo po štiri ure na dan, se je precej delavcev odpravljalo v Francijo na delo. Med njimi je bil tudi Ivan Korošec. Za leto 1936 lahko mirno in z vso upravičenostjo trdim, da je bil Ivan Korošec najbolj aktiven delavec, ne samo na žagi Marof, temveč najbolj aktiven med aktivnimi delavci v Loški dolini. Pred odhodom v Francijo, je dejal v ožjem krogu delavcev, da se njegova pot ne bo ustavila v Franciji, temveč se bo ustavila v Španiji. Ko sem

se v letih 1937—1938 nahajal v Franciji, mi je Ivan Korošec pisal navdušena pisma iz Španije, s kakšno hrabrostjo se borijo v vrstah mednarodne brigade. Imenoval je kraje velikih bojev. Iz naših delavskih vrst v Franciji, je šla zadnja skupina delavcev v Španijo decembra 1937. Drugi smo bili pa mnenja, da bo tudi v Sloveniji in Jugoslaviji kmalu Španija, kjer bomo tudi potrebni. To se je tudi zgodilo.

Nekega dne sem dobil pismo iz Španije iz mesta Albacete. Pisalo je, da je Ivan Korošec-Notranjec, padel kot hraber borec v boju pri Teruelu. Tako sem izgubil zvestega dolgoletnega prijatelja, delavstvo pa enega najbolj delavnih in vztrajnih delavskih aktivistov.

Fran Albreht

Neizpeta pesem

*Zvečer, ko že narahlo podremavam
in svet razpušča se in v nič razblinja,
povede me na drugi breg stopinja,
kamor počasi, nezavedno tavam.
Slovo sem dal posvetnim že zabavam.
Ob čaši vina misel me prešinja,
iz srca pesem neizpeta izginja,
posmehujoč se vsem vlačuškim slavam.
Življenja kratki sen se dopolnjuje.
Modrost, ki ni od tod več, mi ozarja
srce, ki vedno še kragulj ga kljuje:
V življenju stal si, stal si sred viharja.*

Drago Novak

Prvi spopad prleških skojevcev

Narodnoosvobodilno gibanje na področju Prlekije je kljub subjektivnim in objektivnim težavam že v letu 1941 doseglo dokajšen organizacijski razmah. Okupatorja, ki je mislil, da je prišel v svojo pokrajino, je to silno vznemirilo, zato je ukrepal naglo in odločno. Že ob koncu leta 1941 mu je uspelo odkriti precejšnjo skupino sodelavcev OF in po vrsti so padali idejni nosilci odpora na tem skrajnem severovzhodnem delu naše domovine (Štefan Kovač, Štefan Kuhar, Jože Kerenčič, Vinko Megla idr.).

Hude rane, ki jih je zadal okupator prleškim aktivistom ob koncu leta 1941, niso prizadele samo Prlekije, temveč celo skrajni severovzhodni del Štajerske. Okupator je v letu 1942 nadaljeval s terorjem, tako je moralo mnogo nacionalno zavednih domačinov romati v zloglasna nemška koncentracijska taborišča. Priznati moramo, da NOG na področju Prlekije v letu 1942 ni zamrlo, temveč so delo nadaljevali aktivisti, ki jih okupatorju v letu 1941 ni uspelo izslediti. Povsem nov polet pa doživi NOG na področju Prlekije s prihodom Ivana Nemca-Vojka, poverjenika IOOF Slovenije, ki je jeseni 1942 kot domačin prišel na to področje in se vneto zagrizel v delo in že v kratkem času mu je uspelo razširiti mrežo OF po vseh prleških vaseh. Delal je neumorno in požrtvovalno. Rezultati so bili kaj kmalu vidni. Že poleti 1943 je osnoval okrajni odbor OF Ljutomer–Gornja Radgona, po vaseh pa so nastajali terenski odbori OF kot plod vsestranskega in prizadevnega dela.

Še večji polet NOG doživi na področju Prlekije v letu 1943. K temu moramo

seveda pripisati vojaške dogodke na vzhodnem bojišču, v severni Afriki, precejšen vpliv pa je imela tudi kapitulacija Italije. Ob koncu leta 1943, tako lahko govorimo o prvem oboroženem spopadu prleških skojevcev z okupatorji. 31. 12. 1943 so se zbrali na sestanku skojevci ljutomerskega področja pri znani postojanki OF domačiji Alojza Červiča-Miha v Radomerju. Sestanek je vodil takratni sekretar okrajnega komiteja SKOJ Ljutomer Danijel Hojs-Ljubo. Sestanku so prisostvovali Bojan Červič, Dragica Vrbnjak, Elizabeta Červič, Miško Podkrajšek in Marica Potočnik. Na sestanku so udeleženci analizirali politično in vojaško situacijo v svetu in na področju Prlekije, pogovarjali so se o akciji za zbiranje orožja in municije, sanitetnega materiala, hrane in oblek za borce na Pohorju o pripravah za trosenje letakov, o akciji med dopustniki iz nemške vojske, naj se pridružijo partizanom ter končno izvedbo priprave na skojevsko konferenco.

Do danes ni bilo mogoče ugotoviti ali je bil sestanek izdan, dejstvo je namreč, da je skupina šestih nemških orožnikov iz orožniške postaje Ljutomer ponoči vdrla v domačijo Bojana Červiča, kjer so se sestali skojevci. Močni udari puškinih kopit na vrata so bili skojevcem dovolj znan znak, da so zunaj Nemci in da bo treba hitro ukrepati. Partizani so se skozi odprtino, ki so jo imeli pripravljeno v kuhinji, hitro umaknili v kletne prostore, pripravljeni, da sprejmejo boj. Orožniki so preiskali zgornje prostore hiše, nato pa se bližali kletnim prostorom, kjer so v negotovosti čakali sko-

jevcu. Nemci so pozivali partizane k predaji, toda že v tistem trenutku je Daniel Hojs ustrelil nemškega orožnika, ki se je hudo ranjen zgrudil. Zdaj so pričeli streljati tudi Nemci in v boju je bil ranjen Bojan Červič. Partizani so se odločili za preboj. V kletnih prostorih so bila namreč vrata, ki so vodila na dvorišče. Z naglico so odprli kletna vrata, odvrgli dve ročni bombi in s tem prebili skozi sovražnikov obroč. Nemški orožniki, ki so bili zunaj, so z močnimi reflektorji osvetljevali dvorišče in streljali, vendar nobeden od partizanov pri tem izpadu ni bil ranjen. Nemci so le zajeli

Elizabeto Červič, Bojanovo mamo, odpeljali so jo v Ljutomerske zapore, kjer so jo gestapovci strahotno mučili in zaničevali, nato pa so jo odpeljali v znano koncentracijsko taborišče Rawensbrück.

Spopad prleških skojevcev je močno odjeknil med prebivalci Prlekije. Nemci se niso čutili več tako varne na tem koščku zemlje. Orožniška postaja Ljutomer je v nekaj dneh dobila celo okrepitev. Po akciji so Nemci v okolici Ljutomera izvedli več aretacij, toda vse to ni moglo zavreti nadaljnjega razmaha narodnoosvobodilnega gibanja na tem področju.

Andrej Kokot

Pogreb živih

*Pokopali so nas
in nas še pokopujejo.
Vendar nas nikoli
niso in ne bodo
pokopali do dokončne smrti.
Kajti njihove lopate
so krhke in ne kljubujejo
trajnosti naših življenj,
ki so tu že od vsega začetka.*

*Tudi grobokopom
smrt ne prizanaša.
Nekdo se naveliča
njihovega hlapčevstva!*

Hinko Wilfan

Partizansko lutkovno gledališče

Proti koncu leta 1944. se je uresničila želja vseh tistih mladih risarjev in študentov ter edine akademske slikarke, Alenke Gerlovič, ki so delali v centralni tehniki KPS v Črmošnjicah, da so ustanovili lutkovni oder, še posebej, ker so v svoji sredi imeli Lojzeta Lavriča, predvojnega študenta zagrebske akademije, ki je že imel izkušnje v rezljanju lutk.

Z lutkami so nastopili v Črnomlju pred člani SNOS in CK, a kar tri dni zaporedoma so igrali otrokom.

Ti prvi lutkarji so bili priložnostni. Prezaposleni so bili s tiskarno, ali začetnega uspeha in namah vznikle priljubljenosti med mladino ni kazalo pustiti vnemar.

Spomladi leta 1945. je nastalo drugo razdobje, ko se je pri Centralni tehniki KPS ustanovilo stalno lutkovno gledališče, prvo v slovenski kulturni zgodovini. Z okrožnico je štab VII. korpusa iskal in vabil lutkarje ali vsaj prostovoljce, ki bi bili voljni postati lutkarji in priporočil vstop v to edino in prvo lutkovno gledališče, ali se za njo v vseh enotah ni izvedelo. Ali so jo bili v štabih utajili, ker se jim je zdela nevažna, ali pa je komandantom bilo žal slehernega borca, ki bi se odtujil enoti in je zato niso objavili. Prav zaradi tega je bil odziv slab. Poslednji je prikorakal partizan iz Dolenjskega vojnega področja, a še ta ne bi, če bi ne bil tam administrator; skozi njegove roke je bila šla omenjena okrožnica. Ostale igralce je dala tiskarna Centralne tehnike.

V Črmošnjicah je bilo vse od nemškega vdora po laški kapitulaciji, se reče od srede jeseni leta 1943., docela svobodno osvobojeno ozemlje, vendar pod strogo partizansko nevidno kontrolo, da bi se ne dogodilo kaj nepredvidenega, kar bi znalo imeti zle posledice. Le tih nočni prehod srbskih četnikov je brez vznemirjanj doživelo to kočevsko ozemlje, ko jih nihče ni videl, do spopadov ni prišlo, govorilo pa se je, zakaj nikoder drugod se niso mogli pretihotapiti k Trstu. Tam pa so se pojavili in so se z njimi spopadale naše primorske enote.

Tedaj je v Črmošnjicah že bila topniška brigada in vadila z novimi zavezniškimi topovi. Gori na prisojni planini pod požgano cerkvijo so razprostirali rjuhe in na njih so se učili topničarji zadeti. Tako zavarovane so Črmošnjice bile, da se je v dobro zastraženem jarku v mlinu in menda žagi udomila finomehanika in bržkone radijska delavnica ali postaja. Več bistrookemu partizanu ni bilo treba niti vedeti — taka je bila konspiracija.

Lutkovno gledališče je vodil poročnik Stane Majcen-Krpan, Ribič spred Karlovškega mostu, ki je odlično pogrkovaje igral Nemca; fašista je posnemal Mirče Škerjanc iz količevske papirnice; belogardista je v pristni dolenjščini predstavljal Drenikov France, železničar z novomeške postaje; pavlihoval je Vevčan Hinko Wilfan, mater in Franco hkrati je prikazovala Danica Remih iz kočevske Šalke vasi, Jurčka in Lili pa Lojzka Klepec iz Bereče vasi pri Suhorju in komandanta je igral pionir Zdravko Klemenčič-Palček od Svete Ane nad mirnopeškim predorom, ki se je ponášal že z redom hrabrosti za udeležbo na II. zasedanju AVNOJ v Jajcu.

Mizar je hitel delati oder iz pravkar našaganih desk iz Starih žag. Žeblje je kovač skoval iz snete telefonske žice, vijake in podložke so nudila sestreljena letala, najlonska padala so služila za kostume, zastor in zavese. Najbolj sta bili uporabni rdeča in modra barva, ko se črno na odru ni uporabljalo. Šele ob Hitlerjevem katarfalku je prav prišla. Takrat besede najlon še nismo poznali. Rekli smo kar svila, a zraven sramežljivo umikali oči v zavesti, da se preodločno in prehitro spuščamo v ocenjevanje nepoznanega, čudnega, kar ženskega blaga, in neubogljiva trdost, krhkost, nam je še nadalje ostajala uganka, zakaj doslej smo bili prepričani, da je svila najbolj voljno, mehko, božajoče blago — to pa nenavadno trdo, bolj močno in bleščavo ko sonce. Že pri vajah smo imeli lutkarji težave s hodnimi nitmi, na katere so bile lutke navezane, ker so se cefrale in vozale. Res je dalo najlonsko padalo nešteto neraztrgljivega sukanca, ali vozli niso bili obstojni. Šele odkritje, da se najlonska nitka sfrkne in zacvrkne ob dotiku čika, je zagotovilo, da se niti niso daljšale; drugače bi se lutke držale zverženo in postrani. Papirnata kulisarija se je dala z bucikami obesiti na ozadje. S kostumi se je bila ukvarjala partizanka Mimi. Tudi njej se je poznalo, da se je šivanke odvadila. Prsti so okorno sledili nameri.

Kaj pa lutke?

Lojze Lavrič je bil izrezal 16 lutk že jeseni za prvo skupino kot za nekakšen poskus. Videvalo se je, da je užival ob opazovanju svojih lutk. V rezljanju lutk ni bil nikak začetnik, kot je rad pripovedoval. Že kot pastirček je rezljal doma na Čabranskem različne figurice. Prvič je gledal lutke ob gostovanju lutkarjev ljubljanskega Sokola. Tedaj se je v neutrušenem izraznem hrepenenju tako dolgo obiral ob lesenih lutkah, da so se tedaj najbolj znani sokolski lutkarji kot Lojze Kovač, gledališki slikar, mojster Vladimir Skrušny in Jároslav Rybička, drugače direktor Eiflerjeve tovarne pliša, vzpodbudno obregnili obenj, da je po dolgem cincanju izdal skrivnost: da sam tudi rezlja na paši take podobe. Pokazal jim jih je bil. V trenutku vzkipelo presenečenje je obrodilo trajen uspeh: omogočili so mu šolanje na kiparskem oddelku Tehniške srednje šole v Ljubljani.

Lavričeve lutke so izražale trd, oster izraz, kar je predstavam dajalo poseben pečat. Te lutke je rezljal za partizansko lutkovno igrico Jurček in trije razbojniki, dalje Lili Marlen, mornarja, telovadca na drogu, klovna, ki se je na odru za trikratno svojo velikost podaljšal, zrisal pa skromne kulise. Tako za igrico samo in posamezne skeče so ti začetniški lutkarji dajali ideje kar sami, besedila so rasla in uredila. Niso pa iskali snovi kot v predvojnih časih v pravljičah o čarovnicah, angelih in hudičih, strahovih, duhovih ter govorečih živalih ali posnemali tistega kljukastega češkega Gašperčka, večno živečega, stalnega zmagovalca in vsevednega reševalca učenih in zapletenih vlog, ampak so se samo ozrli malo okrog sebe — in že so odkriti problem ali novo vprašanje zajeli v tekoča doživetja osvobodilne borbe... Pavliha je celó usta premikal med govorjenjem. Lojze je uvedel tri vrste ročajev, hoteč izluščiti najbolj primerne. En ročaj je bil pločevinast — in prav ta se je najslabše izkazal. Tako je imel vsak sestavni del odra in pripomočkov ter lutk svojo zgodovino; posebno lutke, ker so les dali kočevski gozdovi, barve so prinesli iz Trsta, oblačila pa so nudila zavezniška padala, vrvce pa tudi.

Lojze Lavrič pri rezljanju lutk za partizansko lutkovno gledališče

Štirinajst dni so trajale vaje od jutra do večera. Deset partizanov, med njimi dve tovarišici, se je učilo pravilne izgovarjave in istočasnega vodenja lutk, kar je po mnenju partizanov bilo težje kot prežati v zasedi na sovražnika ali poganjati tiskarski stroj tigl.

Za uvod je pel Pavliha svojo himno. Bili sta dve na isto neohranjeno besedilo. Prvo je zložil Marijan Kozina, drugo Janez Kuhar. Tudi ti nista ohranjeni. Nekje so iztaknili klavirsko harmoniko, harmonikarja pa dolgo ne. Tega so nazadnje izučili. Ta je bil železničar Maj iz Litije, ki je odločno vodil lutkarski voz in konja, skrbel za kuhinjo, a zraven se je po posluhu moral navaditi Pavlihovo himno in Lili Marlen. V muzeju NOV v Cekinovem gradu piše med razstavljenimi lutkami, da je bil Maj najboljši igralec — pač napačen podatek; saj ni bil lutkar.

Aprila so krenili na turnejo po Beli krajini z navadnim kmetiškim vozom. Včasih se je dogodilo, da so ljudje spraševali, če vozijo prekopanega partizana, ker so novi oder zamenjali s krsto. Ta oder v obliki velikega plitkega zaboja, v katerem je bil razen lutk in kulis še popravni material, je bil kaj težak. Vsa družčina je morala krepko prijeti in dvigniti, da ga je natovorila na mobiliziran voz, in par konj ali volov je imelo kaj vleči. Podstavne štrleče kobile pa so grozeče dajale takt bobnanju čez skalnato kraško pot. Po samotnih poteh v odročne vasi je že nenavadni, nevsakdanji videz ropotajočega tovara in spremljajoče glasne družčine, ki je vkreber usmiljeno poskakala z voza, hodila ob njem in se šele po ravnem ali navzdol spet naložila nanj.

Prvič je nastopalo v Semiču na dan, ko so na okoliške vrhove padale granate iz Novega mesta. Prav tedaj, 17. aprila, je v Semič prispela V. slovenska prekomorska brigada, ki je osvobodila Gospič in Ogulin ter dospela ožuljena ne le na nogah, temveč tudi na ramenih, kajti v sestavu brigade ni bilo repatega živinčeta, da bi nosilo vsaj kotel, kaj šele strelivo in top, in so zato odlično opravljeni, opremljeni in oboroženi Primorci sami ves čas nosili vse s seboj. Kakor je bila brigada utru-

Jurček in Pavliha v lutkovni igrici Jurček in trije razbojniki

jena, je posedla radovednih obrazov kar na tla, obrnjena proti čudno majhni odprtini na velikem odru v telovadnici semiške šole. Koliko navdušenih vzklikov v tipični primorščini je spremljalo potek na odru in nihče ni potlej dejal, da je lutkovna igra samo za otroke. Izjavljali so, da so komaj kdaj videli lutke še v šolskih letih, a kasneje da so sabotirali laškega ‚buratina‘.

Treba je pa še povedati pet šest besedi o znameniti lutkarsko-partizanski razsvetljavi odra med igro.

V tistih časih še ni bila Slovenija vsa elektrificirana. Med vojno ni bilo mōč dobiti petroleja. Zato je bilo v občini rabi po vaseh svetilo domače iznajdbe in izdelave: debeli repi ali pesi je gospodinja odrezala korenine, da je tolsta repa obseдела; gornji del je z nožem temeljito in vešče izdolbla, natlačila noter loja, vmes pa motala močno osukan trak, odtrgan od bombaževine. Tak je bil torej stenj. Da ne bi utonil v raztopljeni maščobi, ga je podprla s trsko. V pomanjkanju primernih bombažnih trakov smo se posluževali trakov od dolgih gat; če pa so bili že ti iz istih potreb porabljeni, tedaj so prišli na vrsto srajčni robovi — in nekaj takih luči smo obetajoče razpostavili pred odrsko rampo, otroci pa so radovoljni skrbeli za otrinke. So že vedeli zakaj... Brskali so za nastajajočimi vročimi lojevimi ocvirki...

Kakšna pa je neki bila vsebina lutkovne igrice Jurček in trije razbojniki?

Vsebina je naslednja: Jurčkovi starši in sosedova Franca so zavedni Slovenci. Ponje pridejo trije razbojniki: belogardist, fašist in esesovec, ki odvedejo očeta in mater v internacijo, požgo dom, Jurčka pa z brco poženejo po svetu. Jurček skuša rešiti starše. Takole pravi: »Čakajte, tolovaji! To boste drago plačali. Mislite, da vam ne bom kos, ker sem majhen in sam na svetu? Če ste mi očka vzeli, vam bom jaz posvetil kot odrasel mož.« Sosedova Franca mu obljubi pomoč s temile besedami: »In na sosedovo Franco se lahko zaneseš, da ti bo pomagala. Te razbojnike imam že tako v želodcu.« Belogardist bi se pri njej še rad ženil, pa mu z Jurčkom pobegne k partizanom, kamor ju vodi navihani Pavliha. Jurčku pomaga-

Hitler, eden izmed treh razbojnikov v lutkovni igrici Jurček in trije razbojniki

jo partizani. Takole pravi Pavliha: »Nič ne maraj, Jurček! Z menoj pojdi, pa ti bom dobil pomočnikov! Razbojnikom bomo tako posvetili, da bodo za zmerom pomnili.« Franca in Pavliha se zagledata. Ona mu na koncu reče: »Saj grem še rajši, če grem s teboj nad razbojnike.« Pavliha je tisti, ki pokonča vse tri razbojnike. Takole zavrne moledovanje za življenje: »Tiho! V vrsto! Treh krogel je škoda za vas.«

Pol ure trajajoči igrici so dodajali skeče iz zafrkljive nemške popevke Lili Marlen, nadalje s pijanim mornarjem ob cestni svetilki poleg ruševin z napisoma »Heil!« ter »Hamburg« in plesalko Lili. Potem je vstopil še telovadec na drogu, kolesar na enem samem kolesu ter klovn, ki se je molče raztegoval.

Lutkovno gledališče je igralo v Beli krajini na Štrekljencu, v Črešnjencu okrevancem iz partizanske bolnice in v Metliki, priropotalo celó do Srbskih Moravic in Delnic, kjer so igrali kot še spotoma v Kupjaku. Tisti kraji so takrat, 25. aprila, izgledali kot mravljišče. Drenjali smo se skupaj in mešali z Glavnim štabom Slovenije, s SNOS, s CK... vse se je zbiralo, pa je kdo vsevedno šepnil: »Na Reko!« prav zaupljivo, zakaj od tam je hudičevsko grmel, ker so Nemci rušili pristanišče z daljnometnim topom kalibra 500 mm, ki je stal na podvojenih tirih na dveh vagonih na postaji Šempeter na Krasu kar na daljavo 70 km zračne linije. Bruhal je granate na Reko iz 18 m dolge cevi.

Nenadno je padlo novo povelje: »Na Trst!« ker so se bližali zahodni zavezniki in jih je bilo treba prehiteti, ker kdor prej pride, prej melje... Lutkovno gledališče nazaj!... Kar naravnost v Ljubljano! Na Vinici je običajni spored že spopolnila parodija o Hitlerju, na hitrico, na hitrico pobrani iz najnovejših Radijskih vesti. Takole se je glasila:

Vzradoščeni naznanjamo pomirljivo vest vsem, ki so se bali, in ki so trepetali zanj, da je v svojem poslednjem domovanju v Tiergartnu (živalskem vrtu) v nekdanjem Berlinu, napravil dne 1. maja 1945. leta svoj poslednji umor nad samim seboj bivši pleskar in kaplar

ADOLF HITLER

rojen 20. IV. 1889. v Braunau v Avstriji, pisec knjige »Mein Kampf«, požigalec Reichstaga, tako imenovani kancler III. Reicha, ustanovitelj in utemeljitelj človekoljubnih ustanov: Dachau, Buchenwald, Auschwitz, Mauthausen, Ravensbrück itd., izumitelj dušegubk, krematorijev, pospeševalec germanske medicine, preizkušene na živih ljudeh, zmagovalec pri Stalingu, strateg elastičnih umikov, vzgojitelj Herrenvolka in pruskih junakov, vztrajni in dosledni preizkuševalec slovanske vzajemnosti, dosledni dvomljivec zavezniške enotnosti, dosledni napadalec in branitelj vere, odlikovanec z redi 2., 6., 10-tonske bombami in z redom Stalinovih orgel itd.

Odšel je skupaj z Gobelsov v svoja večna bojišča, kjer je našel širok življenjski prostor, kamor je že prej poslal svoj generalštab in sedaj rezervira prostore za Rupnika, Nedića, Pavelića, Mihailovića in druge. (Celoten seznam se dobi pri domobranskem štabu v Ljubljani samo še nekaj dni.)

Zadušnice bo objavil »Slovenski dom«.

Komemoracije bodo izvedli vojni zločinci v ječah pozneje.

Žalujoči ostali:

Vsi izdajalci svojih narodov.

Uredništvo radijskih vesti

Na poti v Ljubljano se je Prvo partizansko lutkovno gledališče ustavilo za nekaj dni v Novem mestu, a sedem dni po osvoboditvi se je pojavilo že v tedanji frančiškanski dvorani v Ljubljani, igralo po nekolikokrat na dan in priredilo razstavo v palači Bata, ki sta jo organizirali slikarka Mara Kraljeva in arhitektka Šantlova ter Lojze ali Vekoslav Kovač. Osvojilo si je srce mladine in občudovanje lutkarskih spretnosti med odraslimi gledalci zaradi brezhibnega vodenja lutk, ki ni poznalo nobenega zibanja, praznega mlatenja z rokami in zaradi zraven govorjenih vlog istočasno.

Lutkarji so gostovali z Jurčkom razen v Ljubljani še v Šentvidu, Polju, na Kodeljevem, Kamniku, Postojni, Šempetru, Ilirski Bistrici, prepozno hoteli v Trstu, potem smo s sposojenim kamionom krenili na turnejo po Štajerskem. Celje, Maribor, Slovenska Bistrica, Ljutomer in Ormož so bile naše lutkarske postaje. Povsod so lutkovne predstave spremljali z navdušenjem in se čudili, da je bilo kaj takega sploh mogoče doseči med vojno viхро. V Ljutomeru smo doživeli nekaj nepričakovanega: ko smo po predstavi kot vsakič doslej povabili gledalce ogledat si oder in lutke, je neki fantiček začuden in razočaran spraševal, kje so pa tisti igralci, ki so igrali na odru — tisti, ki jih je vendar videl, zdaj jih pa ni. Ni maral verjeti, da so igrale te komaj 35-centimetrске lutke. Trdil je, da so bili na odru vendar odrasli ljudje, ne pa lesene igrače. Ali je edino on pravilno doživil lutkovno igro?

To prvo partizansko lutkovno gledališče — oder in lutke — počivajo v muzeju NOV v Cekinovem gradu, ali ustvarjalca lutk Lojzeta Lavriča ni več, kakor ne Milene Dolganove ne Vita Globočnika — teh ustvarjalcev Prvega partizanskega lutkovnega gledališča, tedaj edinega v vsej zaslužjeni Evropi.

Stane Terčak

Pripombe h knjigi »Učesnici i svedoci«

Zbornik spominov o delovanju naprednega učiteljstva Jugoslavije do l. 1941

Ob 30. obletnici osvoboditve jugoslovan-
skih narodov in narodnosti izpod fašistič-
nega jarma je izšel zbornik, ki so ga na-
predni učitelji Jugoslavije posvetili spomi-
nu svojih tovarišev in tovarišic, padlih v
narodnoosvobodilnem boju.

Ta obsežni zbornik sestoji iz dveh delov
(dve knjigi) s skupaj 1344 stranmi velikega
formata. Prvi del vsebuje spomine piscev
od 1907 do 1938, drugi del pa do 1941. Svoje
spomine je napisalo 134 avtorjev iz vseh
predelov naše domovine. O vsakem piscu je
na koncu prve knjige tudi kratek življenje-
pis, ki bralca seznani z avtorji in mu jih
približa. Zbornik je izdalo v 3400 izvodih
»Društvo za izučavanje delatnosti napred-
nog učiteljstva Jugoslavije u Beogradu«.

K izdaji tako obsežnega dela, v kate-
rem pa je zajet le del tega, kar so progre-
sivni prosvetni delavci doživeli in pretrpeli
v svojem delovanju, so pripomogle nekatere
založbe, med njimi tudi Državna založba Slo-
venije. Zbornik ima obče jugoslovanski po-
men, saj so v njem zastopani avtorji, pro-
gresivni učitelji-komunisti iz vseh naših
republik.

V krajšem uvodnem članku, ki nosi na-
slov »Namesto predgovora«, povedo ured-
niki, da je »Društvo za izučavanje delatno-
sti naprednog učiteljstva« uvrstilo v svoj
delovni program spomine naprednih učite-
ljev o njihovem življenju, društvenopolitič-
ni dejavnosti in napredni ustvarjalnosti.
Večina njihovih zapiskov je spominsko gra-
divo, so osebne izpovedi, ki pa ostro na-
slikajo čas in dobo, v kateri so živeli in
delali. Iz njihovih zapiskov se vidi vsa nji-
hova skromnost, obenem pa tudi neomajna
hrabrost, ko so za svoja prepričanja in ide-

je marsikaj pretrpeli. Njihove napisane be-
sede, ki popisujejo življenjske križeve poti,
pa so daleč preskromne. Toda taki so bili
v onih težkih časih učitelji-partijci in nji-
hovi somišljeniki. Bili so mehki po duši,
toda kot jeklo trdi in neizprosni, kadar je
šlo za ideale in načela.

V knjigi zbudi posebno pozornost prvi
članek, ki ga je napisal eden najnaprednej-
ših učiteljev v bivši Srbiji in najbrž tudi
v Jugoslaviji nasploh tovariš Miloš B. Jan-
ković, ki nosi naslov »Klub učitelja i učiteljica socialdemokrata u Srbiji«. To je na-
čelni članek, ki obravnava razdobje srbskih
progresivnih učiteljev od 1907 do 1919, ko
se je klub na skupščini preimenoval v Klub
učitelja socialista (komunista) Jugoslavije.
Klub je deloval do Obznane. Ves čas od
Obznane pa do leta 1937 se Partija ni lo-
tila snovanja neke organizacije učiteljev-komunistov, vendar so bili številni učitelji ile-
galno povezani s Partijo in so izvrševali
njene naloge. Leta 1937 pa je bil osnovan
Učiteljski pokret, ki je dal sijajne rezultate
že pred vojno in še posebej v narodnoosvo-
bodilnem boju. V tem načelnem članku je
v kratkih potezih zajeto vse delo progre-
sivnega učiteljstva.

Ostali pisci podrobno popisujejo svoje
spomine na prve odmeve oktobrske revolu-
cije, preganjanja za časa Obznane, o učiteljskem gibanju in protiljudskih režimih
vse do leta 1941. Iz njihovih člankov se vidi,
da so bili učitelji med intelektualci najšte-
vilnejši člani in somišljeniki komunistične
partije in so kot taki imeli ogromen vpliv
na široke ljudske množice, s katerimi so
bili že po svojem poslanstvu na deželi v
tesni povezavi.

Uredniški odbor je imel pri sami ureditvi Zbornika nesrečno roko. Namesto da bi uredil spomine po republikah, če že ne zaradi drugega, pa zaradi pregleda samega, je članke pomešal. Že res, da se drži nekako nekega kronološkega pregleda, toda ne dovolj informirani bralec, posebno mlajši, ki ne poznajo vsaj približno onih težkih časov, v katerih so se borili vsi jugoslovanski učitelji, se bo težko znašel. Primer: nekdanji učitelj Jože Jurančič, najstarejši slovenski avtor, ima v Zborniku obširne spomine na svojo aktivnost in preganjanja, ki pa so *ena celota* in bi morali biti priobčeni skupaj pod enim naslovom, toda so, žal, razkosani na pet delov. V prvi knjigi so štirje odlomki, in to na str. 56—60, 105—108, 113—116, 299—304, v drugi knjigi pa na str. 148—153. Podobno je s članki Martina Menceja. Članki Pavla Šegule so že popolna razprava, ki popisuje čas od 1929—1941 (prvemur članku »Progresivno društvenopolitično prebujanje dijakov učiteljsča v Mariboru v letih 1929—1932« sledi njegovih 11 člankov v prvi knjigi in 8 člankov v drugi knjigi, ki se zaključujejo s člankom »Dvig morale in organiziranje nadaljnega odpora proti fašistično-imperialistični okupaciji«).

Važne so podrobnosti Spindlerjevega članka »Najmlajša učiteljska generacija severne Slovenije — iniciator progresivnega učiteljskega pokreta«. Šegulove članke pa še dopolnjujejo spomini F. Fijavža (1), Andrine Zavcer (2), Jožice Veble (1) in Draga Vollmaierja (1).

Zborniku so slovenski avtorji priložili še register in dodatek z naslovom »Spomini slovenskih učiteljev, povezanih s komunističnim gibanjem (do fašistične okupacije 1941)«. V njem podajajo nekaj načelnih misli za nadaljnje zbiranje spominov: Ta Zbornik je šele pričetek, nikakor pa ne zaključno delo. Slovenski progresivni učitelji najjavljajo monografijo, posebej pa še izdajo življenjepisov vseh učiteljev, ki so

padli kot narodni heroji, prvoborci, partizani in aktivisti OF. Šele tako se bo pokazalo, kako je slovensko progresivno učiteljstvo, povezano s partijo, bilo udeleženo v revolucionarnem delu, in koliko je iz te sredine težkih žrtev, na katere smo lahko ponosni. S temi spomini bo prikazano, kako je množica slovenskega učiteljstva gledala na vsa dogajanja z razredno proletarskih pozicij.

S tem v zvezi pa bo nujno, da se zberejo tudi podatki in spomini, kolikor so še sploh dosegljivi, o takratnih vodilnih, sedaj že pokojnih tovariših, ki so bili na čelu progresivnega gibanja med slovenskimi učitelji.

Nihče ne bo mogel preko dela pokojnih tovarišev: Vinka Möderndorferja, ki je v Mežiški dolini bil boj za boljšo bodočnost mežiških rudarjev; Rudolfa Mencina, očeta učiteljske Deklaracije, s katero si je slovensko učiteljstvo začrtalo demokratske temelje v svoji organizaciji; učiteljev in narodnih herojev Staneta Žagarja in Franca Vrunča; učitelja in političnega delavca Karla Doberška; učitelja in pisatelja Oskarja Hudalesa, ki je bil poleg ostalega tudi ena izmed vodilnih osebnosti pri oblikovanju Učiteljskega gibanja; Vladka Majhna, ki je sam sodeloval v tem gibanju in zbiral gradivo o aktivnosti učiteljev pred vojno, ter drugih, tako mrtvih, kot tudi še živčih.

Vsekakor pa morajo pri tem obsežnem in važnem delu pomagati še živeči tovariši in tovarišice, ki so bili takrat kakorkoli povezani z učiteljskimi vrstami, ker le tako bo delo progresivnega slovenskega učiteljstva osvetljeno z vseh strani.

Potrebno in nujno je, da dobi slovensko učiteljstvo knjigo, ki bo na njo lahko upravičeno ponosno, posebno še mlade generacije, ki tega niso doživele, pa se bodo iz nje učile in jo bodo lahko upravičeno imenovala: »Zgodovina progresivnega slovenskega učiteljstva«.

Iztok Ilich

Šest knjig zbirke »Svet v vojni«

Naposled je pred nami zanimiva zbirka šestih lično opremljenih knjig od pomladi napovedane zbirke Svet v vojni. Knjige imajo skupen podnaslov Slavni podvigi, izdala pa jih je — v sodelovanju z zagrebško založbo Alfa, kjer so enake knjige izšle že v začetku leta — Cankarjeva založba.

Kronološko zaporedje dogodkov, ki jih opisujejo knjige pričujoče nove zbirke, uvršča na prvo mesto delo Edvarda Bishopa ZRAČNA BITKA ZA BRITANJO. Že naslov zgovorno kaže, da se pisec vrača v drugo polovico leta 1940, ko je bila usoda Velike Britanije in njenega imperija, če ne

celotne zahodne civilizacije, odvisna od izida velikanskega spopada v zraku nad Otokom, oziroma od peščice odločnih in noro pogumnih pilotov hurricanov in spitfirov. Nemci so v tem spopadu morali popustiti; prvo zmago nad dotlej nepremaganim nacističnim zavojevalnim strojem pa je v tem odločilnem letu plačalo z življenji 415 britanskih letalcev. Ta številka je videti verjetno nizka — zlasti še, če upoštevamo, da je uspelo Angležem toliko izčrpati nemško letalstvo, da le-to ni bilo več zmožno zagotoviti ustreznih pogojev za invazijo na britansko otočje. Vendar pa tukaj tudi ne smemo pozabiti deset tisočev žrtev med civilnim prebivalstvom in ogromne materialne škode v zbombardiranih mestih, kar vse pa bi, če se ta peščica junakov ne bi tako uspešno bojevala, gotovo doseglo neslutene katastrofalne razsežnosti. Zato še kako velja Churchillovo jedrnat priznanje, da še nikoli v zgodovini ni toliko ljudi tako veliko dolgovalo tako majhnemu številu ljudi.

Knjiga, ki jo je prevedla Alenka Glavan-Vrtovec, ni prva te vrste pri nas. Vseeno pa prinaša vrsto doslej manj znanih podrobnosti o ozadju tega boja na življenje in smrt, boja, v katerem je smrt slehernega pilota lahko pomenila na desetine in stotine ohranjenih življenj.

Naslednja knjiga nosi naslov PUŠČAVSKI DIVERZANTI, napisal pa jo je Arthur Swinson. Za večino bralcev bo to delo bržkone najzanimivejše, saj zelo živo opisuje komaj verjetne podvige majhnih in gibljivih, posebno izurjenih britanskih enot, ki so vse tja do dokončnega fašističnega poraza na severnoafriškem bojišču prizadejale sovražniku neskončno vrsto neveščnosti in bridkih razočaranj pa tudi zelo bolečih udarcev. O akcijah teh mož smo namreč marsikaj slišali, brati o njih pa nismo imeli priložnosti. Puščavska skupina za akcije v globokem zaledju in Posebna zračna enota, kakor sta se imenovali obe osrednji organizaciji, sta bili posebej izurjeni za nepričakovane napade na kolone sovražnih vozil, skladišča in še zlasti letališča, kjer so na tleh uničili blizu 300 italijanskih in nemških letal. Celo sam maršal Rommel je moral priznati, da mu je ta puščavska skupina »prizadela mnogo več škode kot katera koli druga po številu podobna britanska enota«.

Zanimivo pripoved o podvigih teh izredno iznajdljivih, hladnokrvnih in pogumnih mož, ki se jim domala nobena naloga ni zdela neizvedljiva, je prevedel Jože Sekirnik.

Naslednja knjiga z naslovom PRODOR V SAINT-NAZAIRE govori o enem gotovo najbolj nenavadnih in drznih podvigov v

zgodovini vojskovanja. Gre za že kar samomorilski, pa vendar v glavnem uspeli napad angleških komandosov na pristanišče Saint-Nazaire, ki je bilo leta 1942 seveda čvrsto v nemških rokah, saj je bilo tam med drugim eno najpomembnejših nacističnih podmornških oporišč. Toda na to navse tvegano pot se Angleži s starim rušilcem in nekaj krhkimi lesenimi motornimi čolni niso odpravili zavoljo podmornic, marveč je bil osrednji izmed štiriindvajsetih ciljev, ki so si jih zarisali v načrtih za napad, velikanski suhi dok, edina dovolj velika tovrstna naprava v Evropi, ki bi mogla sprejeti v popravilo orjaško bojno ladjo Tirpitz, če bi se le-ta odpravila na uničevalno križarjenje po Atlantiku. Imeli so namreč že zelo slabe izkušnje z velikanko Bismarck, zato so hoteli za vsako ceno preprečiti, da bi se v njihovih vodah prikazala še ta druga ladja, ponos in veliko upanje nemške mornarice. Z nenadnim napadom na dobro branjeno pristanišče jim je uspelo onesposobiti orjaški dok ter uničiti še nekaj drugih ciljev. Imeli so velike izgube, vendar so svojo nalogo dobro opravili, za kar bi bilo britansko poveljstvo pripravljeno žrtvovati še več mož — da bi tako ohranili toliko drugih življenj.

Knjigo o tej nepozabni pustolovščini je napisal David Mason, prevedla pa jo je Vika Premzl.

Četrta knjiga z naslovom ČINDITI bo popeljala bralca na oddaljena bojišča v jugovzhodni Aziji, kjer so Britanci s svojimi zavezniki šele v začetku leta 1944 obrnili vojno srečo v svoj prid, ter pričeli Japoncem spet polagoma, kos za kosom, jemati iz rok ozemlje v severni Burmi, ki je bilo dve leti pod japonsko okupacijo, kar je med drugim pomenilo tudi neposredno nevarnost za Indijo. Največ zaslug za ta preobrat pa so imeli činditi, pripadniki 77. indijske pehotne brigade, ki so se z letalskim desantom spustili globoko v japonsko zaledje ter se tam toliko časa zagrizeno in uspešno bojevali in zlasti z nenehnimi napadi na japonske komunikacije toliko zrahljali in skrhali njihovo moč, da so se bili v drugi polovici leta štirinštirideset prisiljeni skoraj v celoti umakniti iz burmanskih naselij, riževih polj in pragozdov. Tako so Britanci odvrnili neposredno nevarnost od Indije in hkrati odprli kopensko pot za oskrbovanje kitajskih armad.

Knjigo je napisal eden tedanjih poveljnikov činditskih čet Michael Calvert, prevedla pa jo je Ada Škerl.

Ime zgodovinarja, strokovnjaka za drugo svetovno vojno, in pisatelja Rogera Mankella pri nas že dolgo ni več neznano. Še bolj poznane pa so okoliščine, v katerih je

skupina višjih nemških častnikov pripravljala atentat na svojega osovraženega Führerja ter o Hitlerjevem krvavem maščevanju, saj je vsaj osnovne podatke mogoče najti v sleherni biografski knjigi o nacističnih veljakih (ki nam jih ne manjka), kakor tudi še marsikje drugod. Vseeno pa je v knjigi ZAROTNIKI mogoče najti še nekatere podrobnosti o pripravah zarotnikov ter o sami akciji grofa Clausa von Stauffenberga v »Volčjem brlogu«, ko je pravzaprav samo golo naključje obvarovalo Hitlerja smrti.

Vsekakor zelo zanimivo delo o atentatu 20. julija 1944, ki je za nekatere prišel prezigodaj, za druge pa prepozno in ki je tretjim prišel prav za zadnje osebne obračune, je prevedel Tone Glavan.

Tudi zadnja, šesta knjiga sega v leto 1944, ko se nacistična Nemčija že ni več mogla izogniti zanesljivemu porazu, a je bila še vedno zelo nevarna, predvsem pa je upala v najrazličnejše čudeže, ki naj bi kljub vsemu v zadnjem hipu zavrla kolo zgodovine. Področje, ki ga obravnava ta knjiga, delo našega novinarja Mirana Sattlerja, pa je za nas še posebej zanimivo, saj obuja spomine na kritične dogodke ob nemškem napadu na DRVAR, kjer je bil tedaj Tito s svojim štabom. Najprej opisuje temeljite priprave na napad, nato napad sam ter naposled uničenje nemških posebej izurjenih padalskih čet, ki jim pred tem, kljub pomoči četnikov in drugih enot na srečo ni uspelo izpolniti svoje naloge, se pravi ujeti ali ubiti vrhovnega poveljnika naše partizanske vojske, ki je povzročala nemškemu poveljstvu za Balkan čedalje večje preglavice in mu zadajala boleče

udarce. Svojo pripoved Sattler ves čas prekinja z različnimi citati in izjavami preživelih udeležencev te zagrizene bitke, ko so le skrajna prisebnost, požrtvovalnost in nadčloveški pogum naših ljudi rešili vrhovni štab s Titom na čelu pred najhujšim. Vsekakor pomeni ta knjiga, saj oživlja tudi enega izmed zelo pomembnih dogodkov iz vojne na naših tleh, zanimivo in ustrezno poživitev pričujoče knjižne zbirke.

Knjige, ki smo jih na kratko predstavili, torej ne govorijo toliko o velikih vojaških operacijah in bitkah, kjer so si stale nasproti cele armade, marveč predvsem o manjših in večjih posebej izurjenih enotah ali samo pešcih posameznikov, ki so mi-mo običajne vojaške doktrine skušali tako ali drugače odločilno vplivati na potek vojne. In res je bilo prav od uspeha oziroma neuspeha njihovih podvigov, zlasti še glede na majhno število v teh akcijah udeleženi-h ljudi, nemalokdaj odvisno veliko več kot od spopadov, kjer so bojišča ostala pokrita s tisoč in tisoč trupli. Prav zato, ker so njihove akcije uspele (Britanci v zračni bitki za svoj otok, pa njihovi diverzanti v severni Afriki in Saint-Nazairu...), oziroma, ker druge spet niso (atentat na Hitlerja, nemški napad na Drvar), se je druga svetovna vojna iztekla tako, kakor se je, v nasprotnem primeru pa bi bilo zagotovo marsikaj drugače. Nacistična Nemčija vojne seveda ne bi mogla dobiti, lahko pa bi se strahotna morija še znatno zavlekla ter terjala še nove žrtve, kakor bi se po drugi strani, če bi na primer uspel atentat na Hitlerja, bržkone končala tudi občutno prej, kar vse bi spet imelo številne posledice, ki si jih danes niti ne moremo predstavljati.

Janko Poljanec

Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924

Kadar je poseglo v še ne toliko oddaljeno obdobje med obema svetovnima vojnama, je slovensko zgodovinopisje največji del svoje pozornosti praviloma posvetilo bodisi odločilnim dogodkom, povezanim z nastankom kraljevine Jugoslavije, bodisi tistim pomembnim dejavnikom v tridesetih letih, ki so še posebej vplivali na začetek in razvoj narodnoosvobodilnega gibanja. Zato je obdobje med letoma 1921 in 1924 v okviru široko zasnovanega raziskovalnega

načrta za preučevanje slovenske zgodovine v času med obema vojnama ostajalo doslej nekako ob robu in torej tudi ni bilo ustrezno in sistematično raziskovano.

Z namenom, da bi izpolnili tudi to občutno vrzel in natančneje raziskali ter znova prevrednotili dogodke v letih 1921, 1922, 1923 in 1924, sta Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in Oddelek za zgodovino na ljubljanski Filozofski fakulteti v začetku lanskega junija priredila znan-

stveno posvetovanje ter povabila k sodelovanju vrsto najvidnejših slovenskih (pa tudi nekaterih gostov iz drugih republik) zgodovinarjev in družbenopolitičnih delavcev. Posvetovanje, kakor tudi knjižno objavo na posvetovanju prebranih referatov je omogočil Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, založnica zbornika, ki ga je tehnično uredil Stane Granda, pa je bila založba Partizanska knjiga.

Uvodni besedi predsednika organizacijskega odbora dr. Metoda Mikuža in pozdravnemu govoru predsednika CK ZKS tovariša Franceta Popita je sledil prvi prispevek k posvetovanju, ki ga je z naslovom »Fašizem in revolucionarno delavsko gibanje« pripravi akademik Boris Ziherl.

Sledil je še posebno temeljit prispevek Franceta Klopčiča na temo »Prodor Komunistične partije Slovenije v slovensko družbo v letih 1921—1924«. Tukaj gre za vrsto na novo odkritih dejstev in argumentiranih trditev, ki je France Klopčič o njih ob koncu pripomnil: »Vsekakor sem povedal mnogo tega, česar ni v Pregledu zgodovine ZKJ, česar mnogi naši politiki, zgodovinarji, pedagogi idr. ne vedo, nekateri celo nočejo vedeti, zaradi česar je doba dvajsetih let, kar se tiče zgodovine KP in delavskega gibanja, diskriminirana, zapostavljena, pomaknjena v slabo luč itd. Nekateri politologi kar tekmujejo, kako bi obravnavano dobo degradirali ali zamolčali. Naj bo moj prispevek poziv zgodovinarjem, sociologom, ekonomistom, da z večjo skrbnostjo preučujejo zlasti leta po prvi svetovni vojni...«

Ostali udeleženci posvetovanja so v svojih prispevkih obravnavali in širše predsta-

vili še naslednje zanimive teme: dr. Dušan Lukić »Slovenački komunisti u naporima za nacionalnu afirmaciju južnoslovenskih naroda u teoriji i praksi KPJ 1921—1924. godine«; mag. Janko Prunk, »Politika KPJ v Sloveniji v času Zveze delovnega ljudstva v Ljubljani, oktober 1922 — april 1923, posebnost v razvoju KPJ«; dr. France Kresal, »Socialnopolitični in materialni položaj delavstva v Sloveniji 1921—1925«; dr. Miroslav Stiplovšek, »Razvoj neodvisnih strokovnih organizacij na Slovenskem v letih 1921—1924«; dr. Vasja Melik, »Delavske stranke na volitvah 1921—1927«; dr. Branišlav Gligoričević, »Profašistička organizacija Orjuna i revolucionarni radnički pokret Jugoslavije«; dr. Slavoljub Cvetković, »Savez komunističke omladine Jugoslavije 1921 do 1924«; France Filipič, »Nekatere značilnosti delavskega revolucionarnega gibanja v Mariboru in njegovem zaledju v letih 1921—1925«; dr. Tone Zorn, »Odnos avstrijskega delavskega gibanja do slovenskega vprašanja na Koroškem med plebiscitom in letom 1925« in nazadnje Dušan Nečak, »Odmevi trboveljskih dogodkov v primorskem časopisu«. K temu zaključnemu bibliografsko obarvanemu referatu je Branko Marušič v »Prispevku k razpravi« dodal še dolgo vrsto pojasnil in nekaterih novih podatkov, kar vse je objavljeno v zaključku tukaj v nekaj kratkih stavkih predstavljene zbirke.

Velja še dodati, da najdemo v pričujoči knjižni objavi dragocenega strokovnega gradiva, ki je celo vrsto dogodkov iz obdobja med letoma 1921 in 1925 pokazalo v novi luči, ob koncu vsakega referata, ob opombah oziroma navedbah uporabljenih virov, še kratke povzetke v nemščini.

Slavko Rupel

Karel Grabeljšek: Izbrano delo

Nekateri pravijo, da je partizanska literatura v današnjem času pozabljena. Drugi pa spet menijo, da temu ni tako; da današnji čas težko prenese poenostavljeno, nepoglobljeno, črnbelo pisanje, ki prikazuje zgolj ali predvsem zunanje dogodke, da pa je za dobro napisana dela s tematiko osvobodilnega boja vedno dovolj zanimanja. Skoraj bi dali prav slednjemu stališču, ki poudarja predvsem kvaliteto. Zato najbrž tudi v današnjem času ne bodo prezrte knjige, ki jih je v počastitev tridesete ob-

letnice osvoboditve izdala založba Partizanska knjiga. Gre za pet knjig izbranega dela Karla Grabeljške v redakciji Milka Štolfe in opremi Vladimirja Lakoviča, s katerimi je Partizanska knjiga predvsem počastila obletnico osvoboditve s kvalitetno literaturo, obravnavajočo osvobodilni boj, na drugi strani pa tudi počastila pisatelja. Karel Grabeljšek bo sicer šele v letu 1976 praznoval sedemdesetletnico svojega rojstva. Toda čeprav je njegovo izbrano delo izšlo predvsem v počastitev obletnice osvobodit-

ve, pomeni približanje Grabeljškovega dela današnjemu bralcu vendarle tudi počastitev avtorja. Nedvomno pa je pisatelj to počastitev z izdajo izbranega dela tudi za-
služil.

Karel Grabeljšek, s partizanskim imenom tudi v literaturi znan kot Gaber, je samosvoja literarna osebnost. Vsekakor je pomemben predstavnik naše partizanske literature in eden njenih značilnih predstavnikov. Kot pisatelj se je začel udeleževati že pred vojno. Ker je sam občutil tegobe življenja revne delavsko-kmečke družine in ker je kot učitelj služboval v raznih krajih naše domovine, je Grabeljšek sam od blizu spoznal trpljenje ljudi in težke socialne razmere, ki so marsikje pri nas vladale pred vojno. Zato so njegova prva literarna dela imela izrazito socialno tematiko. Očitno pa je šele osvobodilni boj dal pravo zunanjo vzpodbudo Grabeljškovemu pisateljevanju, saj je s svojimi deli s tematiko osvobodilnega boja dosegel tako raven in napisal toliko del, da velja danes tudi že v literarni zgodovini za pisatelja, ki sodi med najizrazitejše partizanske pripovednike. Zato obsega tudi izbor, ki je zdaj izšel pri Partizanski knjigi, z eno samo izjemo, izključno dela s tematiko osvobodilnega boja in obenem dela, ki so na podlagi doživetij med vojno nastala po osvoboditvi. Sicer pa Grabeljškova literarna pot obsega razvoj od socialne novele do sodobnega romana, pot, ki seveda ni bila vedno ravna in premočrtna. Če izvzamemo predvojna dela, je Grabeljšek pisal najprej črtice in novele, za katere je dobil vzpodbudo v osebnih doživetjih med vojno. Te novele je zbral v zbirki Za svobodo in kruh. Kot je bil v njih predvsem popisovalec zunanjih akcij in dogodkov, tako je tudi v drugi zbirki V novi svet ostal zvest črno belemu slikanju. Spisi v tretji knjigi Žive brazgotine pa že izkazujejo umetniško dozorevanje, saj se v njih pisatelj spušča v človekov nemir, v njegovo hrepenenje po sreči, njegova razmišljanja o vojni pa pomenijo sploh novo komponento v pisateljevem ustvarjanju. Tudi v daljših pripovednih tekstih od knjige z naslovom Dolomiti se krušijo prek romana Pomlad brez lastovk do Mosta je pisatelj napravil velik umetniški razvoj. V romanu Most je posebno očitno pisateljevo psihološko poglobljanje v ljudi, kar je v romanu Med strahom in dolžnostjo samo še poglobil. V zadnjem delu, v romanu Boležina, pa se pisatelj že zadržuje predvsem v intimnih sferah človekovega doživljanja, čeprav je tudi res, da je prav z realističnim prikazovanjem povojnih doživetij nekdanjega borca in z živo besedo ter odlično kompozicijo dosegel s tem romanom vrh

svojega literarnega ustvarjanja. Prav ta pisateljev razvoj pa lahko v rahli časovni odmaknjenosti kritično motrimo tudi v sedanjí izdaji Grabeljškovega izbranega dela.

Prva knjiga Grabeljškovega Izbranega dela obsega najprej črtice in novele, ki jih uvaža črtica Listje, edina, ki je nastala pred vojno. Prav tako je med vojno nastala črtica Pagat, vse druge pa so iz povojnega časa in so torej nastale na podlagi vzpodbude, ki jo je pisatelj dobil z udeležbo v osvobodilnem boju. Junaki teh črtic so preprosti ljudje, ki težave prenašajo z vero v boljše življenje in v prepričanju, da njihove žrtve in trpljenje ne bo zaman. Res pa je, da vsebujejo te črtice in novele predvsem akcijske zgodbe, da so večkrat tudi črno bele in da se nekatere tudi ne dvignejo nad raven reportaže. Zato pa nekatere predstavljajo intimni svet in že nakazujejo smer kasnejšega pisateljevega razvoja. Prva knjiga prinaša tudi roman Dolomiti se krušijo, ki je izšel leta 1955 in ki predstavlja kmeta, ki pomaga partizanom, ti pa mu povsem ne zaupajo. Dolomiti se krušijo predstavljajo skupaj z romanoma Pomlad brez lastovk in Most (izšla sta leta 1957 in sta v tej izdaji uvrščena v drugo knjigo izbranega dela) trilogijo, v kateri je pisatelj zgodovinske dogodke v času italijanske okupacije prepletel z lastnimi doživetji v osvobodilnem boju. Povezuje jih rahla osebnost komisarja Aleša. Sicer pa gre v romanu Pomlad brez lastovk za partizane, ki se skrivajo v bunkerju kmeta Smrekarja, ki kljub temu, da ni preveč naklonjen partizanom ostane trden in jih ne izda. V romanu Most pa se pisatelj odmakne od kmečkih ljudi Dolomitov in posveti predvsem borcem. Žal pa se je zlasti v zadnjem delu pisatelj spet pustil zavesti črno belemu slikanju, čeprav je že za ta tekst značilna psihološka poglobljenost.

Tretja knjiga Grabeljškovega Izbranega dela prinaša roman Med strahom in dolžnostjo, ki pomeni novo rast pisateljevega razvoja. Snov je časovno in krajevno zajeta iz istega področja kot prejšnja trilogija, iz Dolomitov. Tudi glavni junak pripovedi je spet kmet. In njegov problem je tisti, ki ga pisatelj trpko obravnava. Kmet je bil tisti, ki je nosil vso težo revolucije in osvobodilnega boja, priznanja pa za to ni dobil. Ta roman, v katerem je pisatelj upodobil dva resnična živa človeška lika, je njegov najobsežnejši in tudi najboljši roman s partizansko tematiko, zato mnogi sodijo, da je z njim dosegel tudi dosedanja vrh svojega umetniškega ustvarjanja. Pisatelj pa sam sodi drugače. Svojih del za objavo ni popravljaj, zato se je popravljaj z novimi deli. Zato naj bi zadnje delo, ro-

man Bolečina bil najbolj dognani tekst. Je pa to tudi edini roman, ki ne obravnava tematiko osvobodilnega boja in zajema povojni čas. Prikazuje pa problem nedanjenja, sedaj pozabljenega partizanskega borca, ki po vojni doživlja vzpone in padce in slednjič konča v samomoru. Roman pomeni gotovo vrh Grabeljškega ustvarjanja. Roman nikakor ni defetističen in razdiralen, kot so mu nekateri očitali, čeprav je v njem opisal tudi negativne pojave. Seveda ne smemo prezreti še pete knjige, ki prinaša mladinska dela. Ta sicer morda niso tako bistvenega pomena za Grabeljška, vendar pa so bila v izdaji potrebna, ker okrožujejo njegovo umetniško podobo, zlasti pa še zato, ker se Grabeljšek tudi v mladinskih spisih loteva izključno partizanske tematike.

Karel Grabeljšek spada danes med najboljše pisatelje, ki opisujejo dogodke osvobodilnega boja in čas po njem. Od svojih

prvih del, ki so bolj ali manj herojske fabule, je napravil velik razvoj v kompleksno obravnavanje človeka v tako intenzivnem obdobju naše zgodovine, kot je obdobje druge svetovne vojne. Začel je z veliko vero in jo tudi obdržal, četudi je na koncu ta vera pomešana z grenkobo in bolečino spričo dejstva, da človek vendarle ni tako čist, kot so čiste ideje, ki jim je pisatelj posvetil svoje življenje in svoje pisateljske napore. Naj s temi izposojenimi besedami (iz uvoda v Grabeljškovo knjigo Velika vera) sklenemo to poročilo o izbranem delu Karla Grabeljškega, ki je izšlo pri Partizanski knjigi. Naj dodamo samo še prepričanje, da Grabeljškova literarna pot ni zaključena in da smemo pričakovati od njega novih stvaritev na temo osvobodilnega boja, psihološko poglobljenih in stilno dognanih del, ki bodo pomenila še novo stopnico v piramidi njegovega umetniškega razvoja.

Drago Novak

Vodnik po partizanskih poteh Slovenije

Pedagoški delavci na naših šolah, še posebej pa predavatelji zgodovine že vrsto let pogrešajo pripomoček, ki bi jim naj olajšal ogled zgodovinskih premikov iz ljudske revolucije. Zato ni zgolj slučaj, da je iniciativo za tak pomemben vodnik dal Muzej ljudske revolucije v Ljubljani, izdajatelj tako dragocenega vodnika po slavnih poteh ljudske revolucije v naši republiki pa bo zavod SRS za šolstvo.

Vodnik bo zajemal snov tudi nekaj najvažnejših naprednih zgodovinskih dogodkov iz predvojne dobe, osrednji del pa bo zajemal dogodke iz ljudske revolucije. Omeniti moramo, da bodo tako zbrani in opisani vsi pomembnejši dogodki (spopadi, kurirske javke, bolnice, TV linije, partizanske tehnike, formiranje OF odborov, streljanje talcev ipd.). Razen omenjenega bo vodnik vseboval register vseh spomenikov in spominskih plošč iz ljudske revolucije. In tako bomo prvič dobili celoten pregled nad številom in stanjem teh tako pomembnih pomnikov. Označena bo tudi pomembnejša literatura, ki bo bralcu omogočila dopolnilno izobraževanje pred ogledom zgodovinskih obeležij. V celovito podobo bodo strnjeni tudi zgodovinski pomniki iz NOB iz zamejstva, tako da bomo dobili celotno po-

dobo, kako široko so segali tokovi ljudske revolucije tudi v kraje, ki so danes izven matične dežele.

Vodnik bo urejen po občinah, tako da bo vsakemu bralcu omogočeno hitreje najti zgodovinsko obeležje, ki si ga želi ogledati. Kot so takemu vodniku potrebni zemljevidi zaradi lažje orientacije, tako bodo priloženi najpomembnejši zemljevidi ter ostali slikovni materiali, ki bodo še bolj obogatili zbrano in dragoceno gradivo.

Med šolami pa tudi med ostalimi delavci vlada že sedaj veliko zanimanje za omenjeni vodnik, saj pedagoški delavci že vrsto let čakajo na tako dragocen pripomoček, ki ga bodo lahko s pridom uporabili tako učitelji razrednega, še bolj pa predmetnega pouka.

Smatramo, da ne bi smelo biti nobene šole v naši republiki, ki se ne bi naročila na tako dragocen pripomoček, ki je plod večletnega truda in prizadevanja tako delavcev muzeja ljudske revolucije, kot delavcev zavoda SRS za šolstvo.

Mirno lahko trdimo, da bo ta dragocen pripomoček velika oddolžitev 30-letnici osvoboditve in hkrati zmagi nad fašizmom, zato želimo, da čimprej zagleda svetel dan.

V oceno smo prejeli

Vladimir PAVSIČ-Matej BOR: *Izbrano delo III. Daljave*. Roman. Spremnno besedo napisal Mitja Mejak. Opremil, inž. arh. Branko Simčič. Založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1975.

Josip Vidmar. Uredil Anton Ocvirk. V knjigi sodelujejo: Edvard Kardelj, Vida Tomšič, Marijan Brecelj, Boris Zihlerl, Miroslav Krleža, Anton Ocvirk, Miško Kranjec, Ivan Bratko, Matej Bor, Marko Ristić, Ivan Potrč, Janko Kos, Dušan Moravec, Jože Snoj, Lado Vavpetič in Jože Javoršek. Gradivo za bibliografijo zbrala Darja Semenič-Kulenović. Bibliografske podatke uredil in za tisk pripravil Jože Munda. Opremil Jože Brumen. Založila Državna založba Slovenije. Ljubljana 1975.

Jožica VEBLE-HODNIKOVA: *Preživela sem taborišče smrti*. Opremil Matjaž Vipotnik. Izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1975.

Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni. Uredil uredniški odbor: Janko JERI, Gorazd KUŠEJ, Vladimir KLEMENČIČ, Svetozar POLIČ. V zborniku sodelujejo: Lavo ČERMELJ, Drago DRUŠKOVIČ, Bogo GRAFENAUER, Ančka JAGER-HOČEVAR, Janko JERI, Vladimir KLEMENČIČ, Gorazd KUŠEJ, Vasilij MELIK, Ivo MURKO, Svetozar POLIČ, Boris RACE, Karel SIŠKOVIČ, Fran ZWITTER. Izvirne fotografije prispevala Janko JERI in Mario MAGAJNA. Zemljevide izdelala Hilarij FRANČESKIN in Miha JERINA. Opremila Nadja FURLAN. Založila Cankarjeva založba v Ljubljani s časopisnim založniškim podjetjem Primorski tisk v Kopru in z Založništvom Tržaški tisk v Trstu. Ljubljana 1975.

Vojan RUS: *Izvori in temelji neuvrščенosti*. Zbirka »Misel in čas«. Opremil Jože Brumen. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1975.

Vitomil ZUPAN: *Menuet za kitaro* (na petindvajset strelav). Opremil Cveto Jeraša. Založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1975.

Tone SVETINA: *Stena*. Roman. Druga izdaja. Opremil Tone Logar. Založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1975.

Jeklo in ljudje. Zbornik. Izdala in založila Skupščina občine Jesenice s financiranjem Krajevne kulturne skupnosti Jesenice. Sodelovala sta Muzej delavskega gibanja na Jesenicah in Tehnični muzej Železarne Jesenice. V zborniku sodelujejo: Bertold Brecht, Emil Cesar, Valentin Cundrič, Tone Cufar, Ivan Jan, Aleš Jelenc, France Klinar-Kladivar, Miha Klinar, France Klopčič, Janez Kmet-Mirko, Franc Konobelj-Slovenko, Vencelj Perko, Črtomir Šinkovec in Josip Vandot. Uredil Miha Klinar, zunanjo opremo izdelal Miloš Magolič. Jesenice 1975.

Mirko FAJDIGA: *Zidanškova brigada*. Knjižnica NOV in POS 15. Opremil Vladimir Lakovič. Skice izdelal Vladimir Štimac. Tehnično uredil Jože Čertalič. Založila Partizanska knjiga v Ljubljani in Odbor Zidanškove brigade v Mariboru. Ljubljana 1975.

LJUDJE IN KRAJI OB PIVKI. Zbornik. Ob 30-letnici osvoboditve izdala in založila Kulturna skupnost Postojna. Silvo FATUR. Postojna 1975.

Prešernova družba je za prihodnje leto izdala naslednje knjige:

1. *Prešernov koledar* za leto 1976. Koledar je uredilo uredništvo »Obzornika 75«/gl. urednik Tone Fajfar in uredniki: Milan Meden, Ivan Sedej, Sandi Sitar, Albert Širok in Ivan Špolar. Umetniško je koledar opremil akad. slikar Janez Vidic iz Maribora,

2. Fran MILČINSKI: *Ptički brez gnezda*. Ilustriral Božo Kos. Spremnno besedo napisala Breda Slodnjak,

3. Miško KRANJEC: *Povest o dobrih ljudeh*. Spremnno besedo o pisatelju napisal Božidar Borko,

4. Milena MOHORČEVA: *Hiša umirajočih*. Spremnno besedo o pisatelji in njenem delu napisala Erna Muser,

5. Beno ZUPANČIČ: *Plat zvona*. Spremnno besedo o avtorju napisal Mitja Mejak,

6. Prof. dr. Ivan BONAC — dipl. cosm., pharm. Manja PLEČNIK-VOVKOVA: *Zdravje in lepota s higieno in kozmetiko*. Izdali Prešernova družba v Ljubljani in Založništvo Tržaškega tiska v Trstu. Ljubljana 1975.